

FJud 264

MAGYAR-ZSIDÓ SZEMLE.

SZERKESZTI

DR. BLAU LAJOS.

HUSZONNEGYEDIK ÉVFOLYAM.

ÁPRILIS * 2. SZÁM. * 1907.

MEGJELEN JANUÁR, ÁPRILIS, JULIUS ÉS OKTÓBER ELSEJÉN.

BUDAPEST.

AZ ATHENAEUM R.-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.

1907.

☛ Kérjük a t. előfizetőket, hogy az előfizetési összegeket beküldeni sziveskedjenek, nehogy a folyóirat pontos szétküldése fennakadást szenvedjen. — Reklamációk a kiadóhivatalhoz intézendők.

TARTALOM.

TÁRSADALOM.

	Lap
A helyzet	113
A román parasztlázadás	115
Steinschneider Móricz	117
Az izr. orsz. iroda és az orsz. izr. tanítóegyesület felterjesztése illetőleg körlevele a kis zsidó iskolák érdekében	120
Társadalmi szemle	124

TUDOMÁNY.

<i>Dr. Büchler Sándor</i> : { Egy sábáteus vándorrabbi kitérése Magyarországon	127
{ Száz év előtt	141
<i>Dr. Richtmann Mózes</i> : Magyarországi hírek az álmessiasokról	147
<i>Dr. Barta Mór</i> : Sémi eredetű német szók	156
<i>Dr. Weisz Miksa</i> : Az <i>עלית הבציר</i> szerzője mint rabbi Bánban	163
<i>Dr. Rubinyi Mózes</i> : Adalékok Petőfi nyelvének biblikus elemeihez	164

FOLKLORE.

<i>Vadász Ede</i> : Zsidó szokások és szólamok	166
---	-----

IRODALOM.

<i>Dr. Grünhut Lázár</i> : A jeruzsálemi talmud új kiadása	174
<i>Dr. Büchler Sándor</i> : Az ó-budai hitközség történetéből	176
Irodalmi szemle	178
IMIT. 1907. Évkönyvének tartalma	205

VEGYESEK.

Irodalmi hírek. — <i>Dr. Guttmann Mihály</i> . — Az orsz. rabbiképző intézet. — <i>Osiris Dániel</i> . — <i>Dr. Ziemlich Bernát</i> . — <i>Samuel Zsigmond</i> . — <i>Zadoc Kahn-Egylet</i> . — »Szófó Chájo« Héber Nyelvművelő Társaság. — Husz milliós alapítvány. — Rabbiválasztások. — <i>Lippe Vilmos</i>	206
---	-----

A MAGYAR-ZSIDÓ SZEMLE előfizetési ára egész évre 12 korona, rabbiknak tanároknak és tanítóknak 6 korona.
Előfizetések a Magyar-Zsidó Szemle kiadóhivatalába Budapest, VII., Rákóczi-ut 68. sz. III. em. küldendők.

A Magyar-Zsidó Szemle szellemi részét illető közlemények a szerkesztőséghez Budapest, VII., Rákóczi-ut 68. sz. III. em. címzendők.

☛ Kéziratok, tudományos tartalmukat kivéve, vissza nem küldetnek.

TÁRSADALOM.

A HELYZET.

Az események, melyeket az utolsó hónapokból feljegyezhetünk, nem igen örvendeteseek. Mig Franciaországban a szabadelvűség tetőpontra emelkedett, sőt a csökönyös német birodalomban is kormányra jutott, addig nálunk a hátrafelé haladás tüneteit látjuk. Felekezetünk szempontjából, a mely e helyen reánk kizárólag mértékadó, azt konstatálhatjuk, hogy a jogegyenlőség lépten-nyomon csorbát szenved. Az államsegély tárgyalásánál még az is kétes maradt, hogy az államhatalom az 1848: XX. törvényczikket felekezetünkre is kiterjedőnek tekinti-e? Tény az, hogy ennek végrehajtásánál a bevett izraelita felekezet figyelmébe nem vétetett. A valóság szempontjából teljesen mindegy, hogy azért nem kapja-e az izraelita egyház az őt lélekszáma és szükségletei szerint megillető részt, mert az 1848: XX. t.-cz. reá nem alkalmazandó, vagy azért, mert nincs szervezve. Hisz a szervezet megalkotása nem is függ tőle, tehát nem remélheti, hogy a jelenleg uralkodó áramlat mellett hamarosan abba a helyzetbe jut, melyben a papiroson levő jogait élvezheti. *Facta loquuntur.*

Ugyanez áll a főrendiházban való képviseltetésről, mely iránt Tolna megye fenkölt gondolkozással kérvénynyel fordult az országgyűléshez. A kérvényi bizottság az irattárba való helyezést javasolta. Az izr. felekezet ily rideg elutasítását a ház nagy többsége nem fogadta el ugyan, hanem a kormánynak tanulmányozás végett adta ki, de a való tényeken ez a határozat sem változtat. *Bakonyi Samu* orsz. képviselő talpraesett beszédben szállt sikra felekezetünk jogai mellett és beszéde keretében egyéb

sérelmeket is érintett. Az igazság, ez az erős debatter, teljesen az ő pártján volt, az ügyet alaposan ismerő fényes szónok tehát meggyőzte hallgatóit, úgy hogy csak a zsidófalók szavaztak határozati javaslata ellen. Mindezzel felekezetiünk háláját érdemelte ki, de a siralmas helyzeten egyelőre változás nem állott be.

Ezen derűs momentum óta a helyzet még rosszabbodott is, mert a kultusz után a zsidó közoktatás került sorra. Alább közöljük az Orsz. Iroda és a Tanítóegyesület felszólalásait az új veszedelem ellen, amely főképp a mi kis iskoláinkat fenyegeti. Nem tudjuk, vagy ha jobban tetszik: tudjuk, hogy miért van az iskolai javaslatnak külön pontja, amely nem kifejezetten ugyan, de tényleg a mi iskoláink jelentékeny részét végzi ki. A kongrua sem beszélt külön az izraelitákról, de azért oly szerencsés vagy szerencsétlen pontjai vannak, melyek a szegény zsidó papságot velejében kinullázták. Az új iskola-javaslat is a vallás-szabadság alapján áll, de azért a gyengéket öli meg. Ezt az érintett két beadvány megdönthetetlenül bizonyítja.

A társadalmi helyzet sem javult, hanem szintén rosszabbodott. A szövetkezet és egyéb nevű bojkott, amely véletlenül mindig az izraelita polgártársakat sújtja, immár oly méreteket öltött, hogy a zsidó tömegek megmozdultak. Kezükbé nyomták a vándorbotot. A balgák — politikusoknak nevezik magukat — csak azt látják, hogy tizezer zsidóval kevesebb van az országban, hogy az ország munkás kezekben, vállalkozó szellemmel lett szegényebb, azt gyűlölettől elvakult szemeik nem veszik észre. Hasonló örömeik voltak, midőn »czuczilisták« keltek át a tengeren. A munkacső elvesztésére nem gondoltak. Minden jel, fájdalom, arra mutat, hogy csak a kezdet kezdetén állunk. Ha két fényes termés után ekkora a tódulás kifelé, milyen lesz az áramlat kedvezőtlen viszonyok között? A sokat szidott máramarosi zsidók már néhány év előtt kezdték meg a tengerentúlra való vándorlást, ma már bizonyára az ország áldottabb részeiben lakó zsidóság is követi példájukat, mert nincs az országnak szegényebb népeleme, mint a gazdagsága miatt irigyelt zsidóság. Ez az egész országban a magyarság ügyét szolgálja, a nemzetiségi vidékeken is megmagyarosodott, távozása ebből a szempontból is veszteség. De hát a legkülönfélébb viszonyok és helyzetek deliberációja közben mindig arra a meggyőződésre jutottunk, hogy széles körökben megszűnik az emberi ész, ha a »zsidó« szóba kerül. Mikor

észre térnek, — a történelem erre számtalan példával szolgál — már késő.

Egyszerű krónikánk csupa sötét pontot mutat, de hát alig egy emberöltő előtt a helyzet még borúsabb volt és mégis kiderült. Reméljük, hogy ismét hamarosan követi a borút a derű.

A ROMÁN PARASZTLÁZADÁS.

A szomszéd államban valóságos forradalom ütött ki, melynek leverésére a tartalékos katonákat szólították fegyver alá és az egész hadsereget mozgósították. A »Kelet francziái« ismét beszéltetek magukról. És vajjon mit beszéltek róluk, mit szólt az európai sajtó? Félre verte a harangot, csak úgy mint a román sajtó. Elvesztette szokott higgadtságát, urakról volt szó, előkelő családokról, nemes birtokokról. Az első és legtöbb áldozat ugyan most is zsidó volt, a latifundiumok bérlői és nem birtokosai, de itt-ott a főurak is kárt szenvedtek és teljesen világossá vált, hogy a »nép« ez egyszer nem szórszálhasogató — nem kutatja, hogy a vér, melyet kiont, veres-e vagy kék, csupán azt, hogy kié a föld.

Az első hírek nem voltak rettenetesek, arról szóltak, hogy az istenadta nép a városokat, a zsidók lakta városokat ostromolja, fosztogatja, gyujtogatja. A prefektusok biztatgatták, uszították szipolyozóik, a városi kereskedők ellen. A nép földet kiabált, a hatalmasok a városokra mutattak. A multak tapasztalatai ez alkalommal nem váltak be, a földéhes nép a zsidókkal nem lakott jól, az ősi villámhárító nem funkcionált. Az az egy-két birtokos, ki életét vagy vagyonát vesztette, a kormány fejébe került, és az új kormány bőségesen osztotta az ígéreteket, hogy a felcsapott lángot eloltsa.

Midőn ezeket írjuk, a tűz még ég, de kétséges, hogy szükség esetén vérrel fog eloltatni: a föld urairól van szó. Kérdés csak az, hogy a tűz szítói le fogják-e vonni a tanulságokat? Az oláh népet évtizedek óta lázítja az oláh uralkodó osztály. Azt zugta állandóan a fülébe, hogy szegénységének az »idegen«, magyarul az ősidők óta a kebelében lakó zsidó az oka. Hogy a zsidó is szegény, hogy birtoka

nincs, hogy súlyos munkát végez, azt a felbujtó gyülettől vagy számításból megvakult szeme nem látta, vagy nem akarta látni. Az államhatalom kiszorította a zsidót a falvakból, a városokban példátlan intézkedésekkel megbénította munkás karját, a kivándorlás vagy éhenhalás elé állította. A zsidók ezrivel menekültek a pokollá változott szülőföldről, a megcsonkított nemzettestben a vérkeringés lázas lett. Nagy volt az öröm a renyhe uralkodó osztályban, folytatta öngyilkos munkáját, a városokba szorult koldusokra uszítva már most továbbra is elégedetlen népét, melyen a zsidó nép sanyargatása nem segített. Helyzete természetesen még rosszabbodott. Nem tért észre az uralkodó nemesség, nem látta, hogy az államhatalom maga készíti elő a forradalmat akkor, mikor a nép erkölcsi érzését aláássa. A nép sohasem fogja azt megérteni, hogy a gyilkolás és rablás csak ott helyes, hol erre biztatják. A veszélybe került bojár nagybirtokosok az egész világ fülébe kiabálták »az élet és birtok szentségét«, a nép nem hallgatott rájuk. Miért szabad a szegény embert kirabolni és miért nem szabad a gazdagot? A latifundium latifundium, akárki a birtokos. Megpróbálták megértetni vele, hogy azért nincs földje, mert a »zsidó« bérli a nagyúrtól. Agyonütötte a »nagybérlet«, de az nem fért a fejébe, hogy most már segítve van rajta. Rávetette magát a földre, nem kérdezve, hogy milyen fajhoz vagy valláshoz tartozik az útjában álló birtokosa. A rendszeresen erőszakra nevelt nép nem hallgat sem a papjára, sem a tisztviselőjére, kiket a román kormány utasítások átvétele végett a fővárosba rendelt. Miért bűn ma az, ami tegnap erény volt? Az antiszemitizmus mint kormányzó elv az egész világon ugyanazt a gyümölcsöt termi — a nép demoralizációját. Az orosz birodalom hatalmas testén mélyebb és vérzőbb sebet ütött az uralkodók rendezte zsidóüldözés, mint a japánok éles kardja, mert feldulta azt az erkölcsi alapot, melyen romba dőlt hatalmát újra felépíthette volna. Évezredes nevelés fáradságos eredményét teszi tönkre az, ki a nép erkölcsi érzésére tör. Ez oly elemi igazság, melyet súlyos bűnhődés nélkül semmiféle nép sem téveszthet szem elől.

A belátás azonban mindenha későn állt be ott, hol a harag és gyűlölet homályosítja el az elmét. Ugyanezért a román véres események sem fogják az első sorban sujtott

zsidóság ügyét hamarosan a jog és igazság ösvényére vezetni; csak hosszú és mély nyomoruság árán szoktak a bestiális gyűlöletből kijózanodni és a román zsidókérdés ma aktuálisabb, mint volt a parasztlázadás előtt. A zsidóság nem érheti be a pillanatnyi nyomor enyhítésével. Sem a román, sem az orosz zsidóügy végleges megoldása nem képzelhető másképp, mint azt a Jewish Territorial Organization tervezi. A földönfutókká tett zsidókat egy területre kell letelepíteni. Az az óriási munkaerő, szorgalom és intelligencia, amely ezekben a szerencsétlenekben szunnyad, jelentős alkotásokban fog kifejezést nyerni. Nincs semmi, ami a népeket a zsidók hasznos tevékenységéről biztosabban és alaposabban meggyőzze, mint az ilyen telep felvirágzása. A szomorú alkalomból újra hangsúlyozzuk a magyar zsidóság azon kötelességét, hogy a Jewish Territorial Organization törekvéseit külön szervezkedés útján támogassa. Karolják fel nagyjaink ezt az elsőrendű fontossággal bíró ügyet az egész zsidóság javára és saját megalégedésükre.

STEINSCHNEIDER MÓRICZ.

1816—1907.

Steinschneider Móricz magántudóssal, ki január hó 22-én Berlinben örökre lehunyta szemeit, a zsidó tudósok és az összes bibliografusok nesztora szállt sirba. Irodalmi tevékenysége oly széles időszakra terjed ki, amilyen magas kort csak kevés ember ér el és vele az utolsó tudós dőlt ki, aki a modern zsidó tudomány megalapítói sorába tartozott. Majdnem 70 esztendeig dolgozott lankadatlan buzgalommal, minden külső ösztökélés nélkül, a legtisztább lelkesedésből.

Az a korszak, melyre Steinschneider ifjusága esett, a zsidó renaissance kora volt. A Mendelssohn és köre által elvetett mag kikelt, az új művelődés terjedt és elérte Morvaországot is, Steinschneider hazáját. A világi ismeretekkel is bíró prossnitzi talmudista fiát ugyan a talmudra fogta, de egyidejűleg iskoláztatta is. Egyideig bócher volt, de nem abból a fajtából, amely nálunk mai napig járja, hanem abból a másikból, melyből a Grätzek és Kayserlinge is kinőttek. A bécsi egyetem katolikus theológiai

fakultása szolgáltatta a keleti nyelvek ismeretét, később a prágai egyetem és béth hamidras. Végre Steinschneider Berlinbe ment, hol Zunz varázskörébe került. Az az idealizmus, amely a talmud adeptusait évszázadokon át egyik jesivából a másikba kergette, hogy az akkori tudománnyal táplálják szellemüket, a viszonyok változásával az általános kultúra centrumaiba vitte a modernebb ifjakat, hogy tudásszomjukat kielégítsék. Semmi gyakorlati eredmény nem kecsegtette őket, a legtöbb pálya el volt előlük zárva, tisztán az ősi zsidó tudásvágy mozgatta őket. Ennek az ifjuságnak tipikus alakja volt Steinschneider Móricz. Nem készült »szakra«, a tudomány nem volt kezében kapa, melylyel a megélhetés mezején ásson. Ugyanezért nem vált belőle egyoldalú ember, ki kis tőkét meghatározott gyakorlati célból forgatja. Nem tanulta a bibliát, hogy abból prédikáljon, a talmudot, hogy abból döntsön, a történetet, hogy azt az ifjuság előtt pertraktálja, a bölcsészetet, hogy bölcsességét ragyogtassa. Nem is szorítkozott pusztán a zsidó irodalomra. A tudomány kellett neki és minden tudományt kedvelt. Innen származott sokoldalúsága. Mindezt később a zsidó irodalom szolgálatába állította és bátran állíthatjuk, hogy Steinschneider sokoldalúságra összes pályatársait felülmulta.

Kevéssé megművelt, széles mező volt az, melyen dolgozott és lépten-nyomon a tévedések veszélye környezte azt, ki nem rendelkezett tág és bő ismeretekkel. Fél évvel halála előtt rövid ideig beszélgetvén vele, alkalmoszerűen azt vetettük oda, hogy a zsidó irodalom terén nemcsak anyagilag, hanem szellemileg sem áll arányban a munka az eredménnyel. Saját tapasztalataival erősítette meg ezt az állítást. Szerényebb volt, semhogy a maga tevékenységére vonatkoztatta volna, de valójában minden irányban ráillett. Nincs a föld kerekiségén tudós, ki ekkora alkotásokból oly kevés eredményt látott, mint Steinschneider Móricz. Ebben a tekintetben is típus volt, persze zsidó típus. Világraszóló tudásának jutalma a berlini hitközség leányiskolájának igazgatása volt, a porosz állam pedig a professzor czimmal jutalmazta 80 éves korában azon érdemeiért, hogy 25 évig kezelte és fejlesztette az egyetemi könyvtár zsidó szakkönyvtárát.

Semmi sem jellemzőbb zsidó optimizmusára, mint az, hogy 70 év alatt sem józanodott ki abból a hitéből, hogy az egyetemek fogják a zsidó irodalom művelését elvállalni. A szemináriumokat

nem tartotta a tudomány képviselőjére teljesen alkalmasnak, minthogy a zsidó irodalom csupán a többi tudományok hajlékában és ezekkel kapcsolatban művelhető méltóan. Az eszme uralta őt, nem az élet tapasztalata. Az egyetemeknek a tudományok szempontjából fel kell venni ezt az irodalmat, gondolta ő. Pedig még a protestáns theológia sem tudta magát ez irányban gyakorlati lépésre elhatározni, habár kiváló képviselői nyilvánosan hangoztatták már, hogy a régi zsidó irodalom ismerete nélkül sem az ó-, sem az új testamentum valójában meg nem érthető. Tapogatódnak tovább, de a Steinschneider és a hozzá hasonló ideáljából nem kérnek. Kiássák az assyreket és babyloniakat, korhadt irodalmukból értelmezik bibliáikat, de a még élő rabbinikus irodalom, amely a magyarázandó iratok megalkatóinak testvéreitől ered, nem kell nekik — zsidó.

A Steinschneider ideálja tehát csak az ő ideáлизmusukat jellemzi. A zsidóság azonban nem bizhatja legfontosabb ügyét erre a végtelen ideáлизmusra, hanem rá kell lépnie arra az útra, melyen az általános tudomány művelése halad. Semmiféle kör nem bizza magát az egyesek rajongására, mert a Steinschneiderek kihalnak. Honnan is teremjen ideáлизmus ott, hol az ideálokért nem áldoznak? Bár Steinschneider a rabbi hivatás iránt rokonszenvet nem mutatott, tevékenysége folytán ő maga is ebbe a körbe tartozik és emlékéért ez a kör őrzi, nem az »általános tudomány«, mely az ő szerelmét következetesen és ridegen elutasította.

Ezen alkalmi gondolatok után ismertetnünk kellene Steinschneider életét és működését. Ezt azonban nem teszünk, mert életrajza és irodalmi tevékenysége a 80. születésnapjára kiadott »Festschrift«-ben és a Jewish Encyclopedia XI. kötetében bőven van feljegyezve. Főérdemeit a középkori irodalomtörténet és a héber bibliográfia terén szerezte. Mindkét ismeretkörben a legkiválóbb volt az összes élő tudósok közt. Ha más téren dolgozik, csodájára jártak volna az emberek. De hát szerény ember volt, nem kért az élettől egyebet, mint hogy tanulhasson és dolgozhasson. Mindkettő megadatott neki, élte utolsó napjai is az irodaloméi voltak. Két héttel halála előtt a »Leo Modena levelei« foglalkoztatták, melyről bírálatot készített elő.

Szép élet után tért örök nyugalomra a zsidó irodalom önzetlen munkása, lánglelkű művelője és fejlesztője. A hálás utókor örök áldása kíséri nemes emlékéért.

AZ IZR. ORSZ. IRODA ES AZ ORSZ. IZR. TANÍTÓ- EGYESÜLET FELTERJESZTÉSE ILLETŐLEG KÖR- LEVELE A KIS ZSIDÓ ISKOLÁK ÉRDEKÉBEN

a »Nem állami elemi népiskolák és a községi és felekezeti néptanítók járandóságairól szóló törvényjavaslat« parlamenti tárgyalása alkalmából.

26951. sz.

Nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi Miniszter Úr!

A nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól és a községi és felekezeti néptanítók járandóságairól szóló törvényjavaslat 15. §-ának *b)* pontja azt az intézkedést terveli, hogy amennyiben egyes iskolákban a tankötelesek száma harminczon alul maradna, a vallás- és közoktatásügyi miniszter csak kivételes esetekben engedélyezhet államsegélyt.

Ez az intézkedés, amit Nagyméltóságod nemes intencziók kiváló nemzeti és közmívelődési feladatok által sugalmazott javaslatával bizonyára nem czélozhatott, különösen súlyosan érintene számos oly zsidó népiskolát, melyeket hitfeleink aránytalan nagy áldozatokkal tartanak fenn és amelyek a legtöbb helyen igazi kulturmissziót teljesítenek, gyakran nemzeti érdekeket képviselnek. Az említett rendelkezés épp azoktól az iskoláktól vonná meg a létalapot, melyek az állam segítségére leginkább vannak utalva és azoktól a köröktől, melyek az állami iskolagyámolítás rendszeresítésének idejéig iskolájukért nagy küzdelmet folytattak és önerejüket felülmuló áldozatokat hoztak.

Az Országos Izr. Tanítóegyesület által ezideig egybegyűjtött adatok szerint hazánkban száznál jóval több olyan zsidó felekezeti iskola van, melyekben a tanulók száma harminczon alul marad. Többnyire olyan kis hitközségek, fiókhitközségek és imaegyesületek tartják fenn ez iskolákat, melyeknek tagjai szegények. Gyakran 10—15 zsidóvallású lakosból áll az egész hitközség. Az iskolán kívül még más nélkülözhetetlen vallási intézményeket is fenntartanak, úgy hogy a terhek alatt valósággal roskadoznak. Az iskolához azonban a közművelődési érdekeken kívül azért is ragaszkodnak és ragaszkodniok kell, mert gyermekeiket a felekezeti iskolákban sokszor el nem helyezhetik és mert a zsidó néptanító egyuttal a vallásoktatást is ellátja, ami nélkül gyermekeiket nem nevelhetnék. A magyar zsidó tanító szerény, de kiválóan

buzgó előharczosa a népnevelésnek. De kis helyen a tanító a felnőttekre is művelő hatással van és így állami, mint tisztult felekezeti szempontból sok érdek fűződik ez iskolák fennmaradásához, e tanítók zavartalan munkásságához.

Ámde az új törvény szerint a tanítók fizetési minimuma növekszik, és így e kis iskolák terhe is megnő. Az állam az által, hogy éppen e leginkább küzdő iskoláktól vonná meg a tanítói fizetések emelkedése folytán még égetőbb szükséggé vált segítségét, azoknak létét veszélyeztetné, aminek nemcsak az a következménye volna, hogy a nemzeti népnevelés száznál több intézménye megsemmisülne, hogy e kis hitközségek egyéb intézményei ezt megsínylenék és kulturális fejlődésükben visszavettednének, hanem éppen Nagyméltóságod humánus és nemzeti törekvések által áthatott, a tanítók sorsának javítására irányuló törvényének folyományaképpen számos tanító földönfutóvá lenne.

Az itt szóban lévő iskolák rendszerint ott keletkeznek, ahol állami vagy községi iskola nincsen, ahol tehát a zsidók kénytelenítettnek gyermekeik nevelése érdekében nagyban áldozni. A többi felekezetek aránytalan nagy számuknál fogva könnyen tarthatják fenn felekezeti iskoláikat. De a zsidók, akik kisebb helyeken csak kevesen laknak, nem népesíthetik be iskolájukat, mely ez által a gyámolításra még inkább rászorul. A falvakban tehát a zsidóvallásuk számának elenyésző csekély volta adja meg az áldozatok mértékét, de egyúttal megvilágítja az állami segítség iránti igény jogosultságát és bizonyosságul szolgál arra is, hogy a fentidézett törvényjavaslat 15. §-ának *b*) pontja a harminczon alul lévő tanulókkal biró iskolákkal szemben meg nem okolható sérelem volna. Mert ha e rendelkezésnek az a célja, hogy ily törpe iskolák jövőben ne keletkezzenek, esetleg az állami iskolák rendszeresítését ne gátolják, úgy e rendszabály a már létező ily iskolákkal szemben indokolatlan szigorral jár el, midőn régebben vállalt kötelezettségeinek teljesítését megnehezíti, a menekvésnek módját semmi formában meg nem adja, a törvény előtti időben az iskolához szegődött tanítónak existenciáját pedig megingatja.

Mindezek alapján tiszteletteljes kérelmünk Exczellenziád előtt oda terjed:

hogy a nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól és a községi és felekezeti néptanítók járandóságairól szóló törvény-

javaslat 15. §. b) pontjának parlamenti tárgyalásánál az előadottakat kegyes figyelembe venni és a harminczon aluli tanulókkal biró, ez időben fennálló népiskolák állami segítségére nézve felvett és leginkább a kis zsidó fiókhitközségeket sujtó korlátozó rendelkezést annál is inkább kegyesen kihagyatni méltóztassék, mivel az izraelita felekezet egyéb állami dotációknál úgyis majdnem teljességgel mellőzve van.

Kik is egyébiránt kitünő tisztelettel vagyunk

Budapest, 1907 márczius 8-án.

Nagyméltóságú Miniszter Úrnak alázatos szolgálói
az izraeliták országos irodája :

Dr. Mezey Ferencz s. k.,
irodai titkár.

Dr. Mezei Mór s. k.
irodai elnök.

Az Orsz. IZR. Tanítóegyesület körlevele ez :

Nagyságos képviselő úr !

Az Országos IZR. Tanítóegyesület a tanítók fizetésrendezési ügyében mindig egy úton haladt az ország tanítóságának egyetemével és annak hivatalos képviseletével : A Magyarországi Tanítók Országos Bizottságával. Hivatalos közlönyünkben és tanácskozásainkban mindig azt az elvet vallottuk, hogy a fizetésrendezés kérdésében a magyar zsidó tanítóság nem foglal el különleges álláspontot, hanem magunkévá tettük a magyar tanítóság összeségének kívánságait.

Hogy mi most mégis mint a zsidó tanítóság egyetemének képviselői fordulunk Nagyságodhoz, annak oka, hogy »a nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól és a községi és felekezeti néptanítók járandóságairól« szóló törvényjavaslat, egyéb, az összességet érintő sérelmein kívül a 15. §. b) pontjában oly intézkedést is tartalmaz, mely végeredményében több mint 100 nemzeti kulturhivatást teljesítő zsidó iskolát szüntet be és ugyanannyi lelkes magyar zsidó tanítót fog hivatásától és kenyerétől megfosztani.

A törvényjavaslatnak ez intézkedése így szól : »Amennyiben a tankötelesek száma 30-on alul maradna, a vallás- és közoktatásügyi miniszter csak kivételes esetekben engedélyezhet államséglét.«

Egyesületünk a legutolsó hetekben a hazai zsidó iskolákról statisztikai adatokat gyűjtött. Ezek tanusága szerint (4 megyé-

ből : Pest-Pilis-Solt, Pozsony, Vas és Moson megyékből még nem kaptunk jelentést) Magyarország többi vármegyéiben 102 olyan tisztán magyarnyelvű, zsidó felekezeti elemi iskola van, melyekben a tanulók létszáma 30-on alul marad. Ezen iskolákat fenntartó izr. hitközségek, már a zsidó lakosság csekély száma miatt is oly szegények, hogy tanítóik fizetéskiegészítése céljából államsegélyre szorulnak, amit a miniszter a fent idézett paragrafus alapján nem fog megadni.

Ha pedig a hitközség szegénysége miatt a tanítók törvényes fizetési minimumát nem adhatja meg, az államsegélyre pedig a tanulók csekély száma miatt jogot nem formálhat, e hitközségek ugyane törvényjavaslat 13. §-a értelmében elvesztik iskola-fenntartási jogukat.

Igy történik meg majd aztán, hogy 100-nál több, a magyar nemzeti eszmét lelkes ügybuzgósággal szolgáló zsidóiskola kénytelen lesz kapuit becsukni és ugyanannyi tanítócsalád veszt el kenyerét.

Bizonyos, hogy ez a súlyos baj más felekezeteknek hasonló viszonyok közt levő kis iskoláiban is pusztítani fog, de mi erről statisztikai bizonyítékot nem adhatunk, de igenis látjuk az így fenyegető veszélyt az izr. felekezet kis iskoláira nézve.

Látjuk egyszersmind azt is, hogy hitfeleink ez iskoláinknak pusztulása után *lelkiismeretbeli kényszer* hatása alatt állnak majd, mert iskola nélkül maradt gyermekeiket kénytelenek lesznek *más hitű felekezeti iskolába* járatni. Ilyen kisközségekben ugyanis, ahol zsidó felekezeti iskolák még most fennállanak, községi vagy állami iskolák nincsenek.

Tudjuk, hogy Nagyságod már nemzeti kulturpolitikai szempontból is átérzi ez intézkedés sérelmes és jogosulatlan voltát. Azzal a kéréssel fordulunk tehát Nagyságodhoz, hogy e törvényjavaslat tárgyalásánál kegyeskednék a parlamentben szót emelni oly irányban, hogy a fent idézett sérelmes intézkedés ne vonatkozhassék már eddig fennálló iskolákra, vagyis a tanulók csekély létszáma miatt a követelményeknek különben megfelelő egyetlenegy szegény iskolától se tagadhassa meg a miniszter a fizetést kiegészítő államsegélyt. Az inkriminált intézkedés tehát csakis a jövőben felállítandó új felekezeti iskolákra vonatkozzék.

Kérjük egyúttal, kegyeskednék oly irányban is szót emelni, hogy az ily iskolák tanítóival szemben, melyek a törvény minden

rendelkezésének készséggel alávetik magukat és melyek csak szegénységük miatt nem tehetnek eleget saját erejükből az új fizetésrendezés követelményeinek, *a vallás- és közoktatásügyi miniszter a legmesszebbmenő méltányossággal járjon el és minden körülmény között óvja és védje a viszonyok és a törvényes intézkedések összeütközések folytán önhibájukon kívül válságba jutott tanító existenciáját.* Megérdemlik a magyar tanítók és azok között a magyar nemzeti eszmét dicséretes sikerrel szolgáló zsidó tanítók, hogy eddigi munkásságuk jutalmául amúgy is szükös kenyerük minden körülmények között biztosítva legyen.

Azon reményben, hogy Nagyságod hathatós szavával és befolyásával ez igazságos ügyet az intéző körökkel megértetve, támogatni fogja,

maradtunk Nagyságodnak

Budapesten, 1907 márczius 8.

alázatos szolgái

Az Országos Izr. Tanítóegyesület nevében :

Hajnal Jakab,
egyesületi titkár.

Kornfeld Gyula,
egyesületi elnök.

TÁRSADALMI SZEMLE.

Csendben, minden külső zaj nélkül fejeztetett be az a nagy alkotás, melyre a magyar Izraél félszázadnál tovább áhitozott — a bibliafordítás. A biblia volt mindenha Izraél éltető eleme, 2000 év óta oltalmazója. Osszedőlt állama, elveszett nyelve, elpusztult szentélye: mindene odaveszett, de megmaradt hű kísérője, bibliája. Biztos szemmel a legbecsesebbet mentette meg a nagy nemzeti szerencsétlenségből. Ez a kincs veszendőben volt, mert napról-napra kevesbednek a héberül értők. A német szentírás volt az, amely a lelkeket táplálta, a német nyelv körünkből való kiveszésével a bibliát is veszély fenyegette. A vallás és magyarság egyaránt követelték a szentírás magyarítását. E kettős szükséglet most fényesen ki van elégítve. Hála és köszönet érte a magyar-zsidó biblia szerkesztőinek, szellemi és anyagi támogatóinak.

A biblia volt az a könyv, amely a modern népek között az írást terjesztette. A zsidó kettős értelemben az

írás népe, nemcsak az iratok birtokosa, hanem közvetve az írásmesterség terjesztője is volt. A kulturnépekkel a könyv-olvasást a biblia kedveltette meg. Az írás-olvasást a XVIII. századig főképp azért tanították, hogy a bibliát olvashassák. A középkorban még a számolást is azért tanították, hogy a biblia betűinek számértékéből formált ismereteket megértsék. Az egész iskola a biblia-iskolából nőtt ki. Az első utazó-olvasmány, melyről a világtörténet tud, Ézsajas próféta volt. Ha a biblia ma már nem is az a népkönyv többé, amely hajdanában volt, mégis a legelterjedtebb és legkedveltebb olvasmány. Köreinkben, sajnos, a biblia ismerete egyre gyérül, pedig vonzóerejét mint irodalmi termék sem vesztette el. Reméljük, hogy az új magyar biblia visszahódítja a közönség szélesebb rétegeit. A terjesztését természetesen modern eszközökkel kell megindítani és lankadatlanul folytatni. Miért nincs még zsidó »bibliás ember«? Anyagi áldozatokkal kellene ezt a típust megteremteni.

*

Talán erre is vállalkozhatnék valamely alkalmas formában az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat propaganda-bizottsága, amely életrevalóságát oly fényesen dokumentálta. Ezt a bizottságot, amely évekig kísérletezett, egy ember állította talpra: *Steiner Armin* tőzsdetanácsos. A taggyűjtésre és általában a Társulat felvirágzására annyi eszmét produkált, hogy hosszú évekre marad belőlük. Félévi működés után a tagállomány megkétszerezedett. Az igazi propaganda azonban még csak most indult meg, mióta Hatvany-Deutsch József került az I. M. I. T. élére és ő maga is beállott kortesnek. Az elnöklete alatt tartott propaganda-bizottsági ülésen megalakították a fővárosi kerületi és az országos bizottságot. A bizottságok elnökei a következők: I—III. ker. Dr. Szabolcsi, IV. ker. Dr. Eulenburg, V. ker. Dr. Fischer, VI. ker. Dr. Hevesi, VII. ker. Dr. Schwarz, VIII. ker. Dr. Grauer, IX. ker. Dr. ifj. Glass, X. ker. Szabó.

Az irodalmi társulat iránt nagy érdeklődés kelthető és biztos, hogy az országban legalább 5000 tagja van. A bizottság a legjobb úton van, hogy ezeket megtalálja. A német zsidóságban hasonló célra 20.000 tag jelentkezett. Ha az I. M.

I. T. az anyagi erőkkal el lesz látva és a kellő olvasóközönséggel is rendelkezik, működési terét jelentékenyen kiterjesztheti, ami felekezeti és magyar szempontból egyaránt nagy haladást jelent.

*

Örömmel olvassuk a napilapokban, hogy Wekerle Sándor miniszterelnök a »tulajdon szentségét« erősen hangsúlyozta. A tulajdon eddig is szent volt, de nem szorult hangoztatásra. Most azonban az általunk jól nem értett szeszügy veszélyeztetése alkalmából a szeszgyárosok küldöttsége előtt erre szükség volt. Ezen biztató kezdet után a falusi zsidó korcsmárosok, kik, habár higitott alakban, jórészt szintén szeszszel foglalkoznak, bátran megjelenhetnek a miniszterelnöki palotában, úgyszintén a falusi boltosok. Szövetkezet és másnevű bojkott feleségeik és gyermekeik szájából veszi ki a kenyeret. A mindennapi kenyér nem szent?

*

Trübner K. »Minerva Jahrbuch der Gelehrten Welt« (*Strassburg*, 1907) 16. évfolyama az imént jelent meg. Ebben az 1544 nyolczadrétlapra terjedő kötetben az egész világ tudományos intézetei ábéczé sorrendben vannak feljegyezve, a különböző évfolyamokban majdnem valamennyinek történetével együtt. A praktikusán és felette ügyesen berendezett mű minden irányban kellő felvilágosítással szolgál az intézetek berendezéséről, vagyonáról, költségvetéséről, alkalmazottairól stb.-ről. A zsidó intézetek vagyis a rabbiképzők szintén benne vannak — a berlini orthodox rabbiszeminárium kivételével. Valamennyi együttvéve elfér két oldalon és alig van összesen annyi tanszékük, mint valamely nagyobb egyetem bölcsészeti karának. Minden tekintetben szegényesen festenek és tanszékeik egyik-másik betöltőjének tudós munkásságán kívül, sajnos, a kajánság sem találhat rajtuk irigyelni valót.

TUDOMÁNY.

EGY SÁBÁTEUS VÁNDORRABBI KITÉRÉSE MAGYARORSZÁGON.

I.

1763 deczember 11-e körül a mádi jegyzőtől kiállított útlevéllal két görhes lovon egy öreg ember érkezett Nagyváradra. Kicsiny, sovány férfiú volt, hosszukás, kiaszott arczezal, szemei aprók valának, orra hosszú, némileg lapos. Az öregség szemöldökének színét fehérre változtatta. Haján körülbelül egy fél év óta nem volt olló, azelőtt azonban gyaníthatólag nyirottan, parókával járt.

Beállított a kapuczinus atyák rendházába, ahol Prágából eredt zsidónak mutatta be magát. Kérte, hogy hamar időben kereszteljék meg. Kivánságát nem teljesítették azonnal, mert hiányoztak ismeretei a keresztény vallás sarktételei felől. Ohájának megvalósítására halasztást adtak neki addig, míg megtanulja a keresztény hit legszükségesebb tudnivalóit és amíg megvizsgálják, vajjon állhatatosan megmarad-e szándékánál. A kitérését bejelentő méltatlankodva fogadta a késedelmet; azt hajtogatta, hogy nem anyagi érdekből, amire egyáltalán nincs szüksége, akar a római kath. hitre állani, hanem meggyőződésből. A gvardián, majd báró Patachich Ádám váradi püspök előtt gyakran emlegette, hogy módjában van úgy a kapuczinusoknak, mint az egész váradi közönségnek javát jelentősen előmozdítani. Az idegen zsidó eltökélésének és beszédjének híre nem maradt titokban, eljutott Baranyi Gábor alispánhoz is, ki akkor Váradolasziban volt. A régi pozsonyi diétáknak e kiváló alakja kötelességének tartotta, hogy szemügyre vegye, útlevelét és egyéb írásait

megmotozza, valamint a körülményekhez képest vizsgálat alá fogja az öreg csehet.

Érdeklődésének felébredésénél nem volt mellékes az a körülmény, hogy Mária Terézia királynő 1763 július 9. Bécsben kelt rendeletével meghagyta, hogy egy Neumann Frigyes Sándor nevű kikeresztelkedett, veszedelmes tervű zsidót Magyarország és Erdély területéről kitiltsanak és ha valahol ráakadnak, rögtön letartóztassák és Temesvárra szállítsák.¹⁾ A személyleírás szerint a körözött Neumann mintegy hatvan esztendő alacsony, görhes ember volt, sápadt, hosszúkás, alul keskeny arczczal; szemei aprók, szemöldökei vörösesek voltak, orra hegyes és némileg hosszúkás; fehér vendéghajat viselt. Az alispán kíváncsi volt, hogy a cseh aggastyán nem azonos-e a keresett Neumannal.

A háborus időben, mely azon esztendő elején ért véget, szigoruan felvigyáztak a kóbor emberekre. Egy évvel előbb a lengyelországi Ulmiczban született Macedonius Sámuel zsidó orvost Erdélyben a piricskei szorosnál szintén letartóztatták. Ez Bécsbe akart utazni, hogy a császári udvarnak híreket áruljon el a tatárok mozgolódásáról.²⁾

Az alispán a püspök tudta nélkül nem akart az ügyben eljárni. Értesítette tehát megteendő lépéséről, amire a püspök meg is adta beleegyezését. Deczember 14-én Baranyi Gábor maga mellé vevén szolgabírókat és esküdtet, a gvardián engedelmével felkereste a kapuczinus zárdát, ahol nagy szeliden beszédbe ereszkedett a zsidóval.

Az idegen elmondta neki, hogy Ábrahám Lázárnak hívják, 81 éves, prágai, özvegy ember, foglalkozására nézve orvos, illetőleg rabbi. Mádról jött, ahonnan, több helységet útba ejtve, Nagykárolyon keresztül érkezett. Mádron körülbelül három, Károlyban két hétig időzött, innen azután Álmosdra vetődött, ahol egy napig tartózkodott a zsidók közt. Álmosdról jutott Váradra. Útjának nem volt más célja, minthogy Váradon kikeresztelkedjék. Ezt már Károlyban is meg akarta tenni, azonban az ottani zsidók meggátolták ebben. A károlyi kegyesrendiek tanácsára

¹⁾ Dr. Singer Jakab tévedett, mikor (IMIT. 1907. Évkönyve, 149.) Tomaschówer (Tomaschów lengyel város) Jakab rabbit Temesvár Jakabbá változtatta.

²⁾ Jakab Elek, Tanulmányok Erdély XVIII. századbéli jogtörténetéből (Budapest 1878.), 10—11.

tartott tehát Várad felé, ahol, úgy hitte, tervét könnyebben tudná elérni. Mielőtt Mádra szakadt, Ungvár környékén háromnegyed évig mint rabbi működött a zsidók között. A felvidékre Krakóból vetődött, itt fél éven át orvoslással foglalkozott. Krakóba Boroszló mellett körülbelül 1759 őszén vándorolt Prágából; de mielőtt Krakóba eljutott, mint vándorrabbi megfordult Cseh-, Morvaországban, Sziléziában, főképp pedig Holleschau és Krensier városokban rostokolt. Utóbbi helyen az olmützi püspöktől útlevelet kapott és evvel indult Krakóba.

A hétéves háborúnak valószínűleg második esztendejében Bécsben is járt, éppen akkor, midőn Mária Terézia seregei Nagy Frigyes fölött diadalt aratván, a császárváros győzelmi ünnepet ült. Több ízben volt Pozsonyban, utoljára az ötvenes évek első felében.

Előadta, hogy valaha Amszterdamban 12 évig volt rabbi, ott halt meg első neje. Második feleségét 1758 felé Prágában vesztette el. Hét fia és egy leánya van. Gyermekének neve és tartózkodási helye: Löbl majnai Frankfurtban, Zudel Hanau-ban, Jakab majnai Frankfurt mellett levő Oberbachban.¹⁾ Sámuel Zimonyban, Salamon, Ezekiel, Mózes, Benedek valamennyien Prágában, Sára leánya pedig a csehországi Polnában Jakab ben Salamonnak felesége.

Baranyi megkérdezte, hogy megkeresztelése után nem fog-e Jeruzsálembe menni? Mire úgy nyilatkozott, hogy nem akar Váradról eltávozni, hanem ott óhajt meghalni.

Az alispán figyelmét nem kerülte el, hogy az előtte állott zsidón nem vett észre szelidséget, béketűrést és hogy nem árulta el azt a komoly alázatosságot, melyet a kitérni vágyótól elvárt volna. Sőt inkább oly indulatosan viselkedett gyakran, hogy az alispánnak kellett őt csitítania. Ezenkívül Baranyi azt a benyomást szerezte, hogy Ábrahám Lázár feleletei csaknem egészen másként hangzanak, mint azok a nyilatkozatok, melyeket a vizsgálat előtt a püspök és a gvárdián az idegentől hallottak és továbbadtak.

Kihallgatva Ábrahám Lázárt, átnézte ennek két ládáját és egyéb podgyászát, amelyek piszkosak, szegényesek voltak. Néhány kenőcsös üveg volt azokban, olaj, virágból szűrt víz.

¹⁾ Ilyen város nincs, valószínűleg tollhiba Offenbach helyett.

zacskókba, papirokba göngyölgetett gyökerek, füvek, virágok, mindegyikből alig valami, rondán, rendetlenül berakva. Talált még bennük szakadt ruhákat, értéktelen holmikat, mosdatlan, rossz vászondarabokat, kevés ágyneműt. Közben ott volt a héber nyelvű szentírás, két útlevel és egy zsidó eskü héber szövege.¹⁾

Az alispán előtt gyanusnak tűnt fel a rejtélyes ember, aki több vonásában hasonlított a kurrentált Neumannhoz. De azért nem merte elfogni, nehogy áttérési szándékát megghiusítsa. Azonban intézkedett, hogy folytonosan éber szemmel tartsák. Az alispán jelentésében tréfásan megjegyzi: miután Ábrahám Lázár azt erősítette, hogy Váradról nem igyekszik máshova, mint kikeresztelkedésével egyenesen az égbe, ide pedig lovon nem juthat az ember, tehát eladatta gebéit és az árukat Ábrahám Lázárnak kézbesítette.

Baranyi észleleteiről december 29-én tett jelentést a helytartótanácsnak, ez pedig 1764 január 9-én értesítette a királynőt a történekről. Mária Terézia még e hó 27-én leküldte a helytartótanácsnak végzését, melyben megparancsolta: intézkedjék, hogy Bihar vármegye, mivel terhelő gyanu nem forog fenn Ábrahám Lázár ellen és mivel nem azonos Neumannal, a letartóztatott zsidót az esetben, ha valami egyéb alapos ok nem kívánja fogvatartását, hocsássa szabadon és útlevellel küldje származási helyére.

A helytartóság 1764 február 7-én közölte Bihar vármegyével a királynő akaratát.

Eddig terjednek az Ábrahám Lázárról szóló akták.²⁾

Ki volt Ábrahám Lázár?

Dr. Brann rabbiszemináriumi tanár Boroszlóban és dr. Samter velem együtt eredménytelenül fáradozott, hogy nyomára akadjunk. Nagyváradon és az Országos levéltárban levő akták kétségkívül fel fogják deríteni idővel e rejtélyes idegen kilétét: és azt hiszem, hogy az újabb adatok meg fogják erősíteni azon feltevésemet, melyről dr. Brannak adtam kifejezést, hogy Ábrahám Lázár a sábateusok egyik vándorpapja volt.

Ábrahám Lázárral legalább eddig nem találkoztam Emden Jakab sábateus-írtó nyomtatványai közt. Lehet, hogy volt ily nevű

¹⁾ Az alispán az Ábrahám Lázárnál talált iratokat felküldte a helytartótanácsához, de azok most már nincsenek meg az akták közt.

²⁾ Országos levéltár, Judaeorum. Az okmányokat alább közlöm.

alakja a széleskörű mozgalomnak, de az is lehet, hogy Váradon nem mondta meg igazi nevét, mert ily nevű rabbi, Brann állítása szerint, nem létezett Amszterdamban.

Sábáteus voltára váradi vallomásai és az Emden Jakob vita- s gúnyirataiban előforduló kulturhistóriai közlések nyújtják a támasztékot.

A sábáteizmus eredetileg, a XVII. században, nem volt más, mint a hit Sábátáj Czevi messiási rátermettségében. A zsidóság nyomorúsága és vágyakozása derült kor után okozta, hogy fellépésekor nemcsak a ghettok könnyen hívő tömege, hanem hétpróbás jámborok és izmos eszű tudósok is bizalommal várták a smyrnai messiástól a megváltást. Kitérése és halála után népszerűségének terjedelme összezsugorodott, hívei ezóta már nem kerültek ki a zsidóság számbavehető, komoly alakjai, hanem a selejtések közül.

A XVIII. században két új irányzat tapasztalható a sábáteizmusban. E név ekkor egyrészt azt a törekvést jelölte, mely a talmud befolyását a zsidó életre ki akarta küszöbölni, ami kezdetét jelentette a zsidó reform-mozgalomnak. Mendelssohn követőinek munkásságát ekkép a sábáteizmus már jóval előbb előkészítette. Másrészt pedig a sábáteizmus magvát képező mysticizmus nemcsak a chászidságot vetette felszínre, hanem, valószínűleg a francia szabadkőművesség külsőségeinek hatása alatt, oly titkos társulatoknak adott életet, melyek az akkori angol, tiszta szabadkőművesség torzalakjai voltak és amelyeknek kalandorságra hajló tagjai bizonyos szabadkőműves színezetű formák között alchimiát, kuruzslást űztek.

A sábáteizmus ezen két iránya, mely a frankistáknál egygyé olvadt,¹⁾ a XVIII. században Magyarországon is megjelent. A sábáteizmus hazánkba már a XVII. században beszivárgott és még a következőben is megmaradt itt változott formában. A rajongás Budán Sábátáj Czeviért, Áskenázi Mordecháj szereplése, a Frank kíséretében volt magyar zsidók²⁾ tanúsítják ezt. Későbbi terjedésénél talán nem volt nálunk közömbös az Eibenschütz név tisztelete.

¹⁾ A szabadkőművesség nyomai felismerhetők Emden róluk szóló közléseiben.

²⁾ Emden, התאבקות (Lemberg 1877.) 18. b.; Áskenázi Mordecháj-ról Büchler Sándor, Die Grabschrift des Mordechai Mochiach (Gedenk-

Magyarországon Eibenschütz Jónátán altona-hamburgwandsbecki rabbinak több tanítványa élt. Ezek közé tartozott Hillel ben Löb Stomfáról, aki tanítójának Májmonideshez fűződő értekezését adta ki.¹⁾ Pozsonyban Buchhalter Simon ben Nátán Feivel hálévi, akivel Eibenschütz kabbalisztikus levelezést folytatott.²⁾ Izsák Jehuda ben Jákob Kohén Kismártonból, aki 1761-ben Altonában kinyomatta a Peszáchra való hágádát, melyhez magyarázatot írt.³⁾ Az Emdentől üldözött Kalisch Izsák és Arholz Nátán stomfai rabbik, Stasow Löb rohonczi rabbi.⁴⁾ Tanítványai,⁵⁾ Pozsonyban megtelepedett fia, Mordecháj,⁶⁾ de főképp méltányolt irodalmi működése egyengették hírét és becsületét. Erdemeinek elismerése indította a pozsonyi, stomfai és szeniczi hitközséget, hogy Emden támadásai ellen védelembe vegyék.⁷⁾

A frankisták egyik mestere Eibenschütz Jónátán legifjabbik fia, Farkas volt. Az apa nimbuszának segítségével a még kiforratlan elméjű, kalandos fiú köré hazánkban és külföldön számosan csoportosultak. A hívek egyrésze nemcsak a talmuddal, hanem a zsidósággal is szakított, áttérve a kereszténységre,

buch zur Erinnerung an David Kaufmann, 451.) és Emden, נת דרוכה, וגם ההשוד המוכיח הגדול מ' מרדכי, אשר היה מפורסם, היה מהמאמינים : 79 a. : בש"ץ ונשא על לבו טם של כסף ושם ש"ץ הקוק עליה. Nem rég birtokomba jutott adatok révén nem tartom megbízhatónak Weiss közléseit (אבני בית היוצר, Pozsony 1900) Áskenázi családjáról.

¹⁾ Hillel, amint sajátkezű megjegyzéséből kiolvasom, Emerich Gumpertz Salamon prágai rabbi-tanácsosnak is tanítványa volt.

²⁾ Weissmann, כולל אנרות ותשובות לרבינו יונתן אייבשיץ, ד"ר די הרב החסיד : így említi pozsonyi nagybátyját : זצל בחקירה אלהית המפורסם המקובל מו"ה היים כהן.

³⁾ סדר הגדה של פסח עם פירוש מהבר על הד נדיא.

⁴⁾ Utóbbiakról Löw Lipót értekezése, Benchananja I., 10, Geschichte der ungarischen Sabbathäer és Első magyar-izraelita Naptár és Évkönyv (Pest, 1862). Emden : התאבקות 21 a, שחוק הכסיל 24 a, b, 28 a, 31 b, 34 a, יקב זאב 34 a, 35 a, 38 b, 39 a, 41 a., נת דרוכה 47 b, 48 a, 49 a, 51 b, 52 a, 54 a, 66 b, 67 a—69 b, 72 b, 74 a, b, — 77 b, 78 b stb., הורית הקנאות 121.

⁵⁾ Ha a למורה שי munkámban (9—11) közölt levél Magyarországon kelt, akkor írója is Eibenschütz magyarországi tanítványai közé tartozott. Ezen levél támadás a sábateizmus ellen.

⁶⁾ Emden שחוק הכסיל 26 a, נת דרוכה 48 a, 52 a, 53 a. Eibenschütz és Arholzról az Országos levéltárban levő pozsonyvármegyei conscripcziók is megemlékeznek.

⁷⁾ Eibenschütz : לוחות ערות (Varsó, 1885.), 71, 82—83.

a túlnyomó rész azonban, közte Eibenschütz Farkas is, a gnosztikus-kabbalisztikus szellemet és felvilágosodottságukat megőrizve, hű maradt a zsidósághoz.

Eibenschütz Farkas személyesen járt Magyarországon, hogy a sábateizmusnak tagokat toborozzon.¹⁾ 1759 táján ²⁾ Nagyváradon is megfordult, ahol a kitért frankistákkal értekezett. Nem tudjuk, hogy miért szemelte ki e célra éppen Váradot, mely ekkor még jelentéktelen hitközség volt. A XVIII. század harminczas éveiben készült conscriptió ³⁾ Bihar vármegyében mindössze négy helyen talált zsidókat: Nagyváradon, Szöllősön, Acsádon és Sámsonban. A két utóbbi község jelenleg nem fekszik Bihar területén. Váradon 17 család tartózkodott, Szöllősön, Acsádon és Sámsonban pedig egy-egy. A váradi családok a következők voltak: Filep Isák, Isák Pulicz, Jacob Permán, Joseph Moskovic, Moyses Pulicz, Jacob Kolmán, Jacob Scheil, Ercz Pachrach, Salamon Jacob, Petrus Jacob, Marchus Wolff, Jacob Uffer, Lasar Jacob, Jacob Hirschl, Simon Uffer, Samuel Jacob, Isak Hirschl. E családok közül 12 Morvából származott, egy-egy Magyar-, Cseh- és Lengyelországból, Pachrach a Pfalzból, Filep Isák eredete ismeretlen volt. 1770-ben már kilenczvenre növekedett Bihar vármegye zsidó családjainak száma, 1774-ben pedig 111-re.⁴⁾ Az utóbbi esztendőben a családok száma következőképpen oszlott meg: Velence 15, Nagyvárad 5, nagyváradi-vár területe 5, kamarai terület a vár mellett 5, Pusztajlak 1, Sámson 18, Acsád 4, Monostorpályi 3, Hosszúpályi 1, Esztár 1, Pocsaj 1, Vértes 1, Dancsháza 1, Geszt 2, Mezőgyán 1, Felsőábrány 1, Álmosd 21, Bagamér 1, Céhtelek 2, Keserü 1, Köbölkut 2, Margitta 2, Mihályfalva 1, Olaszi 1, Ottomány 3, Gálospetri 1, Piskolt 3, Selind 5, Érsemjén 2, Kiskágya 1 családdal. Rabbi 1774-ben még nem volt a vármegyében,⁵⁾ tanító is csak kettő működött ekkor; Velenczén ugyanis

¹⁾ Emden יקב זאב 44 b.

²⁾ Löw, i. h. szerint 1758-ban. Emden התאבקות 18 b, 19 b, והלך לו לב"ש לעומק מדינת אונגאריין : יקב זאב 46 a, 24 a, 30 b, שחוק הנסיל למקום ווארדיין ויאסוף אליו כל ציוע וכל זב וכל טמא לנפש המשומדים של ש"ץ בפולין שם עושים עמו כתעבורה.

³⁾ Országos levéltár. Urbaria et conscriptiones fasc. 2, no. 71.

⁴⁾ Orsz. lev. Judaeorum.

⁵⁾ A jaroslawi Pintsew Éliás ben Mózes Gerzson bátorkeszi-i rabbi, kit Landau Ezekiel זמביה ודרשן הגדול הנדול (הד"ת אליהו) I. k.,

Josephus Sido 80 frt és Jacobus Hersli 90 frt évi jövedelemmel mint ludi magister instruens puellas, vagyis mint leányok tanítója van az összeírásban feltüntetve. Zsinagóga Váradon és Sámsonban volt; utóbbi helyen az egyházi heti fizetése 5 garasra rugott, ezen csekély jövedelmét kiegészíté mások támogatása. 1775-ben a hitközség pecsétjének¹⁾ körirata: קהל גרוש וורדיין, alatta ötágú koronás Dávid pajzsa, melyet egy jobbra tekintő oroszlán tart a két lábával. Ez évben első bíró volt Váradon Májer ben Jeruchám Fischel (Májer Filip), másodbíró Jomtov Lipmann ben Mózes (Filip Mózes), esküdtek Wolf ben Szimhá Kohén (Farkas Simon) és Ábrahám Izsák, kisbíró pedig Jakab Élias.

Ahol pár év előtt Eibenschütz Farkas összejövotelt tartott, ott jelentkezett Ábrahám Lázár kitérésre. Csak azért-e, mert Károlyban nem sikerült terve, vagy előre megfontolt szándékkal választotta-e ezen helyet kikeresztelkedésére, nem tudjuk megállapítani. De az kézen fekszik, hogy a vallomásaiban megnevezett külföldi községek valamennyien és a hazaiak egy része, melyeket felkeresett, sábáteus fészkek voltak és nagyobb részükben Eibenschütz Farkas is megfordult.

Magyarországon, mint Cseh-, Morva- és Lengyelországban a sábáteizmus nagy mérvet öltött.²⁾ Magyarországon húzta meg magát és itt halt meg a sábáteizmus két főalakja is: Prossnitz Löbl³⁾ és Podhajcer Mózes Dávid ben Mózes Czevi.⁴⁾ Az utóbbi, ki orvoslással foglalkozott és azzal ámított, hogy kincsek hollétéről tud, nagyon hasonlított Ábrahám Lázárhoz. A sábáteizmus továbbgyűrűzéséről vándorpapok gondoskodtak, akik missionárus útjukat kocsin tették meg. Országról országra, városról városra jártak így, miként Ábrahám Lázár, hogy a sábáteizmust erőben és számban gyarapítsák és hozzá hasonlóan Morva- és Magyarországon más sábáteus vándorpap is akadt, aki a keresz-

Prága, 1785.) valószínűleg később volt rabbi Nagyváradon, ahonnan elüzték. Egy 1800-ról keltezett nagyváradai levélen (ó-budai hitk. levéltár) a következő aláírás van: מידני בהרב ההסיד המאה"ג מו"ה דוד כ"ץ זצ"ל.

¹⁾ A nagyváradai hitközség 1800 támuz 25. levelének külsején (ó-budai hitk. lev.) a kissé töredezett pecsét török ornamentikás és török betűket tartalmaz; utóbbiakat nem tudtam megfejteni.

²⁾ שרוב הדתים במדינת פיהם מעה"ן אונגארין המה b. 50 נת דרוכה העומדים על צד הידוע.

³⁾ Emden תורת הקנאות, 72.

⁴⁾ נת דרוכה b. 57.

tény hitet felvette.¹⁾ Működésük nyomát számos zsidó kikeresztelkedése jelölte. Valószínűleg szintén a sábáteus tevékenységnek tudható be a máramarosvármegyei zsidóknak a helytartótanácsnál 1772 szeptember 25-én tett az a panasza, hogy közülök a tehetősebbek részint a keresztény hitre állottak, részben kivándoroltak.²⁾

Emden Jakab viszálykodó természete, személyeskedő támadásai miatt nem tartozik a zsidó irodalom rokonszenves alakjai közé, de ennek a kevésbé kedvelt férfinak meg volt az az érdeme, hogy a sábáteizmus rombolásának tőle telhetőleg gátat vetett.

II.

Extractus Benigni Mandati Regy ddo. 9a July 1763 elargiti.

Ex quo porro clementer decrevissemus, ut quidam per Sacrum Baptismum renatus Judaeus Carolus Fridericus Alexander Neumann cognominatus, velut Homo ex Projectis suis periculosus ex omnibus Caeo-Regys Ditionibus nostris uti ex Hungaria et Transylvania penitus amandetur, ac eliminetur, ac ita quidem, ut si is alicubi in Ditionibus Nris deprehensus fuerit, statim comprehendatur et Temesvarium deducatur.

Atque hinc quemadmodum respectu praedicti hominis in Ditionibus Germanicis Nostris requisitis Dispositiones fieri clementer jam jussimus.

Ita etiam Fidelitatibus Vestris penes acclusionem Personae Ejusdem Hominis Descriptionis benigne committendum esse duximus, quatenus ad effectum praetactae Resolutionis Nostrae per Regnum opportuna disponere noverint. Datum Viennae Austriae die et Anno ut supra.

Maria Theresia.

Comes Franciscus Eszterhazy.

Josephus Jablanczy.

¹⁾ Emden נת דרנכה 82 b. : כי אם, לא לבר היו למוקש לבית ישראל, גם הנוצרים שבמעהרין ואונגארין מונים בשקר, להתראות מתנצרים בזיוף.

²⁾ Országos lev., Judaeorum: Plurimorum enim, eorumque, valentiorum partim in orthodoxam fidem conversorum, partim vero e Gremio Comitatus hujus emigratorum Judaeorum adrepartitum Taxam nos miserriores, velut onus alienum supportare necessitabamur.

Beschreibung des getauften Judens Carl Friderich Nauman.

Dieser ist von Kleiner hägerer Natur, blass, und langlichten Gesichts, welches untern her schmal ist, hat kleine Augen, röthlichte Augenbraun, und ein gespitzte etwas langlichte Naase, tragt eine weisse Perouque, und wird beyläyfig 60 Jahr alt seyn.

Excelsum Consilium Regium Locumtenentiale Hungaricum !
Domini Domini Gratosissimi Colendissimi !

Hebraeus quidam propectae aetatis Abraham Lázár se nominans, Praga, ut refert, oriundus, circa Ilmam praesentis penes passuales Submontani Oppidi Maad Notarii, Magno Varadinum perveniens, ad Domum Religiosam R. R. P. P. Capucinorum se recepit, et ad Baptismum, morae impatiens, admitti postulavit; quod tamen, fundamentis fidei, minus imbuto, usquedum, in his, quae Scitu summe necessaris sunt, cum experimento aliquali suae constantiae, instrueretur, admissum non est; quamquam Is, omnem moram, ingratosissimo tulerit cum resensu, asserans: Non adipiscendorum, ad Sustentandam vitam necessariorum (quae sibi minime deessent) mediorum causa, Religionem Romano Catholicam se amplecti; verum unice Salutis aeternae consequendae gratia, postquam videlicet hanc praecise Orthodoxam, et Salvificam fore agnovisset. Jactitabat insuper coram Superiore praefate Domus Religiosae, tandem etiam coram Ipsomet Excellentissimo Domino Episcopo Diaecesano, illis se esse provisum facultatibus, secum habitis, ut non tantum P. P. Capucinorum, sed toti etiam Civitati Magno Varadiensi notabile beneficium conferre valeat. Postquam igitur mihi, tunc in oppido Varad Olaszi constituto, praesentia Hebraei istius innotuisset; e re publici, munerisque mei, fore, existimavi: ut eundem coram intuerer; passuales, ac alias Literas apud illum ne fors reperibiles Scrutarer: ac pro ratione occurentium Circumstantiarum illum examinarem. Quae non secus, quam praevia apud Excellentissimum Dominum Episcopum Diaecesanum insinuatione, instituere volui. Obtento itaque ibidem indultu 14a hujus Domum Saepefatorum R. R. P. P. cum Judice Nobilium, et Iurassore ad Latus meum assumptis, ingressus cum venia etiam R. P. Gvardiani, Hebraeum istum in summa lenitate allocutus sum, praemissoque ad mitigandum ejus animum congruo sermone, ne videlicet vel minimo essem offendiculo, examen (quod praesen-

tibus demisse advolvo) institui; nihil interim minus, quam mansuetudinem, patientiam, et humilitatem homini ad Seriam paenitentiam disposito, necessarias, observare in illo potui. Imo tantopere excandescibat saepius, ut precibus iteratis ad mitiora eundem reducere debuerim.

Bene mihi impresseram illa, quae ex ore hujus Hebraei, antequam faciem ejus viderem, tum per Excellentissimum Dominum Episcopum, cum vero Reverendum P. Gvardianum Capucinum mihi referebantur; a quibus benevola ipsius responsa, in adveluto contenta, per totum fere differunt.

Inspectis demum duabus illius cistulis, alisque Sarcinis, immunditiam, et miseriam perfecte adumrantibus, nihil aliud inveni, quam, in vitrellis aliquot, ungenta, aliquas Species olei, aquas florum destillatas; vesicis item, et chartis involutas radices, herbas et flores, omnia nempe in modica quantitate, male disposita, sordida; item vestes laceras, reulas nullius valoris, frusta telarum illota, absurda, et modica lectisternia his non absimilia. Librum reperi unicum, Testamentum quippe vetus Hebraicum; scripta vero exceptis quibusdam Schaedis Triesimalibus non alia, quam Passuales Notarii Oppidi Maad, alias item, in Anno 1758 in Bohaemia sibi datas, et formulam Juramenti Judaeorum Hebraice concinnatam, praesentibus demisse acclusas.

Prosopographiam ejus quod attinet, in pluribus punctis ea convenit, cum descriptione Caroli Friderici Alexandri Neuman. Est enim humilis Staturae, macilentus, oblongae macilentae faciei, parvorum oculorum, nasi oblongi, aliquantum Simmi, non quidem minus cuspidati, sed nec adeo obtusi. Canities veterem colorem superciliarum mutavit, potuerant tamen esse subruffa. Propriis tegitur Capillis, antea quidem, ut apparet, succisis, et a semestri circiter succrescentibus, unde supponitur capillamento eum fuisse usum.

Et quamvis multae circumstantiae hunc mihi suspectum reddidissent; cum nihilominus Deus solus est, qui scrutatur abdita cordium, etiam extra Monasterium jam constituto, manus imponere nolui, ne forte bonam ipsius impediam intentionem. Dispositiones interim feci; ut sub vigilibus continuo esset oculis. Duos vero ejus equellos macilentos, pretio quo possunt, manibus ejus consignando, distrahi jussi, cum aliunde Varadino, recta in Caelum.

nec usquam aliorum, tendere se affirmet, quo utique equis vehi non oportet. Gratosam in reliquo Illius intuitu, Excelsi Consilii Regii dispositionem humillime expetens, me altis Gratiis ac favoribus commendo, et in profundissima Submissione persisto

Excelsi Consilii Regii

Micske 29a Decembris 1763.

humillimus, obsequentissimus servus

Gabriel Baranyi m. p.

Benevolum Examen Abrahami Lazar Hebraei quahuc Varadinum recenter venientis.

Interrogatoria.

1mo. Quomodo vocaris, quot Annorum, unde oriundus, cujus conditionis es?

2°. Unde venisti ad has partes?

3^{io}. Quamdiu moratus es in Oppido Mad, et quamdiu in Oppido Károly?

4°. Quem in finem venisti huc Varadinum?

5to. Unde venisti ad Oppidum Mad?

6to. Ungvarinum autem unde venisti?

7°. Quamdiu morabar Cracoviae?

Responsa.

Ad 1um. Vocor Abrahamus Lazar Annorum 81, Pragensis, Viduus, Medicus, et respective Rabinus.

Ad 2um. 1um Veni ad Oppidum Mad, inde per varia loca ad Oppidum Károly, ac inde huc Varadinum.

Ad 3um. In Oppido Mad moratus sum cir. tribus Hebd., in Oppido autem Károly duabus, inde vero Magno Varadinum per Possessionem Almosd (ubi apud ibidem habitantes Judaeos una die morabar) veni.

Ad 4um. Ego eo fine intendi, et veni Varadinum, quatenus baptisari, et Sacram Romano Catholicam Fidem amplecti possim, siquidem primo finem hunc assequi volens Karolini apud Rdos Patres Piaristas, ibidem per Judaeos impeditus fuerim, subsequenter, svasu dictorum R. R. P. P. me huc contuli, quatenus faciliorem mei intenti finem adipisci possim.

Ad 5um. Veni ad Oppidum Mad Ungvarino, ubi tribus quadrantibus Anni morabar, quo morae meae tempore in circumferentia residentes Judaeos, qua Rabinus instruxi, et imbui.

Ad 6um. Veni ex Polonia Civitate autem Cracovia.

Ad 7um. Integro medio Anno ibidem magnas Artes exercui, medicas.

8°. Cracovium unde venisti? •

9no. Quantum tempus intercessit, a quo Praga movisti?

10mo. Cum omnis mora, quae per te adusque deducta est, vix semi alterum Annum excedat, ubi ergo morabaris?

11°. Cum quibus Passualibus perexisti ad Oppidum Mad?

12°. Quando fuisti novissime Vjennae?

13^{io}. Posony autem quando fuisti ultima vice?

14. Quo habes intentionem hinc discedendi, postquam susceperis baptismum?

15°. Habesne Jerosolimam discedendi intentionem suscepto hic Baptismo?

16°. Cum dicas te esse Viduum, ubi est mortua tua Consors.

17°. Habesne Proles ex utraque

Ad 8um. Illuc perrexi ex Bohemia, Pragia, per Silesiam juxta Vratislaviam.

Ad 9um. Iam sunt elapsi tres Anni, et cir. duo Menses, a quo inde movi.

Ad 10um. In Bohemia, Moravia, Silesia, signanter Holischaviae, Cremsirÿ, hinc inde, qua Rabinus Judaeos instruebam. Et hinc ad loca in specie ubi quantum moratus sum qua Rabinus Missionarius, me reflectere nequeo.

Ad 11um Cum Notary Oppidi Ungvár Passualibus veni ad Mad, Ungvarinum autem cum Passualibus Civitatis Cracoviensis, Cracoviam vero veni cum Passualibus Episcopi Olomucensis Cremsiry datis; illuc vero penes Passuales varias, de Mense in Mensem datas, quae ad quatuor hebdom., tempore Belli dari solebant.

Ad 12um. Fui ante quatuor, vel cir. 5que Annos, dum nempe solemniter triumphus celebrabatur.

Ad 13^{ium}. Ego multis vicibus ibi quoque fui, interim a quo ultima vice ibidem exstiteram, jam sunt elapsi 10 vel cir. 9 Anni.

Ad 14um. Ego suscepto Babtismo, hic manere, et mori volo.

Ad 15. Nullum habeo intentionem, sed prout dixi hic mori cupio.

Ad 16um. 1ma mea Consors est mortua Amsterodami, in Hollandia, ubi 12 Annis egi Rabinum, 2da vero mortua est Pragae ante ab hinc quinque Annos.

Ad 17um. Habeo octo filios, et unam filiam. 1^{mus} est Lebl, Francofurti ad

Conjuge, et ubi Maenum, 2us Hannoviae, Zudel nomine, sunt? 3us Jacobus, in oppido Oberbach, prope Francofurtum ad Maenum, 4us Samuel, degens in Zemlin in Banatu Temesiensis, 5us Salomon degens Pragae, 6us Ezechiel, Ibidem, 7us Moyses, Ibidem, 8us Benedictus, Ibidem aequè degens. Filiam vero Saram habeo, Jacobo, filio Salomonis, nuptam in Oppido Pol. in Bohemia degentis.

18°. Quas res Ad 18um. Quaequam medicamenta, et tecum circumfers, vestitum, caeterum nihil suspecti. et qualiter panem quaeris?

Peractum Magno Varadini Die 14ª Decembris 1763 per Josephum Szent-Iványi Ordinar. Judicem Nobilium, et Joannem Baliban Jurassorem, praesente Ordinario Comite Gabriele Baranyi in Domo R. R. P. P. Capucinatorum.

Maria Theresia etc.

Reverendissime etc. Intuitu cujusdam Judaei Abraham Lazar cognominati in Comitatu Bihariensi detenti, demissam Fidelitatum Vestrarum Repraesentationem sub die 9^a delabentis Mensis isthuc submissam elementer accepimus; Et siquidem ex submissis Actis nihil talis, quod praefatum Detentum quaqua ratione fundata gravare posset, erueretur; Sed neque Is sit, de quo benignum Rescriptum nostrum sub die 9^a mensis Julij Anno praeterito expeditum meminit. Hinc Fidelitatibus Vris benigne rescribendum, atque una committendum esse duximus quatenus apud Cottum Bihariensem disponere noverint, ut Is suprafatum Judaeum (ni aliud quid fundati circa eundem subsit) absque ulteriori Detentione liberum dimittat, et penes Passuales Eidem extradandas, Illum ad Locum Originis suae remittat. Datum Vienna Austriae die 27^a Mensis Januarj 1764.

Maria Theresia m. p.

Comes Franciscus Eszterhazy m. p.

Ladislaus Batta m. p.

Keszthely.

DR. BÜCHLER SÁNDOR.

SZÁZ ÉV ELŐTT.

A mult esztendőben száz éve volt annak, hogy Napoleon császár a francia zsidóság jobbait nagy gyűlésre hívta össze Párisba. A tőlük kidolgozott munkálatot a császár egy zsidó synhedrion ítélete elé bocsájtotta. A synhedrionnak még ugyanabban az évben kellett volna összeülni, de a háborús események a következő esztendőre halasztották tanácskozásait. Napoleon ötlete világszerte feltűnést keltett, érthető tehát az az érdeklődés, mely nálunk is a zsidógyűléshez fűződött. Alább szemelvényeket közlök azon tudósításokból, melyeket a Vereinigte Ofner und Pester Zeitung 1806-ban kapott, vagy külföldi ujságokból átvett. Ez ujság nyomán értesült Magyarország olvasóközönségének egy része a Párisban történekről. A hírek tartalma objektív megfigyelésen alapszik.

A synhedrion tanácskozása alkalmul szolgált egy kitért pesti zsidónak, Weiss Márkus Jakabnak, — mielőtt a keresztséget felvette, Weiss Márkus Nissa volt a neve — hogy a zsidók beléletének átalakítására vonatkozó javaslatokat tegyen »Unpartheyische Betrachtungen über das grosse jüdische Sanhedrin zu Paris«¹⁾ munkájában. Zsidó voltakor is a zsidóság reformálását sürgette.

A synhedrion tételeit magyar nyelven legelőször Löw Lipót adta közre e czímen: Zsidó valláselvek. Megállapítva a nagy Sanhedrin által, mely 1807-ik évi februárban Párisban tartatott. Francziából magyarra fordítva s jegyzetekkel felvilágosítva Löw Lipót, pápai főrabbi által. Pápa. 1848.

*

63. szám. Páris, julius 21. Die Anzahl der zum Judencongress sich hier versammelnden Deputirten nimt mit jedem Tage zu. Am 30. d. werden sie ihre Sitzungen eröffnen. Indessen ist öffentlich von den Gegenständen ihrer vorzunehmenden Berathschlagungen noch nichts gewisses bekannt.

66. szám. Páris, aug. 1. (Moniteur.) Die jüdischen Deputirten (95 an der Zahl mit Einschluss der 12 aus Piemont; die aus

¹⁾ Buda 1807. Weissra vonatkozólag Büchler, A zsidók története Budapestén, 394.

dem Königreich Italien sind noch nicht angekommen) haben am 26. v. M. in einem Saal des hiesigen Rathhauses ihre erste Sitzung gehalten. Es wurden darin Abraham Furtado aus Bordeaux zum Präsidenten, dann 2 Secretärs, und 3 Stimmenzähler (Scrutateurs) gewählt. Hierauf beschloss man, durch den Minister des Innern dem Kaiser das Verlangen anzuzeigen, dass er der Versammlung erlauben möchte, in Corpore vor ihm zu erscheinen, und ihm ihre Liebe, Ehrerbietung und Dankbarkeit zu bezeigen. Am 29. darauf war die 2-te Sitzung. Es erschienen in derselben die kaiserl. Commissärs, und legten der Versammlung die Fragen vor, welche nach des Kaisers Willen den Gegenstand ihrer Berathschlagungen ausmachen sollen. Im allgemeinen weiss man, dass der Wille des Kaisers dahin geht, die Juden Frankreichs sollen mit Entsagung aller talmudischen Vorschriften und mit alleiniger Beobachtung der mosaischen Gesetze, sich der gesellschaftlichen Lebensart und Gesetzgebung anbequemen, welche die Christen Frankreichs verpflichtet.

68. szám. Páris, aug. 8. Die Fragen, welche am 29. Jul. dem hiesigen Juden-Congress (bei dem 12 Rabbiner sich befinden) zur gewissenhaftesten Beantwortung auf Befehl—des Kaisers durch die Commissärs vorgelegt wurden, sind folgende: 1. Ist es den Juden erlaubt, mehrere Frauen zu nehmen? Ist die Ehescheidung erlaubt nach der jüdischen Religion? 2. Ist die Ehescheidung giltig ohne den Ausspruch der Tribunale, und Kraft von Gesezen, die mit dem franz. Civilgesezbuch im Widerspruch stehen? 3. Kan sich eine Jüdin mit einem Christen verheurathen, und eine Christin mit einem Juden? Oder will das Gesez, dass die Juden sich nur unter einander heurathen? 4. Sind die Franzosen in den Augen der Juden ihre Brüder, oder werden sie als Fremde (Gojim) betrachtet? 5. In dem einen oder dem andern Fall, welche sind die Verhältnisse, die der Juden Gesez ihnen vorschreibt, gegen Franzosen, die nicht von ihrer Religion sind? 6. Betrachten die in Frankreich gebornen, und durch das Gesetz als franz. Bürger behandelten Juden Frankreich als ihr Vaterland? Haben sie die Verpflichtung, dasselbe zu vertheidigen? sind sie schuldig, den Gesezen zu gehorchen und allen Anordnungen des Civilgesezbuches zu folgen? 7. Wer ernennt die Rabbinen? 8. Welche Polizei und Gerichtsbarkeit (jurisdiction de police et police judiciaire) üben die Rabbinen unter den Juden? 9. Ist

die Art der Wahlen der Gerichts- und Polizeybeamten durch die Gesetze bestimmt, oder nur durch das Herkommen eingeführt? 10. Gibt es Professionen, die das Gesez den Juden verbietet? 11. Verbietet das Gesez den Juden, Wucher von ihren Brüdern zu nehmen? 12. Erlaubt es, oder verbietet es ihnen, Wucher an Fremden zu machen?

Páris, aug. 9. Bei Eröffnung des Judencongresses stand vor dem Versammlungssaal eine Ehrenwache von 50 M., die bei der Ankunft und dem Weggang der Deputirten ins Gewehr trat.

69. szám. Páris, aug. 11. Die 12 Deputirten des Königreichs Italien zum hiesigen Juden-Congress, werden täglich hier erwartet. Man rühmte in den Zeitungen an den Deputirten des Judencongresses (der jetzt hier, wie man leicht denken kann, das Gespräch des Tages und die Zielscheibe des Witzes aller lustigen Köpfe ist), dass sie am Sonnabend (Schábbes) ihre erste Versammlung hielten, und darin, gegen alle talmudischen Vorschriften, schrieben etc. Es hatte aber damit folgende Bewandtniss: Als die Deputirten erfuhren, dass ihnen jener Tag zur ersten Sitzung anberaumt sey, erkundigten sich einige schriftlich bei dem Minister des Innern, ob diess der unabänderliche Wille des Kaisers sey. Da sie nicht sogleich Antwort darauf erhielten, so schrieben diese einigen schon am Tage vor dem Schábbes zu Hause ihre Stimmen auf, damit die Wahl (eines Präsidenten etc.) vor sich gehe, ohne dass sie dabei, wider ihre Religionsgesetze, zu arbeiten nöthig hätten. Indessen gingen doch, mit Ausnahme eines einzigen, der sein Gewissen nicht verletzen wollte, alle übrigen in die Sitzung. Bei der Präsidentenwahl waren die Stimmen zwischen Furtado, einem portugiesischen Juden aus Bordeaux und Beer einem deutschen Juden aus Nancy, getheilt. Ersterer hatte die Stimmenmehrheit; und auch die Secretärs samt den Stimmenzählern sind portugiesische Juden.

Páris, aug. 12. Von den jüdischen Deputirten wurde kürzlich ein Ausschuss dem Kaiser durch den Minister des Innern vorgestellt, worauf der Rabbiner Sager ¹⁾ eine 2 s ündige Audienz beim Kaiser hallt. Auf 3 der jüngst angezeigten Fragen hat der Judencongress bereits so geantwortet: Das jüdische Gesetz erlaubt im strengen Sinne Vielweiberey, Ehescheidung und

¹ Segre helyett.

vermische Heyrathen, Indessen ist diese Erlaubniss durch Gebräuche und Gewohnheiten beschränkt. Der Kaiser hat dem Präsid. jenes Judencongresses das grosse, und den Secretärs das kleine Kreuz der Ehrenlegion zugeschickt. Das Circular womit der Minister des Innern die einzelnen Juden-Deputirten zur Eröffnung des Congresses am 22. v. M. eingeladen hatte, war folgendes: »Mein Herr! Ich eile, Ihnen die Gesinnungen Sr. Majestät des Kaisers in Ansehung der von Höchstdemselben angeordneten Vereinigung der jüdischen Deputirten zu erkennen zu geben. Die jüdischen Deputirten sollen zum erstenmal am 26. d. Morgens gegen 11 Uhr, in einem an das Hotel de Ville stossenden Saale, der für die Haltung ihrer Versammlung eingerichtet worden ist, zusammen kommen. Sie sollen sich einen Präsidenten, zwei Secretärs und drei Scrutatores aus ihrer Mitte erwählen. Um diese Wahl zu treffen, kann die Versammlung sich unter dem Vorsitze des Aeltesten unter ihnen constituiren, und die zwei jüngsten Mitglieder zu Secretärs bestellen, oder auch jede andere unter den Juden übliche Methode befolgen. Bevor sie sich trennt wird sie den Tag festsetzen, an welchem sie wieder zusammen kommen soll. So bald sie diesen Absichten gemäss organisirt seyn wird, muss sie mir solches zu wissen thun. Von dem Kaiser ernannte Commissarien werden ihr die Fragen mittheilen, die der Kaiser der Versammlung vorlegen will. Die Juden zu nützlichen Bürgern machen, ihren Glauben mit den Pflichten der Franzosen in Übereinstimmung bringen, die Vorwürfe, die man ihnen macht, abwenden, und den Uebeln abhelfen, die sie verursacht haben, diess ist der für das Allgemeine und die Einzelnen wohlthätige Zweck, den Se. Majestät bei der Haltung dieser Versammlung sich vorgesetzt haben. Ich zweifle nicht, mein Herr, dass Sie in der richtigen Einsicht dessen, was Ihrem eigenen Interesse am zuträglichsten ist, und mit der Liebe zum öffentlichen Wohl, die alles beleben muss, was den französischen Boden bewohnt, zur Erfüllung dieses Zwecks mit beitragen werden. Nehmen Sie meinen Gruss gefällig an. (Untertz.) Champagny.

72. sz. Páris, aug. 22. Die Spiegelfechterey mit dem Judencongress, sagt ein hiesiges Journal, erklärt sich immer deutlicher selbst dafür. So z. B. war die Antwort der Deputation auf die Frage: »ob das jüdische Gesetz zwischen Juden und Christen

die Ehe erlaubt«, die : »Das mosaische Gesetz verbietet bestimmt die Vermischung der Israeliten mit unreinen Völkern. Indessen können unter diesen nicht die Franzosen und Französinnen gemeynt seyn, da das Gesetz dieselben nicht ausdrücklich nennt.«

73. sz. Páris, aug. 25. Die Deputation des Judencongresses beantwortete die 6-te der ihr vorgelegten Fragen : »ob sie Frankreich als ihr Vaterland ansehen, sich dessen Gesetzen unterwerfen, und alle Bürgerpflichten ausüben dürfen?« einstimmig bejahend. Hinterdrein aber fielen doch den Rabbinern darunter, imbetreff des Vaterlandes Bedenklichkeiten ein, die sich auf den Glauben an die Ankunft des Messias und die Wiedererlangung des Besitzes von Judäa beziehen. Der Kaiser soll mit den bisher gegebenen Antworten sehr zufrieden seyn, und zu wiederholtenmahlen erklärt haben, dass die Deputirten durch aus von keinem fremden Einfluss geleitet werden sollen.

75. sz. Páris, szept. 1. Die Antworten welche von der jüdischen Deputation auf die ihr vorgelegten Fragen gemacht werden, hält man sehr geheim. Die beiden letzten derselben, betreffend den Wucher der Juden, sollen von dem Rabbiner Andrade aus Bajonne meisterhaft beantwortet seyn. Es heisst Kais. Napoleon habe sich bei dem Madrider Hof dafür verwendet, dass den Juden in Spanien freye, öffentliche Ausübung ihres Gottesdienstes erlaubt werde.

80. sz. Páris, szept. 20. Von dem Judencongress weiss man nun, dass derselbe bereits die ihm vorgelegten 12 Fragen zur Zufriedenheit des Kaisers Napoleon beantwortet hat, und dass den Deputirten nun 60 andere Fragen vorgelegt werden sollen, welche unmittelbar die Reform und Organisation der jüdischen Nation in Frankreich zum Zwecke haben.

81. sz. Páris, szept. 23. Die Angelegenheiten der Juden, und die preuss. Kriegsrüstungen sind es hauptsächlich, welche unsern Blättern jetzo Stoff zu langen Bemerkungen geben.

82. sz. Páris, szept. 26. Imbetreff der Angelegenheiten der Juden entwickeln sich nunmehr die Absichten und das Genie des Kaisers Napoleon begreiflicher. Nach der Ouvertur mit den bekannten 12 Fragen an die versammelten Deputirten, beginnt jetzt das eigentliche Schauspiel selbst. In der desshalbigen Versammlung am 18. d. erklärten die Kais. Commissarien, es sei der Wille der Kaisers, die in allen Ländern zerstreute, so

tractable jüdische Nation, durch ein grosses hier zu errichtendes Synedrium (Sanhedrin), bestehend aus 70 Mitgliedern, mehr zu concentriren. Diese 70 Mitglieder sollen aus Deputirten aller Länder Europas bestehen. »Kündigt auch, heisst es in der Rede des kais. Commissärs, ohne Verzug die Zusammenberufung des grossen Sanhedrins allen Synagogen von Europa an, damit sie solche Deputirte nach Paris schicken, welche fähig sind der Regierung neue Ansichten zu verschaffen etc.«

83. sz. Norddeutschland, szept. 27. Die jüngst erwähnten Verhandlungen Kaiser Napoleons mit den Juden, scheinen wirklich andere Zwecke als die religiöse Verbesserung dieser Nation zu haben. Schon wurde kürzlich in Berlin ein von seinen Glaubensgenossen sehr geschätzter Jude wegen eines geführten strafbaren Briefwechsels verhaftet. Seine Papiere sind gerichtlich in Beschlag genommen worden. »Wie kann man wohl, bemerkt ein öffentliches Blatt, der Welt den Glauben zumuthen, es sey dem Kaiser Napoleon an der sittlichen Veredelung des jüdischen Volkes etwas gelegen? Er, der um das Heil der Menschheit weit gefehlt sich zu bekümmern, vielmehr lediglich Privatplane befolgt, sollte mit der zärtlichen Sorgfalt eines Christus (wie er den Schein annimmt) die moralische Beglückung Israels sich einfallen lassen? etc.«

Süddeutschland, okt. 4. Im Oesterreichischen ist von der Regierung, allen fremden Juden der Eintritt in die östr. Staaten verboten worden.

98. sz., mely decz. 11. jelent meg. Tudósítás Francziországból. Das grosse Synedrium der Juden das am 20. okt. eröffnet werden sollte, aber wegen der Kriegs-Ereignisse aufgeschoben werden musste, soll nun nächstens seinen Anfang haben.

100. sz. Tudósítás Frankfurthból. In der letzten Woche des Novembers passirten durch Augsburg einige angesehene Juden aus Constantinopel, Smyrna etc. nach Paris um dem grossen Synedrium beyzuwohnen.

Keszthely.

DR. BÜCHLER SÁNDOR.

MAGYARORSZÁGI HIREK AZ ÁLMESSIÁSOKRÓL.

Tóbia Kóhennek (1653—1729), az okos és józan konstantinápolyi orvosnak azon panasza, hogy Törökországban minden szédelgő s álmessiás hitelre és hivekre talál,¹⁾ Magyarországra is vonatkoztatható. Bárha a gyér zsidó lakosság miatt oly mérvű rajongás, amelyet a XVII. század közepétől a XVIII. század második feléig terjedő időszakban fellépő messiási csalók Török-, Német-, Spanyolországban idéztek elő, úgyszólván lehetetlen volt, mégis mindegyik impostor — így nevezi őket Evelin Historia de tribus impostoribus művében — követőkre talál itt is s minden mozgalomnak hullámai ide is elértek.

A főimpostor — Sabbatai Czevi — talán nem is hallott Magyarországról. Egy Sabbataival foglalkozó könyvben,²⁾ melynek értékét Graetz³⁾ az összes idevágó forrásművek között a legkevesebbre becsüli, ellenben Jost⁴⁾ a legtöbbre, olvassuk, hogy összegyűjtven ismerőseit, rokonait, meghatározta mindegyik lelkének prae-existentiáját, vagyis megmondta, hogy minő kiváló férfiakban lakozott előbb az ő lelkük s azután felosztja messiáshoz méltóan közöttük az egész földet. Ez alkalommal az adományok sorában ott szerepel Lengyelország, Németország, sőt még Bulgária is, de Magyarország nem.⁵⁾ S amikor az 1665. év őszén Sabbatai Czevi hivei Egyiptomból s Törökországból elárasztják levelekkel a nyugat országait, hogy hirül adják nekik az új evangéliomot,⁶⁾ akkor mentek levelek Lengyelországba, Németországba s a szomszéd tartományokba,⁷⁾ — tehát valószínűleg Magyarországra is, de külön nincs megemlítve. Talán e mozgalommal függ össze, hogy egy angol embernek, Brett Sámuelnek eszébe jutott, hogy a messiási kérdést letárgyalatja egy, természetesen

¹⁾ Emden הורת הקנאות (ed. Wolf) 46 l. és מעשה חיביה (Lemberg. 1867) 32 a.

²⁾ מאורעות צבי (Lemberg. 1865).

³⁾ Geschichte X. 3, 424.

⁴⁾ Geschichte (1859) III. 154.

⁵⁾ מאורעות צבי 56. l.

⁶⁾ הבשורה.

⁷⁾ I. m. 32. l. פולין למדינת המערב למדינת פולין. ואשכנז ולמדינת הסמוכין להם.

koholt, rabbigyülésen. Elbeszélése szerint 1650-ben 300 rabbi Agida (?) síkságára összegyülekezett, hogy megvitassák, vajjon eljött-e már a messiás. 7 napi vita után arra az eredményre jutottak, hogy még nem érkezett meg. Brett, ki az általa elbeszélte eseménynek állítólagos szemtanuja volt, azt is elmondja, hogy a rabbi-koncilium gyors befejezése abból magyarázható, hogy Rómából hat papot küldtek a messiás rég megtörtént eljövételének bebizonyítására s a súlyos érvek hatása előli félelmében az egész gyülekezet szétszaladt.¹⁾

A szmyrnai csaló a zsidó időszámítás szerinti 5426. év Elul 16-án a szultán elé hozatván, a büntetéstől való félelmében a turbánt felvette. Ez a datum pontosan megfelel annak, amit Rosnyai Dávidnak naplójában olvasunk 1666 szept. 16-áról: »Hozák császárhoz azt a zsidót, kit ők zsidó királynak lenni hirdettek, kit midőn az császár eleiben vittek volna, el lévén rendelve megölettetése, törökké lett, kinek az császár is megkegyelmezvén, kapuczi pasává tette.«²⁾

Midőn kitérése után a Gázából való Nátán, az ő bolondja vagy prófétája — ebben az esetben megvalósul Hosea 9, 7 »bolond a próféta« — a török birodalomban forrónak érzi a talajt, menekül s egy ideig Magyarországon is tartózkodik,³⁾ mint ötven évvel később Löbel Prossnitz.

Különös személyiség volt egy magyarországi rajongó, a kismartoni Mordechai, aki Mordechai Mosiachnak is neveztetik. Ha a neki tulajdonított apokaliptikus, kéziratban fennmaradt feljegyzések csakugyan tőle erednek, akkor telivér sabbataista volt. A szmyrnai kitértet védelmezi, mivel — úgymond — hűtlensége is hozzátartozik az isteni kegyelemnek tervéhez. Szoros viszonyt állít fel közötté meg saját személye között. Ha Sabbatai a Dávid törzséből származó messiás, akkor ő a József törzsbeli megváltó s viszont. Sok helyütt megfordult, bejárta Németországot s Olaszországot, mindenütt élénk feltűnést keltve

¹⁾ Cassel, Über die Rabbinerversammlung des Jahres 1650. (Berlin, 1845.) Agida-t rendszeren Nagy-Idával azonosítják, de ebben az esetben az angol kiejtésre nincsenek tekintettel, s különben sem egyezik az ott megjelölt földrajzi fekvéssel, úgy hogy fel lehet tenni a kérdést, vajjon egyáltalában létezik-e a helység. (Agida = A zsidó?!) .

²⁾ Monumenta Hungariae Historica VIII. (Pest, 1867) 303. l.

³⁾ מלש לנשן לארץ הונארי 76. l. מארעות צבי .

aszketikus életmódjával, exaltált lényével. Olaszországi működéséről Tobia Kóhen is szól nagyon elítélő modorban. Miután a Rovigo testvérek híradása nyomán elmondja folytonos böjtölését, hozzáfűzi: »Én azonban azt hiszem, hogy ez is örülségéhez tartozott. Életének vége megmagyarázza a kezdetét. Elméje elborult s így halt meg.«¹⁾ Az utókor mindezek ellenére valóságos második R. Móse Micoucy-t látott benne és sírján Moschiach (felkent) helyett Mochiach (feddő) név ékeskedik, amennyiben »sokat visszatartott a bűntől, sok községet bejárt, mindenütt erkölcsösségre tanítva s a sziveket a vallásosságra lángítva.«²⁾ Ugyanazt látjuk tehát ennél az 1729-ben Pozsonyban elhunyt férfiúnál, mint az eretnek gyanánt kiátkozott Lób Stassov rohonczi rabbinál, akit az utókor csodatevő gyanánt dicsőített.³⁾ Mindenesetre feltűnő, hogy Mordechai Mochiach unokájának a férje, a híres fürthi rabbi, Steinhardt József, ki responzumaiban mint talmudtudóst említi felesége nagyapját, nem birt tudomással messiási tevékenységéről.⁴⁾

Sabbatai még élt, amikor Magyarországon kivégezték Drabitzius Miklóst, a trencsénmegyei rajongót, aki prófétának mondotta magát s a megváltást az ellene hozott ítélet indokolása szerint a kereszténység esküdt ellenségeinek, a zsidóság-

¹⁾ V. ö. Büchler, Kaufmann Gedenkbuch 454. l.

²⁾ Weisz, אבני בית היצור 30. köv.

³⁾ M. Zs. Szemle XXII. 303. l.

⁴⁾ Steinhardtról szólva egy negatív adalékot nyujthatunk az alsókubini hitközség történetéhez. A »Magyar Rabbik« (II. 3.) című folyóiratban ugyanis azt olvassuk, hogy Akiba Steinhardt I. (sic!) a »Másbir bór« szerzője, melyet unokája és utódja, a hasonló nevű Akiba Steinhardt II. adott ki, a XVIII. század közepén alsókubini rabbi volt. Az utóbbiról az is olvasható, hogy kiadója a »Másbir bór« (Prag, 1828) és »Kóach Hesiv« (Prag, 1827) műveknek s leköszölt sírkövén czélzást találunk משובר בר (olv.: משבר) és בכור שור műveire. A nevezett könyvet nem láttam, de a »Másbir bar« név eleve valószínűvé tette, hogy egy József-ről van szó (Gen. 42, 6). S úgy is van. Ben Jakob ב, 2341. sz. és Cat. Bodl. 1533. l. szerint a mű szerzője Steinhardt József s a mű megjelent Prágában שור כה talmudikus megjegyzésekkel egy kötetben, melyeket ő maga is idéz főművében a Zichron Joszefben (116 b. s több helyen). A כה השיב munka a katalógusok szerint nem létezik s nem jelenhetett meg előbb, mint a Masbir bar. A sírkövén tehát olvasandó שור בכור helyett שור כה (valószínűleg az is van rajta) s Alsó-Kubinnak nem juthat a dicsőség rabbijai közé a Masbir bar szerzőjét sorolhatni.

nak felizgatása által (juratosque orbis Christiani hostes . . . Judaeos incitando) akarta elérni.¹⁾ Adatok hiányában nem lehet tudni, hogy mennyire jutott a dolog, szerzett-e a zsidók között magának híveket s összefügg-e az akkori zsidó mozgalmakkal. Épúgy nem találjuk nyomát sem annak, hogy az Erdélyben lakó szombat-sokhoz eljutott-e Sabbatai hire s hatott-e a rajongó szektára. Ha minden nép messianikus mozgalmáról azt mondja a néplélek mély ismeretére valló módon egy arab költő Ibn Hazm-nak történeti művében »a súlyos sorscsapás feletti bú s harag szülé«²⁾, akkor ez megvolt ó bennük hatványozott mértékben s így még a nagy elnyomás mellett, mely alatt szenvedtek a XVII. század folyamán, feltűnő, hogy irodalmukban meg nem csendült erre vonatkozó hang.

A magyarországi hirlapirodalom egyik legrégebb Budán megjelent terméke a »Wochentlich zweymal neu-ankommender Mercurius« 1731-iki évfolyamában is szól egy messiásról ilyképen:

Donaustrohm, von 8 Juni.

In dem Königreich Egypten, so jetzo der Turck besitzet u. Selym 1717 erobert, hat sich ein Mann hervor gethan, Namens Schanti Zephi, mittelmässiger Statur, freundlich in Reden, schön von Angesicht und in Jüdischer Kleidung einhergehend, welcher sich vor einen Propheten ausgibt, die Judenschule täglich besucht und von den schweresten Geheimnissen und Glaubenssachen disputirt meistens aber von Christo, dass er der wahre Messias . . . er redet aller Nationen Sprach und thut wunderliche Dinge. Das Juden-Volck hat ihn Anfangs nicht hören noch leiden wollen, ausser etlichen wenigen; so verlanget, wer er seye und von wannen er komme? denen er geantwortet: dass er ein Sohn eines Israelitischen Vatters von einer Jüdischen Mutter gebohren, von Gott durch den Propheten Eliam (sic) beruffen und befehliget, das verwirrte und zerstreute Israelitische Volck aus den 4. Welt-Theilen zu versamlen . . . und die Kirche und Mauren zu Jerusalem wieder aufzubauen. Als nun die Juden solch und anderes mehr von ihm gehöret, haben sie angefangen ihn zu dulden und zu hören . . . er lebt still . . . hat keine gewisse Herberg, kehret bald in diesem bald in jenem Haus ein und jedermann will ihm gern

¹⁾ Neues Ungarisches Magazin I. 145. 1.

²⁾ Berliner, Jubelschrift, 116. 1.

aufnehmen er gebet oft mit grosser Suite allerley Volks und Religionsgenossen an den Fluss Nilum, wo er wunderbare Werck thun soll, er speiset nämlich die Hungerige . . . Die Mahomedaner haben mit ihm disputiret von ihrem Mahomet, wie er ein so mächtiger. Prophet Gottes der schier alle Nationen der Welt in ein Volk versamlet, ja den grossten Theil der Erden unter sich gebracht . . . jetzt aber im Himmel der erste nach Gott lebe . . . worauf der neu-angemaste Prophet geantwortet: Mahomed hat gelebt und ist gestorben nach ihm auch viele Könige, Christus allein ist unter den Todten wieder aufgestanden . . . Als sie ihn weiter gefragt: Ob Mahomet ein König sei gewesen wie andere Könige? hat selbiger replicirt: Mahomet hat in dieser Welt gleich einem König regiert und gelebt, allein ich sage euch, dass die Könige, gleichwie sie regiert und gelebt haben, also werden sie auch ihren Lohn empfangen, thut Buss, dann ihr habt eine kleine Zeit übrig dazu . . . Mit den Christen redet er sehr wenig und ermahnet sie nur, dass sie andern nicht ärgerlich sein sollen? als er auch befragt wurde, wann er das jüdische Volk in das H. Land führen würde? war seine Antwort. Wann die Zeit herankommen, werde ihm Gott das Horn Eliä und den Stab Moses schicken und wann er in jenes blasen, so werden es alle Israeliter hören und unter vielen Frohlocken-Jauchzen, Tanzen und Trompeten Schall ins H. Land eingehen.

Ez a Balkán-félszigetről eredő hír — mert Donaustrohm ezt jelenti — látszólag Sabbatai Czevire vonatkozik, de ez valójában nem lehetséges. A szmyrnai álmessiás már 1676-ban, tehát több mint félszázaddal ezelőtt halt meg s bármily csekélyre is becsüljük a lap szavahihetőségét, — Egyiptomnak a törökök által való elfoglalását is 1717-re teszi 1517 helyett — nem tételhetjük fel, hogy egy ötven év előtti történetet, mint újat találjon fel olvasóinak. Már csak azért sem, mert az egész közlemény valószínűleg valamely német lapból van kiollózva elég értelmetlenül. Akinek módjában volt ily lapokat forgatni, láthatta, hogy az egész XVIII. század magyar hirlapirodalma német lapoknak hireiből táplálkozik. Ha a dolog természeténél fogva nem is igazak az álpróféta tanairól szóló tudósítások, a személyére vonatkozó adatok igazak lehetnek. S ha az illető középtermetű volt, akkor nem lehet Sabbatai, mert a jól értesült Emden Jakabnál olvashatjuk, hogy impozáns megjelenésű volt s a többi embert

magasságban felülmulta.¹⁾ Zsidó ruhában sem járt, mert hivei előszeretettel turbánt viseltek.²⁾ Azonkívül sohasem állt közel a kereszténységhez. Az az állítólagos kijelentése, hogy az ő atyja csak látszólagos atyja, nem keresztény befolyás.³⁾ A Törökországban fellépő messiásnak különben sem lehetett ambíciója, a csekély keresztény elemet megnyerni. Ő róla, ki még törökül sem értett jól, nem lehetett azt még hiresztelni sem, hogy minden nyelven beszél.

Sokkal érthetőbb lesz a zavaros hír, ha a XVIII. század harminczas éveiben még élt Nehemia Chija Chajunnak, a messiási csalónak viselt dolgaira vonatkoztatjuk.

Chajun mindenesetre lelki rokonságban állt Sabbataival, hisz a török sabbataisták titkos összejövetelein részt szokott venni, bárha saját állítása szerint csupán tanulmányozás céljából. Különféle műveiben valóságos szentháromságot tanított kabbalisztikus frazeológiába burkolva ugyan, de azért eléggé érthetően. A trinitas mellett még abban is kaczerkodott a kereszténységgel, hogy betegség és tűzvész ellen adott amulekjei keresztény szentek neveivel voltak teleírva.⁴⁾ Azonkívül még töröknek is kiadta magát. Nyelvismeretei is nagyok lehettek, mert bejárta Boszniát, Törökországot, Palesztinát, Lengyel- és Németországot. 1723-ban Morvaországba is eljutott, ahol magyar nőt vett el feleségül.⁵⁾

Szenvedélyes irodalmi harcz támadt ellene. A kiátkozások csak úgy röpködtek feléje. Ezeket tudvalevőleg sófárfuvás és templomi gyertyák kioltása mellett mondták ki. Kuriozumképen megemlítésre méltó egy magyar lapnak híradása,⁶⁾ mely egy lengyel városban történt kiátkozást következőképen ír le: »Meghirdettetett, hogy általában fogva fekete öltözetben jelenjen meg a Zsidó gyülekezet a Zsinagógában. A közönséges istenitisztelet-

¹⁾ פניו כמלאך אלהי משכמו ולמעלה גבוה מכל העם. 4. תורת קנאות és Graetz, Frank und die Frankisten (Boroszló, 1868) 21. l.

²⁾ Graetz, Geschichte X * 228. l.

³⁾ מאורעות צבי 12. l.

⁴⁾ Emden i. m. 65. l.

⁵⁾ U. o. 72. בי נשא שם זונה מוסקרת ידוע באונגריין. A becsmérőló kifejezést nem szabad szószerint venni, mint Graetz teszi, mert Emden nem válogatja a kifejezéseket nemes buzgalmában s Eibeschutz feleségét is ily jelzővel illeti.

⁶⁾ Magyar Hirmondó 1792.

nek végzésével fekete gyertyák gyujtattak s a legöregebb Rabbi felnyitotta a törvénykönyvtartó ládát, kivette a törvénykönyvet s befedvén azt fekete matériával (?) ezen igéket szólotta Elővette annak utána a Rabbi Móses öt Könyvét s valamennyi átkot foglalnak ezek magukban, mind olvasta rémítő szóval, amelyet még iszonyatosabbá tett egy kis szarvból készült kürtnek fuvása.«

A nagy üldöztetés, melynek aktáin Palesztinában és Prágában letelepedett budaiak is szerepeltek,¹⁾ arra indította, hogy agg korában vándorbothoz nyuljon. Elhagyván Európát, nyoma vész. Némelyek állítása szerint 1733-ban halt meg Afrikában, mások szerint Ázsiában lelte halálát.

Ha azonban a felhozottak alapján a Mercurius közlését egy Chajunról szóló hír ügyetlen felhasználásának vesszük, úgy valószínűnek tűnik fel, hogy Chajun 1730 után Egyiptomban élt s talán ott is halt meg.

Erkölcsei romlottságban és szemfényvesztő leleményességben túltett mindegyikükön Frank Jakab. Ha valakiről lehet állítani, hogy a történeti megemlékezés folytán halottaiból felébred örök szégyenre,²⁾ úgy ő az. Fellépése elején szorultságában a keresztiséget vette fel, s azután is felváltva mint zsidó szerepelt, miért is a lengyel inkvizíció 1760-ban Czenstochov várába záratta és csak a diadalmasan előretörő oroszok adták vissza a szabadságát 1773-ban. Kiszabadulása után újból megkezdte hiveinek toborzását. S ilyenek Magyarországon is nagy számmal valának. Már 1759-ben, amikor Podoliában kezdett szerepelni, két Máramaros-Szigetről való ember is tartozott környezetéhez.³⁾ Eibeschutz Jonathan fia révén is el volt terjedve hire Magyarországon. A nyugoti határszéli megyéktől kezdve egész Nagyváradig mindenütt találkoztak frankista eretnekek.⁴⁾ Bár mozgalma

¹⁾ Emden, i. m. 59. l. דוד בכ"ר עוזר הי"ד ד"ל מאובין és 79. l. שמעון יושילש יהונתן בהרב נטע ד"ל ה"ה ה"ק יצחק במהור"ר שלמה זלמן וצוק"ל (השם ינקם דמו) A rövidítés (השם ינקם דמו) arra mutat, hogy Dávid atyja vértanúságot szenvedett, de kérdéses, vajjon Budán s azt sem tudom milyen eseményre czéloz a מוצל מאש kifejezés, bár a budaiak ez időtájt sokszor zaklatták a zsidókat. Az »és Ovin« csak akkor érthető egészen, ha »Feuer-Ofen«-nek fordítjuk.

²⁾ Dániel, 12, 2.

³⁾ Graetz, Frank und die Frankisten 43. l. 2. j.

⁴⁾ Ben Chananja I. 12.

Palesztináig is eljutott, még sem valószínű, hogy a Magyar Kurirnak (1788. évf. 118. l.) következő hirtétele őreá vonatkozik: »Ázsiából jött Levelek szerént Palesztinában a Sidók között véghetetlen nagy lárma vagyon és Sergenként verik magukat öszve mivel egy csalárd hitegető köztök a Dániel jövendöléséből azt hitette el velek, hogy az ő Birodalmoknak helyreállása edgy minden órán megjelenendő Messiás által igen közel volna.«

Frank, ki később bárónak nevezette magát, különféle kalandok után Offenbachban kastélyt szerzett, hol hiveivel együtt elzárkózva élt. 1791 decz. 16-án mult ki s ez alkalommal a külföldi lapok hirt adtak róla. Egy magyar nyelvű lap, a Kerekes által szerkesztett »Hadi és más nevezetes történetek« 1791 decz. 27-én így szól a haláláról:

A Moenus vize mentében Offenbach nevezetű Német Mezővárosban lakott egy igen különös Úr — Báró Frank. Ez Hertzegi módra élt, de honnan vette a temérdek pénzt, nem lehet egyenesen tudni. Azt beszéllik, hogy valamely Napkeleti s már száz esztendőktől fogva fennálló Társaságnak lett légyen a feje, mely Társaságnak tagjai, hogy Lengyelekből, Örményekből és Görögökből állyanak, onnan lehet gondolni, mivel sok Lengyelek . . . laktak mellette, úgy hogy a Báró udvari Embereivel együtt reáment szintén hatszáz személlyre . . . Ötven pompás öltözetű testőrzőket tartott. A tisztelet, mellyel viseltettek eránta minden hozzátartozói szintén imádásnak lehet mondani. Ezen hónap 16-án mult ki a világból. Két napokig volt kitéve . . . a teste hermelinnel prémzett lengyel ruhában. A lábai veres karmazsin szin pántlikával voltak összekötve. Tizenkettődikén temettetett el következő emlékezetes pompával: Minek előtte elindult volna a halottas Sereg, odajárultak a testhez egyenként a meghóltak tisztelői, megillettek kezekkel (Zsidó szokás szerint) annak lábait s engedelmet kértek tőle. Még kis gyermekeiket is odavitték hozzája az Anyák s azokért is engedelmet kértek . . . Végbemenvén ezen tzeremonia, kezdődött a temető felé való menetel. Elöl indultak az asszonyok, mindnyájan fehér ruhákban diszeskedve s kezekben égő viaszgyertyákat tartva; utánnak a Gyermekek nyilakat vivén kezekben, azután a Férjfiak . . . Itt hozták 18 személyek a holt testet . . . Előtte és utánna két Öregek mentek hajadon fővel. Jobb felől a test mellett a meghólt Bárónak Leánya és két Fiai . . . A sirnál . . . keserves sirás és jajgatás

lett, de a melly egy jelre ismét félbeszakadt s akkor a fennemlített két Öregek egy rövid imádságformát mondtak . . . lebocsáttatván pedig a sirba a koporsó, mindnyájan egy-egy marok földet vetettek reá.◀

E hirrel kapcsolatban a szerkesztő maga is elmondja azt, amit — úgy látszik közvetlen tapasztalatból — Franknak bécsi tartózkodásáról tud.

◀Ezelőtt mintegy 12—13 esztendővel Bétsben volt a lakozása ezen gazdag és felette pompás úrnak. Koronás fejedelmek se járnak rend szerint azzal a pompával, mellyel ő szokott volt járni . . . Elgyőzhette ő a nagy pompát, mert gyakorta érkezett számára egy s több szekér pénz. Némelyek azt mesélik előle, hogy a Kárpát hegyeiben talált volna valamely nagy rakás-pénzre. — A Leánya ki már most mintegy 30 esztendős, még akkor igen szép virágjában volt. Örömet férjhez ment volna valamely Kamarás Úrhoz s el is vették volna azt jó szívvvel . . . de az idegenítette tőle a Gavallérokat, hogy nem tudhattak mi Ember az Attya. Némelyek Zsidónak gondolták. De hogy Zsidó csakugyan nem volt, onnan megtettség, hogy szorgalmasan eljárta a szent Misére.◀

A temetésnek bizarr formájáról a többi hirlapok is szólnak. Hogy piros színű palástja volt, az a frankistáknak a piros szín iránti előszeretetéből magyarázható, melynek alapja Jesaja 63. 1., ahol Izrael megváltója piros ruhában jelenik meg. E szín misztériumát már Sabbatai magyarázta ¹⁾ és Frank tanában a legmagasabb vallási fokozatot a pirosat jelentő szó jelzi (= Edom) ²⁾ S amint a pseudepigraphikus iratokban gyakran szerepelnek az »arany«, vagyis az aranyszínű festékekkel írott levelek, úgy a frankistáknál a piros levelek. Ha Jezs. 63. fejezet 1—3. verset összevetjük Deut, 32., 42. és II. Sám. 1., 18. verseivel, akkor talán megtudjuk magyarázni, miért vittek a temetésen a gyermekek nyilakat, ha ugyan nincs más kabbalisztikus értelme. — A két öreg, ki a koporsót kísérte, valószínűleg két leghűbb embere Schor Salamon és Náthán, kik Frank halála után is szerepelnek még. A szekta, mely »száz esztendők« óta fennáll, természetesen Sabbatai-é.

Három hónappal később (1792. márczius 31-én) laptölteléknek használta fel a Pressburger Zeitung Frank sorsának leírását.

¹⁾ Emden i. m. 15.

²⁾ Graetz i. m. 75. l.

A cikk hemzseg a tudatlanságtól s a zsidógyűlölettől. Nem is akarja elismerni, hogy Franknak valamilyes köze volna a kereszténységhez és zsidó-mohammedánnak mondja a szektát. Egyébiránt már Mária Terézia alatt jelenteti meg Bécsben, ami nem lehet igaz az eddig ismert adatok alapján. Offenbachi tartózkodásáról csak annyi bizonyosat tud, hogy »in seinem Hause... entdeckte man jüdische Unordnung«. Leányáról azt írja, hogy erkölcstelen életmódot folytatott s azzal a gúnyos kérdéssel végzi »ob er nun in Abrahams oder in Mohamets Schoos sitzt.«

Végül ideiktatjuk a chassidikus rabbik egyik panegyrikus lajstromának ¹⁾ egy megjegyzését, mely érthetővé teszi azt, hogy akkoriban minden álmessiás hivekre tehetett szert. E lajstromban Magyarországot egyedül Teutelbaum Mózes a későbbi sátoralja-ujhelyi rabbi képviseli, kiről dicsőítőleg fel van említve, hogy ő az örök bíró ama kérdésére »remélted-e a megváltást« ²⁾ joggal felelhet igennel, mert minden zajnál felriadt s várakozással telten kérdezte: »megjött-e már a Messiás?« Nem tudjuk vajjon igaz-e ez, de mindenesetre jellemző épúgy, mint az a gúnyvers is, ³⁾ mely a római Salamonról szól, aki a hegyre fel szokott menni s francia messzelátón leste »a hirmondó lábainak« nyomát.

Budapest.

DR. RICHTMANN MÓZES.

SÉMI EREDETŰ NÉMET SZÓK.

A germán nyelv, mint az indogermán nyelvcsaládnak egyik ága, tudvalevőleg semmiféle rokoni viszonyban nincsen a sémi nyelvekkel. Mindazonáltal találunk a németben elég szép számmal szavakat, amelyek kétségtelenül sémi, még pedig többnyire arab eredetűek. Minthogy e két nyelvcsalád között a rokonság teljesen ki van zárva, természetesen csak átvétel forog fenn. Közvetítőkként a spanyolországi arabok szerepelnek, amennyiben a mór uralom által sok arab szó átment a spanyolba és innen a többi nyugateurópai nyelvekbe. Ezen

¹⁾ סדר הדורות ההדש (Lemberg, 1865) 6. fejezet 6. szám.

²⁾ Sabbath 31 a.

³⁾ Schudt. Jüd. Merkw. IV. 420.

Optica et extensa Galilaei fistula an ille
Accedat, longo prospicis intuitu.

arab hatás főképen a német nyelvénél észlelhető, ami a Habsburg-dinasztiának kettős uralmából önkényt következik. A spanyolországi arabok gyakorolta hatásán kívül a keresztes-hadjáratok is több arab szóval gazdagították a nyugateurópai nyelvek szókincsét.

A héberszármazású német szavak részint magán a biblián alapszanak, részint pedig a héber jargon termékei; utóbbiak azonban már teljesen meghonosodott és közhasználatban élő német szók.

Itt nyújtom betürendes jegyzékét azon német szavaknak, amelyeket a mai nyelvtudomány vagy már határozottan sémi eredetűeknek tart, vagy amelyek e tekintetben legalább hipotézis alatt állanak. Teljességről természetesen ily összeállításnál nem lehet szó, mivel egyik vagy másik szó könnyen kikerülhette figyelmemet. A rövidítésekre vonatkozólag megjegyzendő: ófn. = ófélnémet, fr. = franczia, sp. = spanyol, klat. = középlatin, a többi rövidítések nem igényelnek magyarázatot.¹⁾

Abt apát, ófn. *abbât*, lat. *abbas*, származik az aram *abbâ* (atya) szóból.

Admiral tengernagy, fr. *amiral*, sp. *almiraje*, származik az arab *amîr* (fejedelem, parancsnok) szóból.

Alchemie v. *Alchimie* arab összetétel *al-kîmîâ*, ahol *al* névelő; a *Chemia* szó eredete még bizonytalan.

Algebra arab eredetű, 820 körül Muhammed ben Mūsâ al Hovarezmi egy »*Al-gebr w almuquâbalu*« című művet írt, ahol e szó a *gâbara* (helyreállítani, berendezni) igével összefügg.

Alkohol származik az arab *alköhl* szóból, mely eredetileg a szemöldökök festésére szolgáló finom ólomport jelentett, mai értelmét »*spiritus vini*« a XVI. században nyerte.

Alkoven hálófülke, fr. *alköve*, sp. *alcoba*, származik az arab *al-quobbah* szóból, mely boltot, mellékszobát jelent.

¹⁾ Forrásműveim voltak: *Dr. Franz Harder*, *Werden und Wandern unserer Wörter*. Berlin, 1906. — *Friedrich Kluge*, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. Strassburg, 1899. — *Prof. Dr. O. Weise*, *Unsere Muttersprache, ihr Werden und ihr Wesen*. Leipzig und Berlin, 1902 és *Dr. Daniel Sanders*, *Deutscher Sprachschatz*. Hamburg, 1875 és 1877.

Amulet, e szó eredete még kétes; némelyek az arab *hamala* (hordani) igéből származtatják, mások, ami sokkal valószínűbb, a lat. *amoliri* (elhárítani) igéből.

Anilin, e festék nevét az arab *annilah*-tól nyerte.

Aprikose kajszi-baraczk származik a latin *praecoquus* (koránérett) szóból; e szó eltorzított alakja az araboknál *berqûq*, a névelővel *alberqûq* és ebből keletkeztek a román alakok: olasz *albercocco*, fr. *abricot*, holl. *abrikoos* és végre a német szó.

Ära időszámítás, e szót némelyek az arab *aracha* (keltezni) igéből származtatják.

Arche bárka, származik a latin *arca* (szekrény) szóból, a megfelelő héber szó is eredetileg szekrényt jelent.

Arrak származik az arab *arak* (nedv, részegítő ital) szóból.

Arsenal fegyvertár, e szó eredete még bizonytalan, némelyek az arab *dâr-azzana* szóból származtatják.

Artischocke árticsóka, ang. *artichoke*, ófr. *artichaud*, sp. *alcarchofa*, szárm. az arab *al-kharshûfa* szóból.

Atlas, e síma szövet neve arab eredetű, összefügg a *talasa* (eltörölni, a szőrt eltávolítani) igével.

Beelzebub, ez ördög nevét *Baalsebub*-tól, az ekroniták istenétől nyerte. v. ö. Királyok II. Könyve 1, 2. 3. 16. *Baal-sebub* = a legyek istene, a kínos mérges legyeknek elhárítója, mint pl. *Zeus Apomyos* (*uvîa* = légy), vagy *Apollo Smintheus* (*σμίινθος* = mezei egér). Újabbán ez isten nevét egy *Zebub* nevű várossal hozzák kapcsolatba.

Chalif kalifa, arab *chalîfa* (utód), összefügg a *chalafa* (hátrahagyni) igével.

Christ, *Christentum*, e szavak a héber *messias* (felkent) szónak görög fordításából keletkeztek (*χρίω* = felken).

Dalles (tréf.) szegénység, szárm. a héber *dallâh* (szegénység) szóból, *dal* = sovány, gyenge, tehetetlen.

Dattel datolya, olasz *dattilo*, gör. *δάκτυλος*, szárm. a phön. *diglat* (pálma) szóból.

Divan kerevet, szárm. az arab *diwân* szóból, mely kerevetet, könyvet, továbbá egy szerzőnek összes költeményeit vagy műveit jelenti, v. ö. *Hafis' Divan*, *Goethes westöstlicher Divan*.

Elefant szárm. a görög ἑλέφας szóból; etimológiája még kétes, némelyek az azonosjelentésű indiai *ibha* szóból származtatják, sémi artikulussal *al-ibhas*, mások a sémi artikulust az egyiptomi *âb*, *âbu* (elefánt) szóhoz kapcsolják.

Gala gála, díszruha, etimológiája még kétes, némelyek az arab *chalj* (cziczoma, dísz) szóból származtatják.

Galeere gálya, szárm. némelyek szerint az arab *challijjah* (méhkosár, hajó) szóból.

Gauner csaló, e szó mai alakjával és jelentésével először Lessingnek »Der junge Gelehrte« és Schillernek »Die Räuber« című darabjaikban találkozunk, régebbi alakja *Joner*, az ige *junen* v. *jonen*, mely a héber *jānā* (megcsalni, rászedni) igéből származik, v. ö. Czeff. 3, 1.

Genieren valakinek terhére van, fr. *gêner*, szárm. a la *gêne* szóból, mely kényszert jelent; a *gêne* szó pedig, melynek régebbi jelentése »kínzás«, »kínpad« a »*gehenna*« szóból keletkezett, mely a későbbi latin íróknál poklot jelent, ez meg nem egyéb, mint a *gé-ben hinnom*, egy Jeruzsálem melletti völgy, ahol egykor a Molochnak gyermekáldozatot hoztak.

Greif grifmadár, gör. γρύψ, e szót miként a német *Cherub* szót is a héber *kerûb*-ból származtatják, mely 1. Móz. 3, 24. és 2. Sámuel 22, 11. fordul elő.

Gurke ugorka, gör. ἀγγούριον, szárm. az arab *al-chijar* szóból.

Harem, arab *haram*, szárm. *harama* (megtiltani) igéből, tehát oly hely, ahová lépni tilos.

Hasard, középelnémet *hasehart*, *hashart* (koczkajáték) fr. *hasart*, szárm. valószínűleg az arab *jasara* (koczkát vetni) igéből.

Havarie hajókár, fr. *avarie*, olasz *avarìa*, szárm. az arab *awâr* (romlott portéka) szóból, az ige *anwara* (kárt szenvedni).

Jaspis jáspis a héber *jäschpēh*, 2. Móz. 28, 20. és 39, 13.

Joppe kabátka, fr. *jupe*, olasz *giuppa*, *giubba*, sp. *aljuba*, szárm. az arab *al-gubbah* (bő férfikabát) szóból.

Kabule ármány, eredetileg titkos tant jelentett, mint a héber *kibbēl* (kapni, átvenni) igéből származó *Kabbala* szó, mai értelmére csak a XVIII. század huszas éveiben akadunk.

Kaffee kávé, fr. *café*, ang. *coffee*, szárm. az arab *gahwa* (bor, bogyóból főtt ital) szóból.

Kaffer fajankó, műveletlen ember, szárm. a héber *kāfār* (falu) szóból, v. ö. Énekek éneke 7, 12; etimológiája tehát ugyanaz, mint az azonosjelentésű német Tölpel, voltaképen Törpel (Dorf) szóé. *Kaffer* mint néptörzs neve az arab *kāfir* (tagadó, hitetlen) szóból származik.

Kamel teve, régebbi német alakja *Kámeltir*, kfn. *kemeltier* v. *kemel*, szárm. az arab *gemel* szóból, v. ö. héber *gāmāl*.

Karabiner, olasz *carabina*, szárm. némelyek szerint az arab *karab* (fegyver) szóból.

Karaffe palaczk, szárm. az arab *gharafa* (kerek kút) szóból.

Karat karat, fr. *carat*, olasz *carato*, sp. *gilate*, szárm. az arab *gírát* szóból, ez meg a görög *Κεράτιον* (szentjánoskenyér) szóból, melynek magva súlymértékül szolgált.

Karmoisin karmazsin, tulipiros, olasz *carmesino*, szárm. az arab *quermez* (pajzstetű) szóból.

Kattun karton, kfn. *kottùn*, fr. *coton*, szárm. az arab *qutun* (gyapot) szóból.

Kümmelblättchen, zshiványnyelven hamis kártyát jelent, összefügg a héber *gimel* betűvel, tehát három lap.

Lakai lakáj, fr. *laquais*, sp. *lacayo*, szárm. az arab *lakijj* (alkalmazott) szóból.

Laute lant, olasz *linto*, fr. *luth*, szárm. az arab *al'ud* (hangszer) szóból.

Limone citrom és *Limonade* szárm. az arab *laimûn* szóból.

Lucifer, alapjelentése hajnali csillag, szárm. a latin *lux* (világosság) és *fero* (hoz) szavakból; átvitt értelme (bukott angyal, ördög) Ézs. 14, 12. alapján keletkezett: »Óh mint estél alá az égből fénylő csillag, hajnal fia, a földre verettél, aki sorsot vetettél a népek fölött«.

Magazin raktár, olasz *magazino*, szárm. az arab *machzen* (csűr) szóból, *chazana* = őrizni.

Marzipan marczipán, régebbi német alakja *marzapan*, olasz *marzapane*, eredetileg érmet jelentett, amelyen Christus ülve ábrázoltatott, ezért származtatják némelyek az arab *marithabân* (ülő király) szóból.

Maske álarcz, fr. *masque*, klat. *masca*, olasz *maschera*, sp. *mascara*, szárm. az arab *maschara* (gúny, nevetség tárgya) szóból, *sachira* = kicsúfolni.

Matratze ágybetét, szárm. az azonosjelentésű *matrah* szóból.

Mephistopheles, ezen a Faust-mondában előforduló ördög-név etimológiája még kétes, némelyek a héber *mēphīr* (romboló) és *tōphēl* (hazug) szavakból származtatják.

Messing sárgaréz és *Masse* tömeg szavak a phön. *massa* szóból származnak, v. ö. a héber *māszasz* (olvasztani) igét.

Metall fém, lat. metallum, gör. μέταλλον, e szó alkalmasint phön. származású, v. ö. a héber *metīl* (kovácsolt bot) szót, Hiob 40, 18.

Moschee mecset, szárm. az arab *masdjid* (imahely) szóból, *sadjada* = letérdelni.

Mumie múmia, szárm. az arab *mûmijâ* szóból.

Mütze (sapka), etimológiája még kétes, alkalmasint arab eredetű, amit a klat. *almucia* alak bizonyít.

Natron szóda, sziksó, lat. nitrum, szárm. a héber *neter*-ből, v. ö. Példabeszédek 25, 20 és Jeremiás 2, 22.

Orange narancs, fr. orange (régebben arange), olasz arancia, szárm. az arab *narang* szóból.

Pleite csőd, *Pleite machen* megbukni, szárm. a héber *peleitâh* (menekülés) szóból; némelyek a *flöten gehen* = elszökik, elvész, elpusztul kifejezést a *Pleite gehen* eltorzított alakjának tartják.

Rasse faj, fr. race, olasz razza, sp. raza, szárm. az arab *rūz* (fej, eredet) szóból.

Ries rizsma, klat, risma, szárm. az arab *rizma* (csomó, csomag, bál) szóból.

Sack zsák, fr. sac, olasz sacco, ang. sack, lat. saccus, gör. σάκκος, szárm. a phön., héber *saq* szóból. Ez az egyedüli szó, mely a legtöbb művelt nép nyelvében úgyszólván változatlanul megvan. E véletlen megegyezést már korán kezdték, részint komolyan, részint tréfásan magyarázni; így többek között *Ábrahám a Santa Clara* XVII. század katolikus pap (polgári neve Ulrich Megerle v. Megerlin) egyik beszédjében azt mondta, hogy a rabinusok szerint ez az egyedüli szó, mely a bábéli toronyépítés után az elszéledt népek közös birtoka maradt, mert »... als der Obriste Baumeister auss Unge-duld umb seinen Sack (d. h. Reisesack) geschryen, Willens mit demselben hinweg zugehen, also hat ein jeder das Wörtl

Sack verstanden, und also nach seinem Sack geeylt: dahero das Wörtl Sack in allen Sprachen gleich . . . «

Satin, szárm. az arab *zaitunî*-ből, azaz selyemszövet egy *Zaitun* nevű chinai kikötővárosból, e városnak most Tschwan-tschau a neve.

Schachern csereberél, kereskedik, a XVII. század óta gyakrabban használt szó, mely a héber *sachar* szóból származik.

Schaute v. *Schofe* ostoba, bolond, a XVI. század óta használt, német szó, szárm. a héber *schöteh*-ből.

Schock hatvan darabból álló csomó; e szó eredete még a babiloni őskorba megy vissza, ahol *sose* (sudsu, süssu) 360-nak, a nagy asztronómiai főszámnak $\frac{1}{6}$ -át, tehát hatvant jelentett.

Schofel rossz, hitvány; a XVIII. század óta meghonosodott német szó, mely a héber *schāfel* (alacsony) szóból keletkezett.

Seraph, *Seraphim*, szárm. a héber *saraf* (kigyó) szóból.

Smaragd lat. smaragdus, gör. *σμάραγδος*, szárm. alkalmasint a sémi *bāroq* (villámlík) tőből, v. ö. Hamilkar Barkas.

Sofa szofa, diván, szárm. az arab *çoffah* szóból, mely a ház előtt levő padot jelent.

Sorbet sörbet, olasz sorbetto, ez ital neve szárm. az arab *scharbat*-ből, az ige *schariba* = inni, e töre vezetendő vissza a *Sirup* (szörp) szó is.

Sultan, arab *sultân*, az ige *salita* = úrrá tenni.

Tarif tarifa, díjszabály, fr. tarif, olasz tariffa, sp. tarifa, szárm. az arab *tarîf* (hirdetés, jegyzék) szóból, az ige *arafa* = hirdetni.

Tasse csésze, tálcza, fr. tasse, olasz tazza, szárm. az arab *tassah* (medencze, csésze) szóból, az ige *tassa* = bemártani.

Teufel ördög, szárm. a gót diabaúlus közvetítésével a görög *διάβολος* (rágalmazó) szóból, ez meg nem egyéb, mint a héber *satan* (v. ö. Jób 1, 9.) fordítása.

Vezir, szárm. az arab *wazara* (viselni) igéből, oly ember tehát, aki bizonyos méltóságot visel.

Zider almabor, gyümölcsbor, lat. sicera, gör. *σίκερα*, szárm. a héber *schēkār* (részegítő ital) szóból.

Zote trágárság, olasz zotico (durva, faragatlan), sp. zote

(fajankó), fr. sot (ostoba), szárm. alkalmasint a héber *schöteh* (bolond) szóból.

Zucker cukor, ófn. zucura, olasz *zucchero*, sp. azúcar, szárm. az arab *sokkar* szóból.

Zuckermand sárga cukor, a XVI. század óta használt szó, fr. *sucré candis*, olasz *zucchero candito*, szárm. az arab *gand* szóból.

Losoncz.

DR. BARTA MÓR.

AZ עללת הבציר SZERZŐJE MINT RABBI BÁNBAN.

Hazai zsidóságunk és hitközségeink történetéről a tizen-nyolczadik században igen gyérek a forrásaink és azért minden legkisebb tény is megérdemli a feljegyzést. Lion Vita *Monselise* vagy Jehuda Chajim *Monselise*, livornoi meczenáshoz intézett különböző gratuláló, újévi üdvözlő, kéregető, kolduló vagy ajánló leveleket tartalmazó iratokat foglal magában az 583. számú fasciculusa a Tudományos Akadémiában őrzött Kaufmann-könyvtárnak. Ezek között van *Joseph Czevi Hirs* מִרְנֵלִין (Posenhez közeli városka Lengyelországban) rabbi két levele, melyeket újév alkalmából intézett a fennevezett meczenáshoz, amelyekből az tűnnék ki, hogy az עללת הבציר című homiletikus munka szerzője (Livorno 1779. 2°) 1785-ben és 1786-ban rabbinus volt *Bánban* (Banowitz vagy Bannowetz באַנוויץ Trencsénmegyében. Maga a két levél sablónos újévi üdvözlő, amelyben a szerző *Monselise* további jóindulatát kéri ki a maga számára. A befejezése a תק"מה Ellul hó 19-éről keltezett levélnek: אדרעם שלי יוסף הירש és utána באַנוויץ אין יודן האבניץ און באַנוויץ אונגארן און פּרעשבורג זאבִיקֶרִי latin betűvel *Monsieur Joseph Hersch Háchám de Banowitz in Hungaria, per Presburk, Tirnau, Sanbokrik*, tehát megjelöli az útirányt via Pozsony, Nagyszombat, Zsámbokrét; a második levelének aláírása, mely תק"ט Ellul hó 14-én kelt: אדרעם שלי יוסף הירש האבניץ און באַנוויץ אונגארן.

Joseph Herschel Rabbiner a Bannovetz in Hungaria, per Presburg, Türnau, Sanbokret. Feltűnő csak az, hogy a levélíró még most is מִרְנֵלִין-nak nevezi magát, ezt úgy látszik állandóan használja, valamennyi levelén és munkájának címlapján is az áll. Csak az egyik levelén vélem

ל-סניס אנדק מרנלין olvasni. 1784-ben Pozsonyban és Szerdahelyen volt és akkor Monselisehez intézett leveleiben, melyek szintén ezen fasciculusban vannak, cím gyanánt Coppel Mandelt említi Pozsonyból.

Vándorprédikátor volt, ki 1761-ben kénytelen volt községét, feleségét és gyermekeit elhagyni. זספ צני הירש בהירב מוהרר nevezte magát. Az עללת הבציר bevezetésében elmondja, hogy mint vándorszónók prédikált Posenben, Lissában és Krakkóban; megfordult Németországban, Cseh- és Morvaországban, Hollandiában és Angliában. Bécsben is beszélt, ott Ansel Orenstein, Mose meg Abraham קטויןסלן(?) testvérek vendégszeretetét élvezte. Lejött Olaszországba. Triestben és Velenczében héber nyelven prédikált. Livornóban pedig Monselise és Eliezer Chaj Saltiel Rekanati előljárók, kit leveleiben mindig külön megemlít, elősegítették homiletikai munkája kinyomatását. E munkája egyik נישון במיא-הסכמה-ját, חיות החונה סהקיק מאטירסדארף (Mattersdorf = Nagy-Marton) írja, aki említi, hogy szerzőnk ott is prédikált. A הסכמה 1778-ban adatott. A könyv többi approbálója kiemeli a margalini rabbi ékesszólását.

Budapest.

DR. WEISZ MIKSA.

ADALÉKOK PETŐFI NYELVÉNEK BIBLIKUS ELEMIEIHEZ.

Petőfi stílusában aránylag igen kevés a bibliai eredetű kifejezés vagy fordulat. Éleetsorsa, pályája eléggé megmagyarázza ezt. Mégis akad benne valami itt-ott a bibliának szinte köznyelvivé lett kifejezéseiből, fordulataiból és nem volna egészen háládatlan feladat e szempontból Petőfit is feldolgozni, ahogy pl. Pollák Miksa dr. feldolgozta Arany egész költészetét. (v. ö. Arany János és a biblia. Budapest, kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, 1904). Ezuttal csak néhány adatot óhajtok közölni Petőfi nyelvének biblikus elemeiből.

Az 1848 című költeményben (a debreczeniben) ezt olvassuk:

— — — — —
 Álminkban
 Alattomban
 Megcsapolták szíveinket,

Hogy kioltsák életünket,
De maradt még *a népeknek vére*
Annyi, ami *fölkiált az égre.*

A *Tigris és Hiéna* című drámájában meg e párbeszéd olvasható (I: 9):

Borics: Nem ontom véredet. Mondják, *a kiontott vér égbe kiált* és a földön elárul...

Predszláva: Ugy van, fiam, *a kiontott vér elárul és égbe kiált.* Te nem fogsz megölni.

Nyilvánvaló a forrás: Mózes I. k. IV. 10. (v. ö. Bánóczi Toldi és a Biblia és Lehr Toldi-magyarázatait Pollák id. m. 46).

Érdekes a *Bolond Istók* következő strófája:

Mennyit, mennyit mos a zápor engem!
Hanem hiszen *szerecsent mos,*
Mert biz' én a milyen
Egykoron valék, olyan vagyok most.

E kifejezés régi a magyar nyelvben. Már Baronyai *Decsi János*: »Adagia Graeco-Latino-Ungarica, Bártfa 1598« című munkájában olvashatjuk: Soha nem éröd azt, hogy *az szerecsen meg feiérödgység*« (335. l. NySz). Baróti Szabó Dávid is följegyezte A Magyarország Virágiban: »Haszontalan dolgok: kopaszt borotválni, *szerecsent szapúl*ni (219. l. NySz).

A szerecsen-mosdatás és elváltoztatás metaforája Jeremiásból került be az európai kulturnyelvekbe (XIII, 23). Aranynál is előfordul az Elveszett alkotmányban (v ö. id. m. 20. l.).

Még csak egy sejtést fejeznék ki. Petőfi *Lehel vezér* című be nem fejezett költeményében e kifejezéssel találkozunk:

Mellettünk felnőtt az apró csemete
Az élet földébe kit Árpád ültete.

(Lehel v., 41. strófa.)

Talán nem járok messze a valóságtól, ha azt vélem, hogy ez a metafórikus birtokviszony: *az élet földé* analógiás másolata egy közismert bibliai kifejezésnek. És pedig ennek: *az élet fája.*

Budapest.

DR. RUBINYI MÓZES.

FOLKLORE.

ZSIDÓ SZOKÁSOK ÉS MONDÁSOK.

Átkok, szitkok, káromkodások. Valamint az egyén jelleme, mint a szeg a zsákból, leginkább בוכי בוכי בוכי buvik ki rejtekéből, úgy a néplélek is leginkább az adás-vevés, cserebere, az enyém-tied lebonyolítása, mulatságainak lefolyása, továbbá szenvedélyeinek és indulatainak kitörése alkalmával nyilvánul meg legmárkásabban és pedig azon átkok, szitkok és káromkodások alakjában is, melyek olyankor elhangzanak. Nem akarok ezúttal a zsinagóga átkaival foglalkozni, sem a cheremmel és ennek különféle formáival; sem a házasságtöréssel gyanúsított asszonyra Numeri V. 11—31 feltételesen alkalmazott még régibb átokkal; sem a Lev. XXVI. 14—43. és Deut. XXVIII. 15—68. alatt foglalt két תוכחה sokaságra, rettenetességre és iszonyatosságra felülmúlhatlan átkai-
val, melyek közül csak kettő ment át az immár mindenütt »jiddis«-nek nevezett jargonba. Bevezethetném ugyan jelen cikkememet a káromkodásról írt egy kis általános elmélkedéssel, de minthogy erről jobbat-újabbat nem nyujthatnék annál, amit erről *Eötvös Károly Balatonja* második kötetének 59—61. lapjain olvashatni; annál fogva ezekre csak utalok és átmegek in medias res.

A thórából vagyis Mózes öt könyvéből, bármennyire is duslakodik az a legkülönfélébb átkokkal, a nép szájába kevés ment át; a Gen. III. 14—19. alatti legrégebbi átkokból semmi. Annál gyakoribb a Gen. IV. 12. alatti átok, melylyel az Úristen Káint nyughatatlan bolyongásra kárhoztatja, a ויך ויך melylyel a testvérgyilkost földönfutó kóborlással sujtja. A *nádvenád* zájn vagy verdn átkos volta ki nem felejtődhetett szókincséből

azon nemzetnek, melynek tíz törzse nyomtalanul eltűnt, maradéka pedig immár XX-ik százada annak, hogy csak imitt-amott örvendhet békés — de sehol sem zavartalan — nyugalomnak. A tajcheche köréből vett két átok egyike a קדחה, a *gedóchesz*, a febris = láz, amit néha a Mai előszó fokoz májgedócheszsze vagy az utána következő רביעיה szó gedóchesz revi-iszsze vagyis májusivá illetve negyednapossá, amik a láz súlyosabb válfajai; a másika a מכה, a *máke*, a fekély, melyet legtöbbszörre egy coefficiens előz meg, például: zaj fil mákesz af dir vi fil epl dü mir veggegánvet haszt = annyi fekély rád, ahány almámat elloptad; amit gyanúsított vagy vádlott ugyanezen, de maga magára az első személyben mondott átokkal igyekeznek magától elhárítani.

A patologia köréből vett átkok sorából még a következők ismeretesek: e *chlász*, mely azt hiszem a חלי = kór, kórság elkorcsosítása, e *frász* = rángás, e *bauchczvickn* = hascsikarás, e *gdármrájszn* = bélszakadás, e *stáchn* = nyilalás, e *güte krenk* = alapos nyavalya (itt a güte nem jelentheti azt, hogy jóindulatú), *lácher auflign* = addig feküdni betegen, míg a test hátának, aljának bőrén folytonossági hiányok keletkeznek.

Áttérek most a leggyakrabbi kifakadásra, arra amidőn az átkozódó misze mesüné-t = különleges, abnormis halált vagy szélhüdéssel, gutaütéssel kimulást kíván valakinek e szavakkal *slág treffen*. Ki hinné, hogy a »der slág zall dich (ín, zí, ész, enk, zé) treffen« kifejezések egy vallásos korszak nézletének és érzületének némi reflexei? Pedig azok. Mai napság az agyszélhüvés, a szívszélhüvés, a gutaütés okozta váratlan halált, melyet semmi betegség fájdalmai, kínjai, gyötrelmei meg nem előztek, mely lecsap mint a villám, a »szép« halálnemek közé sorolgatják, de ma sem mindenki és nem mindenütt. Katholikusok pártján ma is hangsúlyoztatik, hogy az illető »a halotti szentségek ájtatos felvétele után« tehát nem készületlenül hunyt el. Másképp volt ez hajdanában; akkor a veszélyben forgó beteget az ő végnapjaiban, a haldoklót az ő végóráiban hosszabb-rövidebb imádságok elmondásával és elmondatásával látták el azon útjára, melyről senki vissza nem tér. Shakespeare is, a világirodalom eddig utól nem ért psychologusa, az imazsámolya előtt térdelő királygyilkos, illetve testvérgyilkos királyra bukkanó Hamlettől, a fiutól csak azért nem öleti meg ott apjának

gyilkosát, nehogy imígyen őt a halálát megelőzte imádkozás kegyszerében részesítse. Egyébmást ki nem magyarázhatni a töprengő dán királyfinak e jelenet alkalmával elmondott következő szavaiból:

»Most megtehetném, top, imádkozik.
És, most teszem meg: — akkor mennybe mén.
Igy állok én boszút? — Megfontolandó.
Atyámat egy gazember megöli,
S' én, ez apának egyetlen fia,
Azt a gazembert mennyországba küldöm.«

III. felvonás 3. szín.

Nálunk zsidóknál jó kötetecskét képez a haldoklók imádságait és a súlyos betegek körüli imádságokat tartalmazó סערי סערי צימ' compendium. Bár in periculo ob instantiam mortis az is elégséges, ha a haldoklóval csak a kis ״דין״ esetleg csak a világ legrövidebb confessio fidei-jét elmondathatjuk, mely következő hat szó ájtatos elmondásából áll és pedig ״שמע ישראל״, de mainapság legtöbbszörre ez is kiment a szokásból. Régebben azonban és pedig nem is oly nagyon régen a váratlanul bekövetkezett halálnemeket, a gutaütést, szélhüdések, melyek az ő áldozataikat ezeknek minden vallásos kegyszerrel való ellátásuk hiányában meglepték, nemcsak »szépeknek« nem, hanem igenis átkosoknak tekintették. קריע *krie*. Ez az átkozódás, ahol a *krie* szó a *snájdri* igével jár együtt, a családi atyafisági érzületet érinti legkellemetlenebbül. Akinek azt kívánják, hogy kriét snájdoljon magán, annak implicite azt kívánják, hogy szülőit, testvérét veszítse. De bántják faj-érzületét is, minthogy a szüleit, gyermekeit, hitvesét, testvéreit már mind elvesztette vallásos zsidó még mindig nem kriementes; az lévén a szokás, hogy a zsidóság közelsimert nagyjai halálának hírére is kriét snájdolgotnak. Ugyanezen eszmekörből került a nép szájába a *svárz jór*, a fekete esztendő vagyis a gyászesztendő is. E *svárz jór* auf dir, im, ír, enk, zé = Gyászos év reád, reá, reátok, reájuk = Legyen kit gyászolnotok.

Ad vocem gyászév! Szabadjon kizökkennem tulajdonképeni thémámból. A gyászév nálunk zsidóknál a zsidó kalendariumi évtartam; amiért is a juliani vagy a gregoriani évnél hol rövidebb, hol hosszabb. A jelen soraim megjelenésekor számlált 5667-ik év napjainak száma 354. A gyászoló a gyász dehorsjait,

például azt, hogy nem rendes imaszékét foglalja el a zsinagógában és azt hogy taliszján a különben arany vagy ezüst nyaksáv helyett feketét visel, a teljes gyászéven keresztül szem előtt tartja. Másképen áll ez a *kádis* ima szempontjából, melyből a szülőiket gyászolóknak gyászévének tartama egy hónappal rövidebb, a következő valósággal kegyeletes felfogás folytán. Az árvák kádisának szerzője gyanánt a hagyomány Rabbi Akibát, Bar Kochba erkölcsi főtámogatóját, a Hadrianus római császártól, à la Marsyas, megnyuzatás általi halálra ítélt vértanút, a jomkipuri muszafba foglalt tíz vértanu egyikét szerepelteti. Ezen kádisról azt tartják, hogy azt akiért »mondják«, kiszabadítja a purgatoriumból. Ámde a purgatoriumnak nálunk zsidóknál a leghosszabb tartama egy évnél tovább nem terjedhet, minthogy pedig a gyermeknek szülőjéről azt, hogy az egy teljes évre rászolgált volna, feltételezni sem szabad; annál fogva csak tizenegy hónapig mond érette, illetve érettük Kádist.

Visszatérek témámhoz.

Czerspringen, Czerrinnen, Czerzeczen, Auszgerott verdn, *Genéregt* verdn, mindmegannyi drasztikusabb alakjai a megsemmisülésnek, melynek fokozása a *gepülvert* verdn, a halál után a szélrózsa minden irányában való szétszóratás, à la Titus (Gittin 56 és 57). *Jemach* smach, smaj, simchem, smam = Töröltessék ki neved stb. ezt a zsinagógában is hallottam, de már nagyon régen épen 50 évvel ezelőtt Miskolczon vagy Balmazujvároson. A Purimot megelőző szombatot, mely ezen évben 1907. február 23-ára esett, az akkor Deut. XXV-ből felolvasott 17—19 három vers elsejének kezdő szava זכור után sabsesz zóchajr-nak nevezik. Ezen három vers zsinagogalis felolvasásának meghallgatása minhag de rigeur. Mikor a felolvasó = lájnló az utolsó két szót לא תשכח is kiejtette már, akkor a közönség azt következő legfentebb hangon úgyszólván elkiabált átokkal toldja meg ימה שמו וזכרו. Hát kérem, ott ahol ezen átok szokásos, ott a fennhanggal eltérnek a zsinagogalis szokástól, mely szerint a lájnló a thóra átkait majdnem susogásig leszállított hangon olvassa; de hiábavaló is ezen átok, mert hiszen a zóchajr nem törli el, sőt inkább évente kétszer feleleveníti Amalek emlékét, ezen évben 1907 augusztus 24-én majd másodszor. Én a közönség ezen jmách smaj-át inkább chaszidikusnak mint orthodox-nak tartom. Frankl Adolf barátom,

az orthodoxok központi irodája elnökének házi zsinagógájában legutóbbi sablesz zóchajr-kor, nem hallottam. Hallhatni lehetett azonban mindenütt ott, ahol eme Sableszkor a jajczereket is reczitálgatják és ezek közül azt, mely következőleg kezdődik: *ובכן זכור את אשר עשה לך עמלק* és melynek végszavait az előimádkozóval együtt fenten hangoztatja az eklézsia következőleg: *ימח שמו וזכרו * ונמח זכורו * מלהזכירו * בזכרון קדוש **

Érdekes a jiddis átkozódás, káromkodás elhárító alakja is, mikor az átkozódó, káromkodó az ő kifakadásait ezen szavakkal toldja meg *májne szanim gezógt*, azt akarván kifejezni vele, hogy aki nem ellensége, ne vegye magára. Ezen alakkal egy másik elhárító formula correspondeál az t. i., mikor a rémes, halottas, kíséretes *májszéket* mesélő anyóka vagy nénike, a *»hájnt e güte nacht = nyugodalmas jó éjtszakát ma«* kívánság gyakori ismétlésével szaggatja félbe meséi fonalát.

A mindeddig ismertetett átkozódások igeideje vagy a jelen vagy a jövő; áttérek ezennel azokra, melyek módja az óhajtó (optativus), ideje pedig a múlt (praeteritum). Ezeket megfigyelve azt tapasztaltam, hogy nem annyira a gyűlölködő harag, mint inkább a becézgető szeszély nyilatkozatai, akár csak a Homérosznál oly gyakran előforduló *δαιμόνιε* (csodálatos ember. Télfy: rossz ember. Csengeri, Kemenes; ördögös Hollóssy Zsigm.), mely becézgető kifejezéssel szólítja Andromache is (Ilias VI. 407.) a tőle bucsuzó Hektort.

Csak néhányat közlök ezen enyelgések fajtájából: *E sód dü vórszt nit hauzmászter in Najechsz czeiten = Kár, hogy nem voltál házmester Noa idejében, tehát a vízözönkor. Háleváj dájn máme het dich fállen gellaszt = Vajha elvetélt volna az anyád. Háleváj man het dich mit glóz gemálelt = Vajha üveggel körülmetéltek volna. A halva született vagy éltekora nyolczadik napja előtt meghalt fiucskát ad normam — szági — noaur = lucus a non lucendo — »néfelé«-nek (nfflim! Gen. VI. 4.) óriásocskának nevezik. Az ilyen néfelén a csak symbolicus circumcisiót üvegdarabbal szokta megejteni a temetkező, a »liberer«.*

Kisebb hitközségekben, ahol a chevra szolgája a liberer-rel azonos, ott annak évente kétszer és pedig hivatalból, oly szerep jut, mely nemcsak hogy kellemetlen, de azt, aki azt vállalni kénytelen, némileg lealacsonyítja is. A folyó zsidó évben 1907

május 11-én fogják lájlnolni a Lev. XXVI. 14—43. versekbe foglalt és 1907 augusztus 31-én a Deut. XXVIII. 15—68. versekbe foglalt tajchechéket. Azon szakaszokhoz, melyek ezeket magukban foglalják, nem úgy >hívják fel< a híveket mint rendesen, vagy nevük vagy a szakasz száma szerint, hanem e szavakkal: jáámajd mí sejircze = jöjjön fel az, aki akar. Csak-hogy senki sem akar, mindenki irtózik attól, hogy a tajcheche átkait épen ő reá úgyszólván az ő fejére olvassák. Ámde a thórát >megszégyeníteni< épenséggel nem szabad; hivatalos kötelessége tehát a liberernek, a mi sejircze hívásra a thórához járulni, muszáj akarnia; úgy vélekedvén az eklézsia, persze jiddis, >líber er!< = inkább ő, mint bármelyikünk; akár a Lev. XVI. 8. 10. 20—22. és 26. verseiben az egész Izrael bűneivel terhelt bak, úgy az egész községből *inkább ő mint más* >líber er< tegye ki magát a tajchechék ominositásának.

Nem folytatom tovább. Senkit, magamat sem, nem ámítok avval, mintha itt közöltekkel thémámat kimerítettem volna. Megelégszem azon tudattal, hogy adalékaim nyujtásával olyik olvasónk, olyik íróársunk figyelmét a néplélek oly megnyilatkozásaira irányítottam, melyek bár nem igen sympathikusak, tanulságos voltuknál fogva még sem ignorálhatók.

Még csak ennyit. Ha igaz az, hogy az átkozódás és a káromkodás a hatalmasoktól elnyomott gyengébbeknek mintegy szellentüül szolgálnak; akkor az is igaz, hogy a minden más népnél legelnyomottabbnak a zsidóságnak vajmi szűk a ventilje, mert a hatalmas nagy nemzetek lexiconjai is, a kicsiny magyaré is; az átkozódás, szitkozódás, és káromkodás tekintetében a jiddis-t mennyiségileg is minőségileg is messze túlhaladják. Ennek akár megerősítését akár megczáfolását szabadjon másra hagynom. Vivat sequens!

* * *

Peszach-szabályzat versekben. A középkori orvosi és egyúttal latin irodalom emlékeinek legnépszerűbbjei gyanánt ismeretesek a híres salernói egyetem azon versei, melyek koruk therapeutikáját ütemes rímes versekbe foglalva e szavakkal végződnek: *Contra vim mortis non est medicamen in hortis.* Még maiglan is számosan vannak olyan methodikusok, főképen philologusok (*quae maribus!* etc.) és jogászok, akik valamely

szabály versbe foglalását az emlékezetbe vésés egyik leghatályosabb eszköze gyanánt alkalmazgatják. Ezt a methodust követte *יוסף הקטן בר שמואל חוק* is, aki versekbe foglalta a chómezc eltakarításának, a maczeszsütésnek, az edények és egyéb eszközök káserolásának szabályait és szokványait, valamint a széder czeremonialéjét. Ezen versei *אלהי הרוחות לכל בשר חוק* *לעמו מס-* rímpárral kezdődnek és a sábesz hágódajl jajczerei közé sorolják. Előttem egy Wien, Schmid 1839-ben megjelent *Korban Mincha Szidur*, melynek 334/a—337/b lapjain olvashatni ezen jajczernekg targum-eredetijét is és német fordítását is.

*

Fliglgrasen — Fiszlgeld. Mindakettő ugyanazon sakteremolumentum. Olyik zsidó községben az egyik név alatt, olyikban a másik alatt vámolja meg a metsző az általa saktolt szárnyasokat a rendes gabelladijakon felül; de csak *Tévész* és *Svát* hónapokban, melyek az idén deczember 18-ikától február 14-ikéig folytak. Ezen »Überzoll« szedésének jogalapja a szokás, mely valami csizióból, talán kabbalisztikumból eredt. Vannak hagyományaink, melyek szerint az állatok vérének ontásától, különösen pedig a szárnyasokétól ezen két hónapban lehetőleg tartózkodjunk. Ugyancsak ezen tradiczió szerint a sakter csak akkor saktoljon az efféle nefastum tempus alatt, ha ő maga is közvetlenül érdekelve van az illető szárnyas levágatása körül olyatén, hogy annak husából ő is eszik majd vagy hogy egyéb haszon háramlik reá annak saktolásából. Ez alapon a sakterek igényt formálgattak ezen két hó alatt az általuk levágott aprójószágnak szárnyaira, lábaira, májának vagy zuzájának felére, melyet imitt kisebb, amott nagyobb pénzzel váltottak meg tőlük; imitt előljáróságilag megállapított taksa, amott tetszés szerint. A ludak, pulykák és kakasok bizonyos tollai a saktereknek nemcsak ezen két hónap alatt, hanem az egész évben dukáltak. A rendes gabellát sem érintette ez a kéthavi supergabella, mely azonban drágította a szárnyasok fogyasztását és így nyilván korlátolta is; vajjon közegészségi vagy tenyésztési és így implicite gazdasági (Schonzeit!?) szempontból-e? . . . nem tudom.

*

Fün e gänöv ün fün e jajres iz sver vósz czü káfn.
Tolvajtól, örököstől nehezen vásárolhatni. Természetes! Azt, amit árulnak, nem ők vették; nem ismerik árát; nem tudják, mit kérjenek érte. Vagy nagyon sokat kérnek, akkor árujukat drágasága folytán *nem lehet* megvenni; vagy nagyon keveset, akkor azt gyanus voltánál fogva *nem szabad* megvenni.

*

Er iz nist efart czü brengen; stét ví de Málke-Svó.
Nem tágít; úgy áll akár Sába királynője. Olyféle vendégekre, látogatókra, ügyfelekre, kérvényesekre, koldusokra alkalmazott közmondás, kiktől nehezen, olykor csak erőszakkal szabadulhatni. A. M. Tendlau Das Buch der Sagen und Legenden jüdischer Vorzeit III. Afl. 324 alatt is olvashatni a kabala egy adeptusának tanítványáról, aki valamelyik szombat estéjén, szellemeket idéz, köztük Sába királynőjét is, kit a Korán Balkis-nak nevez, és aki neki meg is jelen. De jaj! Nagy a baj! A szeleburdi kontár, aki a szellemidézés formuláját mesterétől elleste ugyan, a szellemek visszaüzésének formuláját elfelejtette; aminek folytán Balkissal meg is gyült a baja, mert az nem tágított és talán most is ott áll előtte, ha a végszükség perczeiben megjelenő mester nem űzi el tanítványa mellől a megátalkodott vendéget. Kinek nem jutna eszébe Göthe Zauberlehrlingjének vészkiáltozása?

»Herr, die Noth ist gross,
Die ich rief, die Geister,
Werd' ich nun nicht los.«

Budapest.

VADÁSZ EDE.

IRODALOM.

A JERUZSÁLEMI TALMUD ÚJ KIADÁSA.

(Luncz A. M., Talmud Jeruschalmi (תלמוד ירושלמי), Traktat Berachoth, erste Lieferung: Abschnitt I—V (48 Blatt, folio). Nach Hss. und ältern Ausgg. ediert, kommentiert und mit Quellen- und Parallelstellen-Nachweis versehen. Jeruzsálem 1907. A szerző nyomása és kiadása.)

A babilóniai talmuddal szemben kettős balsors érte a jerusalmit. Bár szerkesztése több mint egy századdal előbb történt, az előbbi mégis annyira a háttérbe szorította, hogy az első gáonok előtt teljesen ismeretlen volt. Szaadja gáon, a karaita Salmon által figyelmeztetvén, hozta először Babilóniába és állandó helyet biztosított neki az ottani főiskolákon. Innen vette útját később Spanyol- és Franciaországba. De azáltal, hogy nem nyulik vissza közvetlen hagyományra, nemcsak a megértése vált nehezzé, hanem szövege is szenvedett. Még többet szenvedett a szöveg pontossága később, midőn tanulmányozása mindinkább hanyatlani kezdvén, a másolatok tudatlan másolók által eszközöltettek. R. Salamon ibn Adreth már a XIII. században panaszkodik: (שו"ת המיוחסות להרמב"ן) »A jerusalmit csak úgy hemzseg a hibáktól.« Joggal teszi hozzá Frankel: (מבוא הירושלמי 136 b) »És a nyomtatott szövegekben ezen baj még fokozódott.« Ezen a téren még sokat lehetne tenni, ha a rendelkezésünkre álló anyag, a kéziratok és a ראשונים-nál idézett helyek is tekintetbe vétetnének. Vajjon megtette ezt Luncz? Sajnos, nemmel kell felelnem. A Vatikánban és a British Museumban őrzött kódexek rendelkezésére állanak, egy harmadik Leydenben létezik, de ez nem vétetett figyelembe; továbbá a velencei editio princeps 1520-ból és az amsterdami (talán kéziratból kiadott?) kiadás 1710-ből. Tehát nem egészen érthető előttem, hogy miért vette alapul a velencei kiadást. De ez még megbocsátható. Megbocsáthatatlan azonban, hogy minden indokolás nélkül megváltoztatja a

10 b fenn. אֵין אֹמֵרִי בֵּרְכָה פְּסוּק, ezt ő így magyarázza: nem mondanak a berákha előtt verset. Luncz itt is elferdíti a szöveget. Egy párhuzamos helyen תַּעֲנִית 66 c lenn a következő áll: אַחַר בֵּרְכָה פְּסוּק . . . Már most mit csinál Luncz ezen אֹמֵרִי-ral. A helyes magyarázatot itt is רַאבִּיָּה (4 a) szolgáltatja: nem fejezik be a בֵּרְכָה-t פְּסוּק-kal. Luncz kiadásának olvasatját nem csonkította volna meg, ha u. o. 50 c-ben levő helyet átnézte volna. Az általa zárjelbe tett אֹמֵרִי eredetileg אֹמֵרִי = יוֹסֵי אֹמֵרִי volt, de a tudatlan másoló a rövidítő jelt ם-nek olvasta, így lett belőle אֹמֵרִי.

45 a 20. sor. Az elferdítés szükségtelen volt. Legalább a וְאֹמֵר-t törölnie kellett volna. »És mondják«, ez csak nem tartozik a בֵּרְכָה szövegéhez. És mire való azután 22. sorban az ismétlés? Szóval nem hagyott ép helyet a jerusalmin, s még hozzá vétkezik nyelvezete ellen. De erről más alkalommal.

Ha Luncz úr ezen az úton fog haladni, akkor teljesülni fog Frankel jóslata: Egy új jerusalmit fogunk kapni.

Jeruzsálem.

DR. GRÜNHUT LÁZÁR.

Kitünő munkatársunk végleges ítéletéhez sajnálatunkra nem csatlakozhatunk. Anélkül, hogy a részletek vizsgálatába bocsátkoznánk, megengedjük, hogy az új kiadásban is vannak balfogások. Kritikai kiadás egyszerre nem jön létre, a babliból sincs még ilyen. A méltányos szempont a megítélésnél az, hogy mutat-e a Luncz-féle kiadás haladást? Erre csak igennel lehet felelni. Nemcsak a kiállítás szép, hanem egyszerű és világos kommentárral van ellátva és általában sok tekintetben kezelhetőbb a közkézen forgó krotoschini kiadásnál. Mindezen okok alapján az új kiadást a legmelegebben ajánlhatjuk olvasóinknak. Vegyék meg, hogy megjelenése teljesen biztosítva legyen. (Szerk.)

AZ Ó-BUDAI HITKÖZSÉG TÖRTÉNETÉBŐL.

Adalékok az ó-budai hitközség és chevrák történetéhez. Írta *Bató J. Lipót*. Budapest 1906. Különlenyomat a Magyar-Zsidó Szemle 1906—7. évi folyamából.)

E füzet írója szeretettel csüng hitközségén, melynek hitoktatója. Ezen érzelméből ered, hogy immár évek óta rendezgeti hitközsége levéltárát és belőle egyet-mást közzétett. Meg-

írta az ó-budai zsidó ifjak betegsegélyző egyesületének történetét, a hitközség egykori iskolájának vázlatos monographiáját, legutóbbi dolgozata pedig túlnyomólag a hitközség templomai s egyleti fölszereléseinek leírásával foglalkozik. A munka buzgó szorgalomról tanuskodik. A szerzőtől szívesen várjuk ígéretének beváltását, hogy hitközségének multjából ezután is ismertetéseket fog adni; helyesen tenné, ha elsősorban a régi temetőnek sírfeliratairól közölne másolatokat. Meg vagyunk győződve, hogy jövőre megjelenő dolgozataiból elmarad a mostaninak az a hibája, hogy holtakat és élőket derüre-borura magasztal, a tömjénezés ugyanis a történeti munkának alászállítja az értékét és a jó izlésbe ütközik.

Néhány tárgyi megjegyzésünket a következőkben soroljuk fel:

Az ó-budai hitközségnek nincsen jegyzőkönyve 1742-ből.

Az 1718-ból eredő tóravért a *budai* hitközségnek volt a tulajdona.

Trebitsch Ábrahám munkájának neve קורות העתים, ennek 22. szakaszában (lebergi kiadás, 1851) mindössze négy sorban van szó a budai és ó-budai hitközségről. A könyv másféle elnevezése véletlen tollhiba volt Richtmann¹⁾ részéről.

31. oldal. Boskovitz J. L. »közhit szerint bécsi nagykereskedő voltakor a királylyal kikocsikázott volna magyar díszruhában«. Csodálkozunk, hogy a szerző ilyesmit kinyomatott.

58. Tudtommal nem is volt szándékom, hogy Heller Hirsch sírkövét ismertessem, csak halálának dátumát óhajtottam közölni, ami meg is történt.

U. i. Hogy az ó-budai Szent-egylet könyveiben nincs szó a budai halottak exhumálásáról, ez még nem bizonyíték, hogy 1806 helyett 1766 olvasandó.

59. A Finaly név etymológiája bátran elmaradhatott volna. Régi conscriptióban Final a család neve.

Keszthely.

DR. BÜCHLER SÁNDOR.

¹⁾ Magyar-Zsidó Szemle, XXI. évf., 28 old. észrevételére megjegyzem, hogy a Bürglre vonatkozó okmány helyes jelzése »Kurucz idők« című tanulmányomban található, M.-Zs. Sz., XI. évf. 101–102. l.

IRODALMI SZEMLE.

A zsidó történeti irodalom legnépszerűbb és leghatásosabb alkotása *Grätz H.* tizenkét kötetes, az egész zsidóság múltját felölelő történeti műve. Sikerre felülmulta a szépirodalmi termékeket is, mert egyes kötetei félszázad alatt harmadik, sőt negyedik kiadást értek meg. A mű oly kapós lett, hogy szerzője népies kiadást rendezett belőle, amely a múlt év derekán másodszor került ki a sajtó alól. A népszerűség titka abban a temperamentumban keresendő, melylyel Grätz a zsidók változatos és sajátos történetét elbeszélte. Megszólaltatta a történeti lelkiismeretet. Azt a világtörténetben különben példátlan igazságtalanságot, melyet a zsidó nép ellen elkövettek, eleven színekkel festette, nem tekintve se jobbra, se balra. A bátor hang az ellenfeleknek is imponált és, bármily hihetetlenül hangzik, G. olvasói talán nagyobb számmal rekrutálódtak keresztény, mint zsidó körökből.

A zsidó öntudatot a múlt tényei önmagukban is erősítik, fokozottabban Grätz művészi csoportosításaiban és lángoló előadásában. Csakhamar az angol, francia és orosz zsidók is megkivánták a Grätzet és rendre lefordították. Mindez rég megtörtént és most a Grätz magyarul is közkézre kerül *Szabolcsi Miksa* szerkesztésében és a *Phönix* kiadásában. A szerkesztő köré a következő 17 munkatárs csoportosult: Kohn Sámuel dr., Acsády Ignác dr., Adler Illés dr., Bernstein Béla dr., Edelstein Bertalan dr., Enyedi Mátyás dr., Gábor Andor, Hevesi Simon dr., Kiss Arnold dr., Klein Dezső dr., Komáromi Sándor, Neumann Ede dr., Patai József, Pollák Miksa dr., Sebestyén Károly dr., Singer Bernát dr., Venetianer Lajos dr. Midőn ezeket az igénytelen sorokat írjuk, csupán az első kötet birtokában vagyunk, melyhez Venetianer dr. az assyr-babyloniai ásatások nyújtotta új ismeretekről külön függelékkel írt.

Az új nagy magyar műről és a vele kapcsolatos kérdésekről későbbi időben fogjuk véleményünket elmondani. Ez csakhamar lehetővé lesz, minthogy az egyes kötetek az anyagi és szellemi rész vállalkozóinak kiváló buzgalma folytán aránylag rövid időközökben fogják egymást követni. A jelen rövid jelentésben csupán azt kell még kiemelnünk, hogy a kiállítás

a fejlett könyvpiar magaslatán áll és minden kívánalmaknak megfelel. A szép kötetek egyenként 40 ívre terjednek majd és az egész mű (6 kötet) 96 koronába kerül. Megrendelhető a »Phönix Irodalmi Részvénytársaságnál« Budapest, melynek igazgatója Szalai Ödön.

*

Dr. Guttman Mihály csongrádi rabbi, az orsz. rabbi-képző-intézet megválasztott tanára, talmudi encyclopediát indított meg *מפתח התלמוד* címmel, melyből eddig két öt-öt ives füzet került ki a sajtó alól (Vác: 1906—1907), melyek az *אב* és *אבל* közötti cikkeket ölelik fel. A mű célja, hogy a talmud név alá foglalt régi rabbinikus irodalom tartalmáról lexikális alakban felvilágosítást adjon. Ugyanezért minden cikk alatt nemcsak a talmud és midras odatartozó helyei idéztetnek, hanem feldolgozásuk is, úgy hogy némelyik egy kis monográfia. Ilyen pl. mindjárt az első cikk *אב*, amely az atyára vonatkozó minden adatot összegyűjt és egyes alcikkek alá csoportosít. A szempontok természetesen individuálisak, itt-ott a mai tudománnyal nem kongruensek. De az egész külső berendezés felette ügyes, úgy hogy a mű kezelése sokkal könnyebb és biztosabb, mint a hasonirányú *Pachad Jiczhak*-é. A kiállítás is teljesen megfelelő. A nagy szorgalommal és alaposággal kidolgozott mű értékét emeli a nyelv tisztasága és a világos előadás. Minden egyszerű, a pilpulnak semmi nyoma.

A részletekre több megjegyzést lehetne tenni. — 33. lap, jegyzet 4. sor alulról *האבות* helyett *האמות* olvasandó. A példák mind az anyára, nem az atyára vonatkoznak. — 42. lap, 79. jegyzet. Akiba mondásához megjegyzendő, hogy az »uszás« a görög-római világ szerint is a nevelés egyik főpontja. Akiba onnan vehette, mert Palesztina vízszegény ország. — 45. lap, *יהודי שאין לו אשה* (Pesz. 113. b.) helyesen *יהודי* idézendő, a coelibatusban élő kath. cenzorok (rendszen szerzetesek) olvasata. — 73. lap, 3. sor Hósaja amóra, nem tanna. — 156. l. A helyes olvasat bizonyára az, amely szerint a három *אבינו מלכנו* a következő: 1. Vétkeztünk. 2. Te vagy az egyetlen Isten. 3. Könyörülj rajtunk. Ez megfelel az ősi ima strukturájának: Vidduj, Hódáa, Bakkása. — Az

Ab béth din és *Ábóth* (traktátus) cikkeknel a terjedelmes új irodalmat figyelembe kellett volna venni.

De hát ezek apróságok. Kivánatos, hogy kitűnő munkatársunk munkáját serényen folytathassa, mire nemsokára Isten segítségével kellő alkalma lesz. A felette hasznos művet legmelegebben ajánljuk olvasóink figyelmébe. A megjelent két füzet és az ezután megjelenendő hat füzet, összesen 40 ív, fogja az első kötetet alkotni és ára 12 korona. Ez az összeg szerző címére küldendő, ki a füzeteket maga küldi szét.

*

A »Sammlung Göschen« tudományos gyűjteményt kiadó cég népszerű kiadványai megírására elsőrendű szakembereket nyer meg. Az eddigi, kb. 300-ra rugó szépen kiállított, kötött könyvecskék között több zsidó érdekű akad, amennyiben a bibliára, Izraél történetére stb. vonatkoznak. Hogy a német tudományszomjúság mekkora, mutatja a 291. szám, melynek szerzője *Brockelmann C.* egyetemi tanár és melynek címe: »Semitische Sprachwissenschaft«. A nagyhírű nyelvész három részre osztja az anyagot: 1. a sémi nyelvek, 2. a sémi írás, 3. összehasonlító sémi nyelvtan. A népszerűbb és talán a leg-sikerültebb az első szakasz. Ebben a zsidó irodalomnak (biblia, targum, talmud stb.) sok tér jut. — A sémi írásnak mind-össze négy lapot szentel B. A régi héber (phöniciái) írásról helyesen azt mondja, hogy az legalább Nehemiás koráig volt használatban. Ezután folytatja: »Auf Münzen erscheint sie bei den Juden selbst noch bis zum Jahre 135 v. Chr.« (52). A »v. Chr.« sajtóhiba »n. Chr.« helyett. A dolog lényege azonban az, hogy az ó-héber írású bibliák még időszámításunk második századában is ismeretesek voltak. Ezt németül is bizonyítottuk két ízben, még pedig részletesen, de a czéh-beli »írás«-kutatók csak nem fognak »laikus« argumentumaira reagálni. — A harmadik szakasz az összehasonlító sémi grammatikát a mai nyelvtudomány magaslatán tárgyalja.

*

Azulai Ch. I. D., az ismert bibliografus és talmudista, סוב ע"י cz. műve, amely a Sulchan Árukh mindnégy részére vonatkozik és különösen szerző előbbi műveihez szolgál javításokkal, két év előtt új kiadásban látott napvilágot (Husiatyn 1904). A cím kétségtelenül célzás a könyv 17 fejezetére

(טז = 17) és a 18. csak utólagos pótlás. A 13. számban (25a) idézi a »Ros« nézetét (Széfer Tóra), miszerint a Szóferim traktátus »későbbi időkben iratott és nem idéztetik belőle a talmudban«. Azulai hivatkozik saját művére (Birké Jóséf, Órach Chajim 582. fej.), hol azt a feltevést támogatja, hogy a szóban forgó traktátus a gáonok korában iratott. Tószafóth nézete szerint (Peszáchim 40b) a Szóferim traktátus utasítása szerint igazodunk, ha a talmudnak ellentmond, mert הלכה כבתראי. R. Áser állítása, hogy »Szóferim szavai nem idéztetnek a talmudban«, ellenkezik a tényekkel, mert első fejezetei több tétele előfordul a talmudban. Ebből az következik, hogy az ő Szóferimje nem tartalmazta még a mi Szóferimünk első részét. Ez a rész eredetileg külön könyv volt és »Széfer Tóra« czímmel bírt. Részletesebben bizonyítottuk ezt a Jewish Encyclopedia XI, 426—428. lapjain — Azulai igen sok könyvet idéz, feltűnő sűrűn polemizál Landau Ezechiel, főleg a דניל מירנבה ellen. Az ő szemébe Landau »polaco« volt és habár nagy czímet ad neki (26a, col. b; 34a, col. a), ezeket nem szerette. — Folklorista szempontból érdekes a kukorékoló tyúk (57a). — A tudósnak *nem szabad* adót fizetni (58b). Az utolsó két században alig volt talmudtudós, ki olyan járatos volt a halákha irodalmában, mint Azulai.

*

Apfelbaum Abe az »Irodalmi hírek«-ben megnevezett 94 lapos iratban érdekesen beszéli el *Azarja Figo*, a »Bina La-Ittim« és a »Giddulé Teruma« közismert szerzőjének életét. Tulajdonképpen karképet ad, mert az életrajz egy ívből is bőven kitelt volna. Szerző hozzánk intézett levele szerint iratának egyes részeit átdolgozta volna, ha »Leo Modena levelei és írásai« a nyomtatás előhaladása előtt jutott volna birtokába. Így meg kellett elégednie azzal, hogy a hozzánk átnézés végett beküldött ívek korrekturája alapján a pótlásokban javítsa ki a ténybeli tévedéseket. A lelkes szerző az orsz. rabbiképző-intézet által csak az imént megszerzett Figótól eredő két responzumot is kinyomatott. Minthogy iratát saját költségén nyomatta, anyagi támogatásra szorul. A legmelegebben ajánljuk olvasóink figyelmébe. A könyv ára 2 korona és a szerző czíme: Abe Apfelbaum *Rzeszow* (Galizien). — A Figo életrajza a rabbiképzőn két év óta mint pályakérdés van kitűzve.

Másodszor esik meg, hogy a kitűzött történelmi témát külföldi dolgozza fel. Így történt ugyanis a »Széder Olam«-mal is, melyet Marx A., jelenleg a new-yorki rabbiszeminárium tanára, oldott meg és doktordisszertációul használta.

*

Bludau Aug. az alexandriai zsidókról és üldözőikről monográfiát tett közzé: »Juden und Judenverfolgungen im alten Alexandria« (*Münster i. W.* 1906). A »kritika«, melynek ezen a téren Willrich volt a Wellhausenje, nem is oly régen azt állította, hogy a tulajdonképpeni zsidó diaspora az időszámításunk előtti II. században keletkezett. Hogy a biblia (Jeremiás 42 és Kir. 25) azt beszéli, hogy a zsidók Jeremiással együtt Egyiptomba vándoroltak ki, a kritikát nem zsenirozta. Pedig akár hisz az elbeszélésnek, akár nem, annak a jele, hogy a zsidók Egyiptomba vándoroltak. Ha az elbeszélés nem történelmi tény, akkor még erősebb bizonyíték a zsidók Egyiptomba való vándorlása mellett, mert különben az írónak nem jutott volna eszébe ilyet költeni. Nézetünk szerint a pentateuchus háromszoros tilalma az Egyiptomba való visszatérés ellen és azon elbeszélése, hogy a pusztában visszakiváncokoztak az egyiptomi hal- és zöldségfélékre (tök stb.), döntő bizonyíték amellet, hogy az egyiptomi immigráció állandó volt. Mi azért az Aristeas értesítéseit (§ 13) igazaknak tartjuk és az Abu Simbel mellett talált felirat ἀλλόγλωσσοι-iban (Schürer III 19, n. 29) zsidókat látunk (Bludau 1. §. elején ebben kételkedik). A papyrusok a későbbi korokról azt bizonyítják, hogy kisebb helyeken is voltak zsinagógák. Bludau 1—13 az egyiptomi diaspora fejlődését a még elérhető adatok alapján írja le. De nézetünk szerint hibás az az általánosan uralkodó felfogás, hogy zsidó létezése csak ott tételeztetik fel, hol erre történelmi okmány van. A külső-belső körülmények, a zsidó nép egész története amellet szól, hogy zsidó az egész »oikumené«-n lakott, sőt azon túl is.

Ezen általános észrevétel után először kiemeljük B. iratából, amely 10 fejezetre oszlik, az utolsó kettőt. Az egyikben három papyrustöredék (Claudius-, Trajan, Oxyrhynchus) mutatnak be. Mind háromról egész irodalom létezik, de az utolsó még nincs pontosan fixirozva; csak az bizonyos, hogy valamelyik Antoninus idejéről szól. Olyan kérdés, mint a tal-

mudi Antoninus és Rabbi töredékek. Az utolsó fejezet azt bizonyítja, hogy ezek a papyrusok irodalmi jellegűek. A többi fejezetekben szó van a zsidók politikai állásáról, társadalmi helyzetéről, szellemi életéről, az antiszemitizmusról és az üldözésekről. A legérdekesebb fejezet azonban az első, amely aram papyrusokat sorol fel és azt is bizonyítja, hogy a zsidók már Xerxes idejében (500) bankárok [?] voltak Egyiptomban.

Néhány részlet. »Merkwürdig bleibt, dass die Anklage des Wuchers oder der geschäftlichen Unredlichkeit von den Judenfeinden des Altertums nie gegen die Juden direkt erhoben worden ist« (33). Jellemző, nem a zsidókra, hanem a szerzőre, hogy ezt a mondatot a következővel toldja meg: »Freilich in Unredlichkeit und geschäftlicher Geriebenheit konnten ja auch Griechen und Syrer nicht überboten werden, und die Römer gaben diesen nicht viel nach«. Nem hiheti, hogy a zsidók becsületesek voltak. — 6. lap, 17. sor a két név fel van cserélve. — 8. lap, 5. sor alulról: Sambatheios = héber שבתאי, amiből látjuk, hogy a népies kiejtés a שבת szóba m-et inserált. Innen ered a német Samstag (Kluge, Etymol. Wörterb. d. deutschen Sprache s. v. csupán a szombatjon folyóratud hivatkozni), a magyar szombat stb. — Az edfui Pantemplomban (CIG 4838c) a következő felirat (Weihinschrift) olvasható: »Dicsőség Istennek, Theodotos, Dorion fia, egy zsidó, ki a tengerből menekült«. Ehhez B. azt jegyzi meg, hogy az utasok egyiptomi zsidók voltak, kik hosszú és veszedelmes kereskedelmi útról tértek vissza (9. lap). Miért nem utal egy teológiai professzor a 107. zsoltár 23—31 verseire? A talmud Berákh. 54 b azt mondja: Négy köteles dicsőíteni (להודות): a tengerből jövő, a pusztákból jövő, a meggyógyult beteg, a börtönből kiszabadult. Ha B. ezt ismeri, nem folyamodik a hosszú és veszedelmes kereskedelmi tengeri út feltevéséhez. A talmudban a fenti tétel Rab nevében közöltetik, de látjuk, hogy már jóval a III. század előtt szokásos volt, mit különben az idézett zsoltár bizonyít. — »Auch die Existenz einer προσευχή in Alexandronesos im Nomos von Arsinoë mit einem Chazan (νακόρος = νεωκόρος) ist für das 5. Jahr des Philopator (= 217 v. Chr.) erwiesen« (21).

A babonáról szóló egyik főtétele az, hogy nem ismer faj-, nyelv- és valláskülönbséget. Ez a népies babonánál nem feltűnő, mert, mint sok egyéb, ez is az emberiség közös kincse. Csodálatos csupán az, hogy az egyre gazdagodó folklóre-irodalom tanúsága szerint a tudós babona szintén közös, vagy legalább igen széles területeken közös. Stitt St. angol lelkész külön lenyomatban is megjelent »Notes on some *Maldivian Talismans* as interpreted by the shemitic doctrine of correspondence» cz. értekezésében (Journal of the Royal Asiatic Society 1906. január) senki sem sejtene zsidó vonatkozásokat. Pedig az egésznek veleje a Széfer Jeczira és más kabbalisztikus iratokból vett elmélet és ennek alapján felette komplikált írott amulettek (=talisman) megfejtése. Összefüggés létezik a kabbala szerint a planéták, a számok, a hét napjai, a Zodiakus, az érczek, a föld tájai és még egyebek között. A Mágén Dávid szintén ebbe a körbe tartozik. Mindezt Stitt világosan és meggyőzően adja elő. De terünk nem engedi, hogy az elméletet reprodukáljuk.

*

Pulgar Izsák, a XIV.^{sz} század közepén virágzó spanyol bölcsész, kiváló polemikus volt. Ilyen minőségében Grätz a 7. kötetben eléggé méltatta és עזר הדת cz. művéből, melyből egyes darabok már azelőtt is kinyomattak, új kivonatokat is közölt. Az imént *Belasco G. S.*, »*The Support of Faith*« cím alatt a Halberstam-kéziratból (94. szám) az egészet kiadta és 36 lapra terjedő bevezetéssel látta el. (London 1906.) *Pulgar* két fronttal hadakozik: a dominikánusokkal és a kabbalistákkal. Ebben áll iratának főérdekessége. Hogy Filozófia ifjú leveri Talmud öreget és egyebek, máshol is található. *Pulgar* Abner de Burgos jóbarátja volt, ki Alfons de Valladolid név alatt átment a fajspanyolokhoz és több zsidóellenes irattal boldogította új hittestvéreit. A zsidókra a dolog veszélyes volt, még mielőtt Abner denunciálta a zsidóságot. De a polémia is veszélyes volt. Szóval a helyzet olyan volt, mint a XX. században. De mégsem egészen. A zsidók akkor nem kövezték meg azt, ki vallásukat megvédte. *Pulgar* nagyon tapintatosan és ügyesen czáfolta a keresztény polemikusokat. *Belasco* kiadását, sajnos, számos sajtó- és egyéb hiba helylyel-közzel érthetlenné teszi.

P. az astrologiának és a bűvészetnek esküdt ellensége és idevágó leírásai fontosak (III. rész). Az אל סלחה אל נאביטה § 50, melyet B. nem identifikált. (V. lap), kétségtelenül a jól ismert »nabatäus földművelés« (nabat. Landwirtschaft). P. szépen ír és ügyes verselő. A zsidó irodalom már rég sülyedőben volt, de a spanyolok még mindig műveltek voltak és értettek az írás mesterségéhez. Kellemes olvasmány.

*

Brann M. a boroszlói rabbiképző értesítőjében részletekben bocsájtja közre a sziléziai zsidók történetét, melyekből a negyedik füzet fekszik előttünk (Geschichte der Juden in Schlesien. Von 1437. bis 1526.). Szomorú történet. A zsidók átka a magyar történetből is ismert Kapisztran János volt, ki szenvedélyes prédikációival a vakbuzgóságot terjesztette és a hitbeli gyűlölködést a forrpontra szöktette fel. A török sikerek idején (1453.) a népek amugyis fel voltak izgatva a »hitetlenek« ellen, legközelebb pedig a hitetlen zsidók estek. Ostyakáromlás cím alatt egész községek ölettek meg (Boroszló stb.), vagy »örök időkre« száműzettek. Némely helyen az »örök idők« csak 30 esztendeig tartottak ugyan, de az érintett események hatásai csak a mult század elején kezdtek tünedezni. Brann apró adatait rengeteg irodalomból hordta össze.

*

Radácsi Gy. sárospataki tanár »Bibliai Tanulmányok« cz. irata hat dolgozattal gazdagítja a felette szegény magyar bibliai irodalmat: Joel profécziája, Hóseás profécziája, Habakuk, Ezékiel profécziája, Sámson, Abiság és Adónia. Az első három dolgozat, mint az előszóból megtudjuk, 1885-ben már jórészt ki volt nyomva, amit a megfakult papiros is elárul. R. a kis próféták verses fordítását adja és a jegyzetekben exegetikus észrevételekkel szolgál. A Sámson cz. dolgozat a jegyzetek tanúsága szerint talán a bibliafordítás revíziója alkalmából végzett munkából nőtt ki. Az irodalmi apparatus a fentérintett ok folytán hézagos, de hogy szerző teljesen elfogulatlan, mutatja pl. az is, hogy a 97. lapon Karpeles »Geschichte der jüdischen Literatur« cz. munkáját is idézi. Az igen szép »Abisag és Adónia« népszerű életkép. Behatóbb méltatásra, sajnos, sem időnk, sem terünk nincsen. Szórványosan héber szavak is idéztetnek, de sajtóhibákkal (pl. 49,

6. j.; 52, 1. 3; 53, 3. sor a jegyzetekben; 55, 1. sor jegyz.; 56, 1; 59, 4; 82, 2. 3). Végül megjegyezzük, hogy »Jehova« téves olvasásból keletkezett alak és tudományos műben nem használható.

*

A német »Jahrbuch für jüdische Geschichte und Literatur« tizedik évfolyama (Berlin, 1907) első helyen *Philippson M.* társadalmi és *Karpeles G.* irodalmi szemlét közli a lefolyt évről. *David E.* a buddhizmus és a zsidóság viszonyáról és *Breslauer B.* a zsidó és német jog közötti párhuzamokról értekezik. *Bernfeld S.* Luzzatto Mózes Chajim ismert kabbalistáról (1707—1747) alkalmi cikket és *Frank M.* »Mischpoche« cz. novellát tesz közzé. Az Évkönyv legjelentősebb közleménye *Cohen H.* titkos tanácsos, marburgi tanár, értekezése: »Religion und Sittlichkeit. Eine Grundlegung der Religionsphilosophie«, amely külön is megjelent.

*

Dr. Goldschmidt I., a magyar származású offenbachi főrabbi, hasznos gyűjteményt indított meg e címen: »Religionswissenschaftliche Volksbibliothek des Judentums« Kauffmann I. frankfurti könyvkereskedő kiadásában, melyből az első szám a szerkesztő által írt »Das Judentum in der Religionsgeschichte der Menschheit« már kikerült a sajtó alól. A népszerű füzetek egyenként egy márkába (esetleg valamivel többbe) fognak kerülni. A munkaprogramm elég bő (történet, irodalom, liturgia, bölcsészet, a zsidóság és leányvallásai stb.) és csupán az kívánatos, hogy a füzetek a kellő magaslapon álljanak. Az uralkodó vallások az irodalmi eszközök végtelen fontosságát rég felismerték és se szeri se száma a népszerű gyűjteményeknek. A nép összes rétegeiről külön-külön és bőven gondoskodnak. A nembánomság csupán bennünket jellemez, mi még mindig a régi jó idők emlegetésénél tartunk és fájdalom aszerint cselekszünk, már amennyiben az alkalom kényszerítő hatása alatt cselekednünk kell. Egyébként az »ülj, ne tégy semmit« a vezércsillagunk.

*

Ratner B., vilnai magántudós, kiváló szorgalommal folytatja nagyszabású művét »Ahabath Czión ve-Jerusalajim«. Az imént látott napvilágot (Vilna, 1907) a 4. kötet, amely

Kilajim és Maaszéróth traktátusokra adja a variánsokat. Modern tudományos elvek szerint dolgozik, messze kikerülvén minden »psetlit« és így műve méltó társa lesz Rabbinowitz ismert »Dikduké Szóferim«-jének. Csupán az volna kívánatos, hogy a még létező kéziratos jerusalmi-töredékeket felhasználja. Nyenek nagyobb számmal kerültek Oxfordba, ott, sajnos, használatlanul, részben felismeretlenül hevernek. Alkalomadtán talán mind a négy kötetre visszatérünk.

*

Mommert C., schweidnitzi plébános 3 kötetet tett közzé a régi Jeruzsálem helyrajzáról (Topographie des Alten Jerusalem). Az 1. kötet (Leipzig 1903) tartalma: Cion és Akra, a 2. kötet [u. o. 1905] tartalma: a Salamon temploma és palotája a Moria hegyén, a 3. kötet [u. o. 1906] tartalma: a Salamon által épített városi fal, Jeruzsálem vízellátása, Menasse által épített fal. Egy 4-ik kötet fogja az egész művet teljessé tenni. Mommert mögött mozgalmas mult van — utazásairól külön vaskos kötetet adott ki, melyből az látszik, hogy nehezen jutott plébániájához — és ezért nem csodálkozunk azon, hogy a zsidó vérvád hívői közé állott be. Ugyanis erről a tárgyról három külön irattal boldogította hitsorsosait a szeretet nevében. Jeruzsálem szellemi kenyere és a zsidókat falja. De hát a zsidók hálát a világtörténettől nem kaptak, miért kapnának Mommertől és különben is ez más lapra tartozik.

Jeruzsálem minden időben vízzel gazdagon volt ellátva. Minthogy a szent város környéke vízhiányban szenved, ez a tény magyarázatra szorul. M. (54—132) ismerteti a forrásokat, cziszternákat, tavakat és vízvezetékeket. Ezeknek egész történetét adja M., még pedig jórészt az olló segítségével. Így pl. 67—76 tisztán Schick művéből vett idézetekből áll. Ez az eljárás a mű más helyein is észlelhető és bizonyos bőbeszédűség mellett a munka nagy terjedelmének főkozója. Az eredmény 131 köv. lapon 8 pontba van összefoglalva. A Menasse városfaláról szóló értekezés (133—162) eredményei az utolsó két lapon 7 pontban olvashatók. Végül 12 lapon beszél még Mommert Jeruzsálem sorsáról elpusztulásáig (588-ig).

*

Büchmann »Geflügelte Worte« cz. híres idézetgyűjteményét *Ippel A.* 22-ik kiadásban bocsátotta közre (Berlin, 1905). A 871 lapból álló kötetben a »zsidó«-t csupán nyolcszor találjuk. Ezek közül »Ein jüdischer Mann« (50. lap) a bibliából ered (Zekharja 8, 23 mellett még utalni kellett volna Eszter 2, 5-re), »Judas« és változatai (69) és »Juden und Judengenossen« (82), »den Juden ein Aergernis, den Griechen eine Torheit« (87) pedig az újtestamentomból. »Credat Judaeus Apella« (475) Horatius szatiráiból (I. 5, 100). Tisztán német produktum csupán a következő három: »Thut nichts, der Jude wird verbrannt« (165, Nathan der Weise 4, 4), »Haust du meinen Juden, hau' ich deinen Juden« (250, Hebbel után a német nép. Valószínűbb, hogy a közmondás már Hebbel elbeszélése előtt létezett), »Jedes Land hat die Juden, die es verdient« (328). Az utolsó Franzos Karl Emil ismert zsidó írótól ered, ki azt, a »Minden országnak olyan kormánya van, amilyent érdemel« francia mondás mintájára a galicziai zsidókra csinálta. Konstatálhatjuk azt, amit más téren is találunk, hogy a zsidóról csak azért emlékeznek meg, hogy egyet üssenek rajta. Lessing is ezt akarta bemutatni: *Judaei comburantur*, mint a lutheránusok. Más alkalommal (Ladendorf, »Histor. Schlagwörter« ismertetésében, folyóiratunk XXIII. 248—252.) több német mondást mutattunk be a zsidókról, természetesen azok atyja is a gyűlölet, de *Büchmann* a szálló igét nagyon szűk keretbe szorítja. A »szájról szájra« kitétel, mely cím alatt *Tóth Béla* ismert gyűjteményét közre bocsátotta; a bibliából ered. Mózes 4. könyve 12. fejezetének 8. verséből, hol az Isten azt mondja Mózesről: »szájról szájra beszélek vele«, a mi németül »von Mund zu Mund«. Eredetileg tehát nem azt jelentette, hogy valamely mondás szájról szájra jár, hanem azt, hogy az Isten Mózeszel közvetlenül beszél és nem »talányokban«. Mellékesen megjegyezzük, hogy a »*Büchmann*« a 22. kiadás daczára a bibliából vett röpkeszavak előadásában nem csekély számú hibát mutat. Ezeket azonban más helyen fogjuk kimutatni.

*

Bondy G., a prágai kereskedelmi és iparkamara kiérdemesült elnöke, hosszú éveken át gyűjtötte a cseh, morva és sziléziai zsidók történetére vonatkozó okmányokat, melyeket

átnézés és kiegészítés végett *Dworsky F.*, a cseh országos levéltár kiérdemesült igazgatójának adott át. Ez utóbbi azután oly alapos munkát végzett, hogy az okmányok száma majdnem megnégyszeresedett. Ez a bő anyag — 1346 szám — az imént került ki sajtó alól e címen: »Zur Geschichte der Juden in Böhmen, Mähren und Schlesien von 906 bis 1620« (Prag, 1906). Ez a név nem illik a tartalomra, mert e mű nem történet, hanem az okmánytár és regesták vegyülete. Szükségből »Zur Geschichte« lett belőle.

De hát a fődolog, hogy a nevezett országok zsidóságának történetéhez becses anyagot szolgáltat. Az első okmány, amely 903—6 körül kelt, a zsidókról, mint régi lakosokról emlékezik meg. Érdekes az a kitétele is: zsidók és más kereskedők, kik a morva vásárookra járnak. Ami ezután következik, jórészt szintén vámok, adók s hasonló jók. De azért a cseh-morva zsidók sorsa kedvezőbb volt, mint a német zsidóké. A császárok, királyok, fejedelmek stb. a zsidóknak jogokat adtak és bántalmazások ellen — persze sűrűn — védték.

Egyes érdekesebb okmányok: János cseh király 1345-ben megengedi, hogy a boroszlói városi tanács a zsidótemető sírköveit a város falainak kijavítására felhasználhassa (91. szám). — 1350-ben a cseh király megbocsátja az egerieknek, hogy zsidóikat agyonütötték, mert az előkelő polgárok neki már elégtételt adtak (116) és a waldsassi kolostor szerzeteseinek elengedi azokat az összegeket, melyekkel a Nürnbergben s máshol megölt zsidóknak tartoztak (125). A zsidók követeléseit t. i. a királyra szálltak. — IV. Károly császár 1366-ban a prágai egyetemnek néhány zsidóházat ajándékoz — egy kollégium alapítására (142). — 1421-ben a komotauai zsidóknak a kikeresztelkedés és halál közt kellett választaniok. Feleségeikkel és gyermekeikkel inkább a tűzbe vetették magukat (210). — 1430-ban Zsigmond király azt parancsolja, hogy az egeriek a zsidókat üzzék ki, a zsinagógából kápolnát csináljanak stb. (220). — Szt. Márton napján a zsidók minden asztaltól a városbírónak egy hízott ludat adjanak, karácsonykor egy font borsot, husvétkor egy forintot és egy font borsot (Pilsen. 1461. 256. szám). Itt vannak a pozsonyi Márton-ludak mesékkel körülövezett elődei. — 1468-ban a zsidók a királyi várban egy hím és egy nöstény oroszlánt tartoztak ellátni (267). —

Péter Work menyegzőjénél zsidóbanda muzsikált (1580. év, 1331. sz.).

Magyarország ritkán említetik. IV. Károly cseh király megengedi a brünnieknek, hogy a Lajos magyar királynak az ő nevében fizetett összegek fejében a zsidók adóját a megfelelő ideig megtartsák (1348. év, 99. sz.). — László magyar-cseh király köszönettel veszi tudomásul a boroszlói városi tanács rendszabályait az ostyasértő zsidók ellen stb. (1453. — 243. sz.). — A prágai zsidók részt vesznek azon ünnepegekben, melyek Prágában Ulászló magyar királylyá történt koronázása alkalmából rendeztek (1490 szept. 30. — 248. sz.). Dr. Ábrahám Brieghen (Szilézia), a liegnitzi és a tescheni hercegek udvari orvosa, 1568-ban a legkeresettebb orvos volt Briegtől Krakóig és Magyarorszáig (1281. szám, 1008. lap). — Schettinger Máté, ki Magyarországon 18 évig mint őrmester katonáskodott a törökök ellen, arra kéri a császárt, hogy parancsolja meg a prágai zsidóknak, hogy közülök minden egyes hetenkint fizessen neki, amíg él (1614. — 1069. sz.).

*

Az új-testamentommal szórványosan régibb időben is foglalkoztak zsidók, de nagyobb számmal csak újabb időben. Nem belső szükségből, hanem külső kényszerből, mivelhogy a keresztény theológusok az újtestamentomot nemcsak a maguk körében helyezték a régi felé, hanem ezt a hitet különféle iratokban az egész világra, első sorban a zsidókra, reá akarták oktrojálni. Egyik-másik zsidó tudós — félve-remegve — nézetet nyilvánított. Ezek azonban kevesen vannak, mert hát liberté, égalité, fraternité à la Dreyfuss és a magyar közmondás azt tartja, hogy betörik a fejed. Teljes szabadsággal kutatható azonban az evangéliumok eredeti szövege és ezen a téren a zsidók, kik a héber és aram nyelvet behatóbban tanulmányozzák, veszély nélkül szolgálhatják a felekezetek fölött álló tudományt. Idevágó becses tanulmány folyóiratunkban is napvilágot látott dr. Perls kitünő munkatársunk tollából. A dolgok ilyen állása mellett az újtestamentomra vonatkozó isagogikai művekről tudomást kell venni. A legismertebb *Holzmann H.* strassburgi tudós műve, kívül szemben *Zahn* a konzervatív álláspontot védi. *Weiss* és *Godet* (németül most jelenik meg) szintén terjedelmes bevezetéseket

irtak. Házi szükségletre talán legalkalmasabb *Jülicher Ad.* a »Grundriss d. theol. Wissenschaften« cz. gyűjteményben az imént 5. és 6. kiadásban közrebocsátott műve: »Einleitung in das Neue Testament« (*Tübingen*, 1906). Spinoza a »tractatus theologico-politicus«-ban azt követelte, hogy a bibliát történelmileg kell megérteni és Jülicher szerint (8. lap) Grotiussal egyetemben megtörték e téren a dogmát. J. az újtestamentomi iratok tárgyalását a Pál leveleivel (nem az evangeliumokkal) kezdi. Az evangeliumokra csak az apokalypsis után a 254. lapon, tehát a könyvnek majdnem közepén kerül a sor, pedig az általános rész J.-nél a bevezetés utolsó helyén áll. A kritika itt is derekasan működik, de vannak történelmi adatai is. A fentérintett szempontból érdekes Papias (mh. 165 körül) értesítése egy presbyter nevében: »Máté a mondásokat héber nyelven jegyezte fel és mindenki úgy fordította le, ahogy tudta« (Eusebius h. e. III. 39, 16. Jülicher 259). A kritika azért kritika, hogy kritizáljon, pedig ez az adat a történelmi hűség jellegét viseli magán, mert a héber biblia aram fordítói egészen így jártak el mindaddig, amíg a targum megállapodott. Talán még azután is azok, kik fordítani tudtak. J. szerint a józan észszel össze nem férhető az a feltevés, hogy Máté héberül írt volna, de bizonyítékai nem oly velősek, mint eme nyilatkozata. Jelesül arra támaszkodik, hogy M. ótestamentomi idézetei jórészt a LXX-vel egyeznek. De hát a görög fordító használhatta a LXX-át a bibliai idézetek visszaadásánál. Főbizonyíték Máté 21, 16, hol Zs. 8, 3 így fordíttatik: »Gyermekek és csecsemők szájából szerezte dicséretet,« holott a héberben: »erősség« áll (J. 260. l.). De hát a LXX is az ψ szót találta szövegében és mégis dicséretnek vette. És nem szopta az ujjából, hanem ψ 29, 1. verséből vette, hol כבוד ויעו csakugyan dicséretet jelent. Amit a LXX tett előd nélkül, miért ne tehetne volna azt a Mátéfordító előd (a LXX) után? J. Papias, Irenäus és Jeromos egybehangzó tanúságai daczára — más nincs — a Máté eredetijét nem tartja hébernek. Fenomenális kritikus. De nem radikális, hisz vannak, kik Proto-Deutero-és Tritto-Matthäust teremtenek, egészen a Tritto-Jesaja mintájára vagy megfordítva. Markus evangéliumáról szintén Papias beszél először. Azt mondja, hogy Mk. Péter »tolmácsa«

volt. J. ezen megütközik és azt mondja, hogy Mk. tudhatott ugyan aramul és héberül, de furcsa, hogy Péter tolmács útján misszionált volna: »Um so weniger freilich können wir uns mit der naiven Vorstellung von dem trotz Unkenntnis der griechischen Sprache unter Hellenen Missionsarbeit treibenden Petrus befreunden; einen »Dolmetscher« hat sich Petrus nie gehalten« (275. lap). Ez nem helyes. Először cseppet sem naiv feltevés, hogy Péter a hellének közt nem téríthetett, ha nem tudott görögül. Ha a szentföldi szent férfiú — mint ilyet fogadták — szent nyelven beszélt, még hatásosabb volt, mintha görögül beszélt volna. Azt pedig, hogy mit mondott, a magával hozott tolmács megértette. De egyébkép is az írástudók szintén tartottak maguknak tolmácsot, nem azért, mert nem tudták a nép nyelvét, hanem hogy ne érintkezzenek közvetlenül a néppel. Talán ilyen »tolmács« volt Márkus Péternél? — »Die modern jüdischen Versuche, die Jesusreden der Syn., nur weil man Parallelen dazu, ein paarmal auffallend ähnliche, in Mischna und Talmud aufzustöbern vermochte, als parteiisch ausgewählte »Lichtstrahlen« aus der viel reichern Rabbinerweisheit zu behandeln, sind gerade so als Erzeugnis stärkster Voreingenommenheit abzuweisen, wie die These einer rabiat gewordenen Kritik, jene Reden stellten eigentlich nur den Niederschlag von Idealen und Stimmungen der ersten drei christlichen Generationen dar, der synoptische Jesus sei die Personification der Religion der Christensekte« (328). — De már is túlléptük azt a határt, melyet ezekben az ismertetésekben szem előtt kell tartanunk. Ugyanezért csupán az általános részről teszünk még egy általános megjegyzést. Az U. T. szövegtörténetét I. az íróanyag leírásával vezeti be. Az »Althebräisches Buchwesen«-ről természetesen nem vesz tudomást, pedig az U. T. írói csekély kivétellel palesztinai zsidók voltak. Természetes e szerint az is, hogy a közönséges íróanyagnak a papyrust tartja (519. kövv.). Rövidség okáért utalunk cikkünkre a Berliner-Festschriftben (41. kövv.), hol az újtestamentomi iratok ősalakjáról beszéltünk.

*

Raffay S., pozsonyi ev. theol. tanár, szép kiállítású kötetben bocsátotta közre az »Ujszövetségi Apokrifusok«-at (Pozsony,

1905), összesen 17-et. Az őskereszténység nemcsak közel állt a zsidósághoz, hanem nagyrészt maga is zsidó volt és egész kétségtelen, hogy ennek iratai, a később kiküszöbölt és akanonikussá nyilvánítottak is, a zsidóság története szempontjából is tanulmányozandók volnának. Különösen az úgynevezett »héber evangéliuma«, melyet csak Jeromos fordított le görögre és latinra (IV. század végén) és amely főképp az ő idézeteiből ismeretes. Raffay szerint: »Ez az evangélium aram nyelven, héber betűkkel volt írva. Ezt bizonyítják nemcsak az egykorú szemtanúk, hanem az olvasóközönség is, mert az ebioniták vagy nazarénusok az aram nyelvet beszélték« (10 lap). R. döntő bizonyítékot hoz Jeromosból 11. lap, 3. idézet: »kald, illetőleg szir nyelven, de héber betűkkel van írva«. Mindamellett kérdéses, hogy nem létezett-e ősi időben *héber nyelvű* evangélium? Ez azért valószínű, mert a héber volt a szent nyelv és mert az írástudók ezen a nyelven beszéltek egymással. A Jeromos által idézett eredeti szavak *mahar* (Máté 6, 10-hez) és *Osanna barrama*. (Ad Damas. 20) lehetnek héber szavak is, sőt *barrama* inkább héber. A talmud csak *egy* evangéliumot ismer (Jew-Encyclopedia V sub Gilyonim). Raffay a 17. lapon idézi Jeromos észrevételét Máté 27, 16-ra, mely szerint a héber evang. *Barabbas* nevet a »mester fiának« magyarázza és megjegyzi, hogy »az aram nyelvben, amely szerint a név alkotva van, a bar abba annyi, mint az atya fia s ha a mester fia akarna lenni, akkor így kellene állania bar rabban. Ez a formahiány azonban nem lényeges, mert e név mindenkép azt jelenti: az atyának, a mesternek, vagyis a papnak a fia«. Ez az erőlködés teljesen felesleges, mert *Abba* (אבא) nemcsak az *atyát*, hanem a *mestert* is jelenti. Több régi írástudó címe *Abba*, pl. *Abba Saul*. Sőt ez a cím régibb, mint a *rabbi* cím. Ennyit csak röviden. Epiphanius beszél az ebionitákról és egyebek közt ezt mondja: »Vannak azonban, akik megint azt beszélik, hogy a görögből héberre fordított János evangéliomát őrzik a zsidók kincstárában, a tiberiásiról beszélek és az apokrifák közé rejtették, amint ezt nekem némely zsidókeresztyén apróra elbeszélte. Nemcsak, hanem hogy az Apostolok cselekedeteinek a görögből héberre fordított könyve is ugyanugy hever a kincstárban, amint azt elbeszéltek nekem azok, akik annak olvasása révén a Krisztusban hívőkké lettek« (Raffaynál 24. lap). Azt hiszem,

hogy a »kincstár« itt a héber »geniza« aequivalense. E szerint Epiphan. azt mondja, hogy a zsidók, még pedig a tiberiási főiskola, rejtve őrzik a keresztény iratokat. Ebből látjuk, hogy a גני szó egyszerű értelmében veendő: elrejtették a könyvet. Aboth Náthán I. (ed. Schechter 1. verzió, 2. lap) ez áll: בראשונה היו אומרים משלי ושיר השירים נחזים. Ez világosan mutatja, hogy a kiküszöbölt könyvet valósággal elrejtették és nem adták elő. Az oxyrynchosi logia közt található a következő: »Valaki csak e szavakat hallgatja, nem kóstol halált« (8. mondás, 33. lapon). Ez emlékeztet a midras mondására, hogy Illés próféta sohasem kóstolta meg a halál ízét (לא טעם טעם מיתה). Péter evangélioma szerint Jézus a kereszten így kiáltott fel: »Eröm, eröm, elhagytál«! (9. vers) R. azt hiszi, hogy »az én eröm kifejezés kétségtelenül gnostikus jellemű« (42. lap). Valóbbbszinű, hogy אֱלֹהֵי אֱלֵי לֵמָּה עֲזַבְתָּנִי (Zs. 22,2. Raffaynál 12 helyet szintén 2 olvasandó) fordítása; az אֱלֵי szót erőnek vette az evangelium írója, amint-hogy ezt is jelentheti. E szerint nem más, mint az »elói, elói, lama sebaktani« (Máté 27, 46 és Márk. 15, 34).

E pár megjegyzéssel csupán azt akarjuk jelezni, hogy az őskeresztény irodalom is szolgáltat adalékokat a zsidó irodalom megértéséhez és viszont. Raffay szolgálatot tett a magyar irodalomnak, midőn ezeket az apokrifákat, melyek eddig magyarul nem voltak meg, lefordította. Nem világos előttünk, hogy mily szempontok szerint válogatta ki az anyagot. Hennecke »Neutestamentliche Apokryphen« (Tübingen—Leipzig, 1904) sokkal többet ad. Ugyanaz kiadott egy kézikönyvet is az új test. apokrifákról, melyekről különben nagy irodalom létezik.

*

»Szirach bölcsesége« az utóbbi években nagyon népszerű lett a tudósok között, mert egy évezred után ismét előkerültek az eredeti héber szöveg jelentékeny töredékei. Miután a zsidó tudósok a héber szövegtöredékeket kiadták és magyarázták és Levi (Páris) külön összefoglaló kommentárt is közrebocsátott, megkezdődött a protestáns és katolikus theológusok munkája. Peters és Strack már az egészet kiadták (az előbbi vastag könyvet tett közzé) és mások sokféle észrevételekkel, úgynevezett kutatásokkal, lepték el a folyóiratokat. A legújabb mű, amely a könyvpiacra megjelent, két munkából áll és szerzője már a fragmentumok napfényre kerülése idején bon-

togatta szárnyait, azért mégis bevárta az előmunkálatokat. A munkák címei a következők: *Die Weisheit des Jesus Sirach. Hebräisch und deutsch herausgegeben* és *Die Weisheit des Jesus Sirach erklärt von R. Smend (Berlin 1906)*. Az elsőnek héber címe is van. A 22 lapos bevezetésben S. leírja a kéziratokat (4 töredék), melyek a kairói genizából erednek és a XII. századnál nem fiatalabbak. Az egész könyvnek kétharmad része van meg héberül. Hogy ez az eredeti és nem későbbi fordítás a görög vagy syr szövegből, egészen biztos. S. a szöveget kritikai apparátussal és héber glossariummal (63—81) látta el. A nagyobb művet, a kommentárt eddig csak lapozgattuk.

*

Az »Aus Natur und Geisteswelt« tudományos gyűjtemény 100. kötete *Paulsen S.* műve: »Das deutsche Bildungswesen in seiner geschichtlichen Entwicklung« (*Leipzig-Berlin, 1906*). Kiváló dolgozat, de e helyen nem ezért említjük, sem azért, mert talán a zsidók művelődéséről beszélt volna. Ezt nem tette, pedig helyén lett volna, mert a német zsidók művelődési törekvései általános német szempontból is jelentőséggel bírnak, minthogy a német birodalom határain túl is hatottak és a német kulturának sok hívet szereztek, a zsidóknak pedig sok ellenséget, mivelhogy »germanizáltak«. De hát már megszoktuk, hogy a zsidókról a »tudomány« is csak akkor vesz tudomást, ha a zsidók ellen káromkodhatik és így e népszerű iratnál nem rekriminálunk.

A bevezetés a régi korról beszél és már e rövid előadásból is látjuk, hogy a zsidó tanítási módszer valaha általánosan divatos volt. Minden tanítás történt: durch Vorsagen und Auswendiglernen, Abhören und Erklären (8). Három fok volt a tanításban: Elementarstufe, Mittelstufe und abschliessende Oberstufe (10). Mindez a talmud koráról is mondható. A magasabb tanításnak két formája volt: *commentatio* és *summa* (15). A talmudtanítás a megfelelő korban (X—XII. század) szintén a שִׁוּי וְהִלְכָה és הלכה ופיוט formákban történt. Az elsőnek klasszikus képviselője Rasi, a másiknak Alfasi. A tanulás semmiféle életpályát nem biztosított (16). A talmudtanulók még mai napig itt tartanak és ezzel kapcsolatban utalhatunk a 17. lapon ismertetett »wandernde Studenten-

proletariat«-ra és idézhetjük a 21. lapról: »Die Industrie des Hauspaedagogentums blühte bei der Masse versorgungsbedürftiger Halbgelehrter«. Így volt a zsidóknál is a XVIII. századig bezárólag. A népiskolát csak a reformáció teremtette meg (46); a zsidó reformáció hasonlót cselekedett. Idézzük még a következő két mondatot: Littera sordescit, logica sola placet (22) és »auf die Sache, den Gedanken allein kommt's an, die Form ist nichts« (23). Egészen így volt és részben van még a zsidóknál is.

*

Heidelbergben sok papyrus van, melyek »Veröffentlichungen aus der Heidelberger Papyrus-Sammlung« cím alatt fognak közrebocsájtatni. Az első kötet már kikerült a sajtó alól: *Deissmann A.*, Die Septuaginta-Papyri und andere altchristliche Texte der Heidelberger Papyrus-Sammlung (Heidelberg 1905). D. összesen 60 papyrus darabot dolgozott fel, melyeket faksimileben is bemutat. Ezek közül 56 egy Septuaginta kódex (talán a VII. századból), amely Zakariás 4 — Malakiás 4 szövegét tartalmazza. A szükséges tudnivalók közlése után D. a szöveget adja és egyes helyekhez megjegyzéseket fűz. Találónan nevezi »egyptomi falusi bibliának«, melyen érdekes megfigyeléseket tett a LXX recenzióra vonatkozólag. Zsidó szempontból különösen érdekes a Zakariás 12, 10b görög átültetéseit tárgyaló részlet (67—70), melyben a maszoretikus és a LXX szövegén állítólag zsidók által eszközölt változásról van szó. A 2. töredék tartalma Ex. 15 és talán 1. Sámuel 2. fejezete és D. helyesen azt sejtí, hogy eredetileg amulett volt, még pedig terméketlenség ellen (76.). E mellett szólana a pergament is és talán nehéz szülés alkalmából adták. A 3. töredék Márk. evangeliumából, a 4. az Apost. cselekedetéből való.

Fellette becses az 5., amely egy *onomasticon sacrum*. D. valószínűnek tartja, hogy e szent nevekkel és görög fordításokkal teleírt lap eredetileg szintén amulett volt (86.). Összesen 28 név van rajta (és egy újtestamentomi mondat), melyek közül 4 olvashatatlan, 2 pedig nem érthető. Az utolsó (6. szám) keresztény magánlevél, melynek írója a címzettet arra kéri, hogy érette imádkozzék és egyúttal olajat küld neki ajándékba. Részletes ismertetést adtunk *Monatschrift* L. 754—758.

*

Cim Albert párisi könyvtárnok »Le livre« cz. kétkötetes munkája (Páris, 1905) a nagy közönséget tartja ugyan szem előtt, mint a legtöbb francia könyv, de azért az erről az érdekes tárgyról létező gazdag francia irodalom teljes ismeretével, részben, sajnos, az ollóval készült. A bő anyagot kiváló ügyességgel a következő három szakaszban csoportosítja: 1. A könyv és az olvasás szeretete a legrégebb időktől a jelen korig. 2. Különösen kegyelt és mellözött írók. 3. Különfélék a bibliográfia és irodalom köréből. Minden szakasz több fejezetre oszlik, melyek közül több a zsidó irodalom barátai érdeklődésére is igényt tarthat.

A tekercsekről szólván azt mondja, hogy pl. Thukydides vagy Homeros sokkal terjedelmesebbek, semhogy *valaha egy tekercsbe lettek volna egyesítve*, mert hosszúsága 80 méterre terjedt volna ki, holott a reánk maradt leghosszabb egyiptomi papyrus csupán 45 méter hosszú. Egy alexandriai könyvtárnok és költő már 260-ban ante azt mondta: μέγα βιβλίον, μέγα κακόν (51. lap). Ezzel szemben utalandó arra a körülményre, hogy a régiek nem ritkán apró írást használtak és ilyen esetben pl. az egész biblia ráfért sokkal rövidebb tekercsre (Ó-héber könyv 64—68). C. szerint (60), a pergament az V. században ante jelenik meg először A jegyzetben utal egy 1904-ben megjelent értekezésre az ókor íróanyagairól (Revue scientifique 1904, 256), mely szerint már a XV. században is ismerték. Az »Ó-héber könyv« 10. és köv. lapjaiból látható, hogy a keleti felette régi íróanyag az állatbőr volt. Az is helytelen, hogy az állatbőr íróanyaggá való elterjedése összefüggne azon előnyével, hogy ellentétben a papyrussal, mindkét oldalára lehet írni (61). Hiszen a zsidók csak egy oldalra írtak és mégis csak állatbőrt használtak. A fatáblák — C. szerint (62) — a »Királyok könyvének szerkesztése ideje óta ismeretesek voltak«. C. auktora (az egész idézet) ez állításnál kétségtelenül 2. Kir. 21, 13-ra gondolt, melyet a Vulgata így fordít: »Delebo Jerusalem sicut deleri solent tabulae; et delens vertam, et ducam crebrius stylum super faciem ejus«. Ez mindenesetre elmés fordítás, de nem hiszszük, hogy igaz volna. Úgy látjuk, hogy a megmaradt zsidó hagyományban תַּלְמִית tálnak és nem író táblának vétélik.

Az írótor fegyvernek is használtatott: a stylus stilet is volt. Caesar védekezvén, Cassius karját *graphio trajecit*. Caligula rendeletére egy senatort a stylusokkal öltek meg (68). Ezek után világosabbá válik előttünk a talmud azon elbeszélése, hogy az iskolás gyerekek azt mondták: »Ha ellenségeink ránk támadnak, ezekkel az írónokkal támadunk ellenük és kiszúrjuk szemeiket« (j. Taanit 69a 16). A »kiszúrjuk a szemeiket« talán az eredeti mondás kibővítése, mert az írótor nemcsak a szemkiszúrásra volt alkalmas.

Sok mindenféléről lehetne még szólni, de hát az írószereken kívüli párhuzamok talán még frappánsabbak. Plutarchos azt beszéli, hogy Nagy Sándor igen szerette Aristotelest, az ő öreg mesterét, nem kevésbé, mint az atyját, mert atyjának csak az életet, tanítójának pedig a szép életet köszöni.« (Cim 5. lap). Ez zsidó formában így hangzik: Atyád és tanítód, tanítód előbbre való, mert atyádnak csak ezen világot, tanítódnak pedig a jövő világot köszönöd. Könyvek kölcsönadása a zsidóknál jámbor cselekedet volt (Kethub. 50a; Ó-héber Könyv 78), a római világban szintén. Lucullus kölcsön adott könyveket és nyilvános könyvtárt tartott (Cim 9). A czézároknak könyvgyűjtők voltak, pl. Vespasianus is, kik a meghódított keleti tartományokból a könyveket Rómába szállították. A könyv becsült zsákmány volt (9). Talán e célból vitette Titus Rómába a jeruzsálemi szentély szent könyvét.

A zsidók helyzete a középkor legtöbb századában bizonytalan volt, szegények is voltak és sűrűn voltak kénytelenek városról városra, országról országra vándorolni. A »könyv népe« ezen körülmények folytán nagy és állandó könyvtárakat nem hozhatott létre, mint a keresztény népek hatalmas uralkodói és gazdag egyházfejedelmei. De azért a középkorban is akadtak egyesek, pl. Juda ibn Tibbon, kiknek nagybecsű könyvtáruk volt. Ezeknek a története is feldolgozásra vár még. Igazi könyvtárak azonban csak a renaissance korában keletkeztek. A drága héber könyvek — konfiskálás vagy ajándék (!) útján — a fejedelmi könyvtárakba vándoroltak, mert ekkor már a héber nyelv is a klasszikusok közé emeltetett. Mátyás király világhírű könyvtárában görög és héber könyvek voltak (Cim 116). Száz évvel azelőtt V. Károly francia király (1337—1380)

973 kötetre rugó könyvtárt gyűjtött, de ezek többnyire az astrologia, geomantia és chiromantia körébe tartoztak (104).

A 225—308. lapokon fel van sorolva, hogy kik milyen könyvet kedveltek leginkább, először a személyek időrendjében és azután a kedvelt könyvek abéczé sorrendjében. A bibliát vagy egyes könyveit csupán tízen tették első helyre, meglepetésünkre közöttük találjuk Diderot is (263), míg pl. Miltonnál vagy Grotiusnál ezt természetesnek találjuk. Az előbbi minden reggel a héber eredetiben olvasott egy-egy fejezetet. La Fontaine Baruch tisztelője volt. Cicerónak 19 elsőrendű tisztelője akadt, közöttük van nemcsak Leibnitz és Kant, hanem Silvestre de Sacy, a világhírű orientalista is.

Ha zsidókról állítanának fel ilyen listát, első helyen kétségtelenül a talmud állana, minthogy nálunk a kiváló férfiak rabbik voltak. Kérdés azonban, hogy ha a listából a hivatal- és hivatásszerű tudósokat kizárnák, nem állana-e a biblia vagy valamely bölcsész első helyen? Annyi bizonyos, hogy nem költői mű volna, mint a többi népeknél, mert mi a nehezebb olvasmányok népe vagyunk. A kérdés néppszichológiai szempontból külön tanulmányt érdemelne.

Szent Gergely pápa Didier bécsi érseknek keserű szemrehányásokat tett, mert grammatikát taníttatott (82), szóval a »dikdek« apikorszesz, mint a zsidók ősidők óta mondják. A dominikánusok csak theologiai könyveket olvasnak (83), a többi »trefe-pószel«, mint a jesivákban mai napig hallható. E pár példával csak ki akartuk mutatni a legintimebb vonásokra is az általános szellemi összefüggést a zsidók és a keresztények között a legkülönbözőbb korokban.

Felette érdekes a nagy könyvtárak statisztikája (90—95), melyből megtudjuk, hogy a legtöbb nyomtatott és kéziratos mű a párisi *Bibliothèque Nationale*-ban van együtt (3,000.000 nyomtatvány, 100.000-nél több kézirat). Zsidó szempontból azonban az Olaszországra vonatkozó kimutatás a legérdekesebb. 19 elsőrendű bibliothékának a hazája (Róma 6, Firenze 4, Milano 2, Palermo 2, Ferrara, Nápoly, Padua, Torino, Velence 1—1) és kéziratokban mindenesetre a leggazdagabb. Ebből érthető, hogy a legtöbb héber kézirat és nyomtatvány olasz földről ered, mert itt volt a legmagasabb kultúra és ugyanezért itt virágzott a könyvkereskedés, pedig itt lakott

a legkevesebb zsidó. Kétségtelen, hogy a pápai talmudtilalom (1553) és a cenzura szigorú kezelése ezt az ipart és kereskedést érzékenyen sujtotta, úgy hogy a XVII. században a szabad Amsterdamba költözött át.

Számtalan könyv léteztén, rég felvetették azt a kérdést, hogy melyik az a 20 könyv, melyeket mindenki szerezzon be?

A francziák természetesen leginkább francia könyvekért rajonganak; de azért a nyilatkozók első helyre a bibliát teszik. Homeros és Shakespeare természetesen szintén nem hiányzanak. Carlyle első olvasmányul a történelmi műveket ajánlja (II, 131). A nagy szellemek sokat olvastak (135 s köv.), sőt ajánlatos ugyanazokat a műveket többször olvasni. Bulwer-Lytton híres angol regényíró azt ajánlja, hogy minden testi-lelki betegséget a könyvolvasással gyógyítsák, szerzőnk pedig a VII. fejezetnek a »Thérapeutique bibliographique« címet adja. Már majdnem 1700 év előtt mondotta Józsuá ben Levi, a híres agadista: »Kinek feje fáj, foglalkozzék a tórával, kinek torka fáj, foglalkozzék a tórával, kinek belei fájnak, foglalkozzék a tórával, kinek csontjai fájnak, foglalkozzék a tórával, kinek egész teste fáj, foglalkozzék a tórával« (Érubin 54a). Minden ajánlásra bibliai helyet idéz, melyek közt a legtalálóbbról: »egész testének gyógyulás« (Példabeszédek 4, 22). Jehuda bar Chijja azt mondja: Jer és lásd, az Isten nem olyan, mint az ember. Az ember ad gyógyszert a másiknak, ennek (a testrésznek) használ, a másiknak árt, de az Isten nem ilyen: a tórát adta Izráelnek, egész testének éltető gyógyszer. (A \square tulajdonképen porokat jelent. Az egyiptomi medica ezeket rendelte és a zsidók tőlük vették át. Talán nem tévedünk, ha azt állítjuk, hogy a jelenkori orvostudomány közvetett úton szintén az egyiptomiaktól kapta.) A talmudisták ajánlása érdekes példa arra, hogy semmit sem lehet mondani, amit már egyszer ne mondtak volna.

A hírlapokról külön fejezet szól. A hírlap a könyv konkurrensa és Gautier szavával megölni (196). Hanotaux ugyanezen nézeten van. A zsidó könyvet a felekezeti sajtó nem ölte meg, mert nem volt mit megölni. Tény azonban, hogy a zsidó irodalom fejlődése elé gátat vetett, mert az ébredő érdeklődést lefoglalta és nem ritkán avatatlanság által félrevezette. Minthogy örökké anyagra éhes, az írókat vásári munkára készíti, egyaránt rontva az írókat is, a közön-

séget is. De hát a halnak is van szálkája, csak az a kár, hogy a szellemi fogyasztó nem érzi.

Cim műve utolsó részében felsorolja azokat, kik a könyveket pusztították. A lista, fájdalom, nagyon hosszú, és még fájdalmasabb, hogy a pusztításokat főképp a vallásos vakbuzgóság vezérelte. A szent háborukat a legprofánabb fegyverekkel vívják meg. Sok bibliophob a címlapokra, a kolo-phonra és egyéb külsőségekre vadászik és barbár módra megcsonkítja a könyveket (276). Hogy a héber irodalomnak voltak-e ilyen kalózzai, nem tudjuk. Tény, hogy számtalan könyvnél hiányzik a címlap, de valószínűbb, hogy ezeket a könyvtolvajok tépték ki a célból, hogy a tulajdonos nevét eltüntessék. Ugyanezért az óvatos könyvtárak könyveik belsejére is ráütik bélyegeiket. A sajtosok garázdálkodásait a városok higienikus rendeletei szüntették meg. A legveszedelmesebb könyvellenség manapság a rossz papiros és a gyenge nyomdafesték: száz év múlva a könyvek túlnyomó része magától fog elpusztulni. Mint minden modern dolog, úgy a nyomás is »unszolid«.

Ez alkalomból felemlítjük azt, hogy a legújabb könyvtártan azt az elvet vallja, hogy közönséges könyvek magánosoknak nem adandók kölcsön, hanem mindenki által beszerezendők. Ez az olvasó érdeke is, mert a saját könyvét inkább és alaposabban olvassa, és az irodalom érdeke is, mert az embereket a könyvvásárlásra szoktatja. Erre az elvre nálunk még nagy jövő vár, mert még — nincsen multja.

*

A könyvgyűjtő számára készült, de minden könyvbarátot érdeklő tartalommal bír *Slater J. H.* műve: »Handbuch für Büchersammler und Bücherliebhaber« (58 illusztrációval, Jena 1906). Szerzője, mint a könyv tartalma kétségtelené teszi, angol ember, aki itt-ott terjengős, de egyszersmind praktikus is. Néhány pont kivételével minden laikus megérti és kellemes olvasmányt talál benne. Az irodalom barátai a könyvet technikai oldaláról ismerik meg, mire mohóságukban alig gondolnak és egyúttal megtanulnak több gyakorlati értékű szabályt.

Saját külön szempontunkból a mű lapszámait követve néhány észrevételt teszünk. »A signaturákat még régi héber kéziratokban is találjuk« (23). Miért »még«? kérdezzük a talmuddal, hisz a héber irodalom a legrégebbe közé tartozik

és minden korban virágzott. — Az íróanyagról azt mondja, hogy a XII.—XV. századokban fiatal borjú, kecske- vagy halvaszületett báránybőrrel a legnagyobb gonddal készített pergamentre írták a könyveket, melyeknek óriási többsége zsoltár, biblia vagy Livre d'heures. »Papirost a könyvnyomás előtt ilyen könyvekhez nem igen használtak« (47). A zsidó irodalom története azt mutatja, hogy a papiros az említett századokban is használtatott, még pedig sűrűbben, mint a drága pergament. Ez a jelenség amellet bizonyít, hogy a zsidóknál könyvek a szegényebbek közt is el voltak terjedve, míg a keresztényeknél ezek főképp luxuscikkek voltak. Az is lehetséges, hogy a papiros-példányok inkább tönkrementek.

A régi kéziratokban címlapok nincsenek (47). A bibliai kéziratoknak nincsenek czimeik (49). Ez teljesen összevág a régi zsidó szokással, melynek a zsinagógai tórapéldány még most is élő tanuja. Az első nyomtatványok a kéziratok utánzatai voltak és címlappal nem bírtak. Arnold ther Hoernen Kölnben hozta be ezt az újítást 1470-ben. A lapszámolás eleinte egészen hiányzott, később csak a levelek (nem az oldalak) számoztattak (100), még pedig 1470-ben (206). A talmudpéldányokban mai napig csak a leveleket számlálják és azért kezdik a 2. számmal, mert elsőnek a címlapot veszik, habár a címlapot külön nyomják és nem az első ív első lapjára, mint eredetileg szokásos volt. Érdekes az is, hogy a keresztény kéziratok bibliapéldányok végén az egyes iratok héber nevei soroltatnak fel latin magyarázattal ellátva. A még létező kéziratok statisztikájából ideiglatjuk a következő számokat: British Museum 52,000; Bibliothèque Nationale 80,000; Bibliotheca Vaticana 25,600; Bodlejana 31,000 (Madan adatai 1893-ban). A kiadás rendszeren csekély volt: 300 példány (82). A héber könyvek rendszeren szintén ilyen mennyiségben nyomtatnak, ami — a zsidók számát tekintve — szép jele a könyvszeretnek.

A nyomtatást a németek nemcsak föltalálták, hanem terjesztették is. Guttenberg művészetét először Johann von Speier vezette be Velenczébe 1469-ben (az augsburgi Ratdolt szintén híres velencei nyomdász, 130. lap), később mások Hollandiába, Belgiumba, Rómába, Párisba, Angliába és máshová. Helyesen nevezték tehát a könyvnyomtatást német művészetnek (95 köv.).

Ezen tényekből megértjük, hogy a héber könyvnyomást szintén *német* zsidók vezették be Olaszországba, a Soncinók, kik ezt a nevet az első nyomtatási helytől (Soncino) kapták.

A »héber typosok«-ról szerzőnk hamisan azt állítja, hogy először 1482-ben alkalmaztattak Soncinóban és öt évvel később Nápolyban (206), holott a Tur már 1470-ben lett kinyomtatva. Figyelemre méltó e tekintetben az a tény, hogy az illusztrációiról híres következő műben: »(Columna, Franc., O. S. Dom.) Hypnerotomachia Poliphili ubi humana omnia non nisi somnium esse ostenditur. Ed. Leonardus Crassus Veron. Venetiis in aed. Aldi Manutii 1499« héber szavak is előfordulnak az olasz szövegben. A mű sajna nagyon ritka, az Aldinák különben is igen keresettek (106). Ugyancsak Aldus volt az, aki a pontosvesszőt bevezette, előtte csupán a pont és kettőspont használtatott (120). Ez is érdekes. A héber bibliákba szintén csak a pont és kettőspont hatolt be az idők folyamán. Az utóbbit mint סוף סוף-ot ismerjük, de valószínű, hogy a שניקד ראשי מסוקיו (Szóferim) alatt az egy pontból álló jel is értendő.

A British Museumban vannak könyvek, melyek pálma- és más falevelekre vannak írva, sőt osztrigahéjakra is. Nem régen ugyanott ilyen könyvekből kiállítást rendeztek (198). A kiállítók és látogatók közül hányan ismerték a tószifta következő helyét: »Ha a válólevelet írták megaludt vérrel, megaludt tejjel, olajfa-, sz. Jánosfa- vagy töklevelekre..., de ha hagyma- vagy zöldséglevelekre írták..., ha a szarvas szarvára írták..., ha a tehén szarvára írták..., a rabszolga kezére stb.« (Gittin 2, 3—5. Bővebben Óhéber könyv 14 köv.). Ha szerzőnk, kire a héber irodalom egyáltalában nem létezik, az említett művet látta volna, nem beszélne a nevezett kiállításról oly nagy csodálattal.

Ismeretes, hogy a pápa rendeletére 1553. év zsidó újév napján Olaszország több városában elégették a talmudot (Leo Modena levelei és írásai, magyar rész 147. köv). Ez a rendelet összefügg az Index prohibitorum librorum történetével. Ez az Index ugyanis 1549-ben látott napvilágot Velenczében (200). Bizonyos, hogy a vele való foglalkozás vezette rá a Curiát arra, hogy a zsidóknak is vannak eretnek könyveik és a zsidók nem lehetnek szabadalmazott hitetlenek. — Végül még egy felette érdekes pontot emelünk ki. Flammarion, híres francia csillagász,

birtokában van egy könyv, amely emberbőrbe van kötve. F. egy grófné bőrét megbámulta és ez a grófné saját bőrét végrendeletileg reáhagyta, azon kikötéssel, hogy F. abba »Ciel et Terre« cz. munkáját beköttesse, amit meg is cselekedett. Szerzőnk megjegyzi, hogy emberbőrbe bekötött könyvek nem ritkák ugyan, de azért a könyvbarát legyen óvatos, »mert a kidolgozás után ember- és borjúbőr között a különbség felette csekély« (203).

A kidolgozott emberbőrrel a talmud is beszél; számartakarókat is készítettek belőle (Nidda 55a), mint a hullacsontból kanalakat (misna Jadajim 4, 6). Hogy ez ne történhessék a rabbik az emberbőrt is tisztátalannak nyilvánították.

*

Möller W. 1899 óta a harmadik iratot teszi közzé a modern bibliakritika ellen. Az elsőnek a címe ez volt: »Historisch-kritische Bedenken gegen die Graf Wellhausen'sche Hypothese von einem früheren Anhänger« (Gütersloh, 1899), a másodiké: »Die Entwicklung der alttestamentlichen Gottesidee in vorexilischer Zeit« (Greifswalder Beiträge zur Förd. chr. Theologie), az imént egy harmadik látott napvilágot: »Die messianische Erwartung der vorexilischen Propheten zugleich ein Protest gegen moderne Textzersplitterung« (Gütersloh, 1906). Szerző a kritika fegyvereit forgatja és nem alaptalanul azt állítja, hogy a modern kritikusok minden igaz vagy vélt nehézséget az interpoláció kényelmes feltevésével oldják meg. Például Ámosz 9. fejezetének 7. versével kezdődő részlet 5—9 interpolálótól eredne. És az ilyesmi 2700 év után Göttingában és más egyetemi városok kisebb-nagyobb »Studierstube«-iben kitalálható. Ilyen erős hittel a sinai ki nyilatkoztatást is bátran el lehet hinni és fölöslegessé válik minden kritika. A modern kritikusok azt állítják, hogy a bibliai könyvek ezen meg ezen helyén nincs helyes összefüggés, tehát — ez a vers, félvers stb. — más szerzőtől ered. De hát a héber próféta gondolkozása toto coelo különbözött egy jól dotált és »tudományosan fegyelmezett« egyetemi teológiai professzor gondolkozásától. Nem értünk egyet Möllerrel a részletekben, de a lényegre nézve feltétlenül igaza van, midőn azt állítja, hogy az interpoláló is prófétai szellemű férfiú volt — prófétai szellemű részleteket interpolált — mire gondolt ez interpolációinál? A nehézség nincs megoldva,

csupán áthárítva más íróra. Egyébkép már több ízben hangoztattuk, hogy az írás és könyvszerzés története nem szolgáltat analógiát a könyvek oly külső-belső szétdarabolására, amilyent a »tudományos« kritika a bibliai iratokkal végez. Az a terrorizmus, melylyel ez a »modern iskola« dolgozik, nem fogja levegőben lógó feltevéseiket igazságokká kalapálni.

AZ I. M. I. T. ÉVKÖNYVÉNEK TARTALMA.

Dr. Fischer Gyula, Egy zsidó ügyvéd.

Ágai Adolf, Az én dédatyámról.

Dr. Klein Mór, Királykorona.

Dr. Fényes Mór, Egy ujonnan fölfedezett afrikai testvér-népünk.

Dr. Guttmann Mihály, Az atya kötelességei és jogai a talmud szerint.

Varsányi Gyula, Jehúda Halévy leánya.

Dr. Vajda Béla, A zsidók és hazájuk.

Feleki Sándor, Egy kis faluból.

Dr. Goldschmied Lipót, Két zsidó zeneszerző.

Dr. Singer Jakab, Temesmegye és a zsidók polgárosítása.

Hazai Hugó, Az utolsó szó.

Dr. Schnitzer Ármin, Az álom a zsidó irodalomban.

Kiss Arnold, Mózes anyja.

Dr. Blau Lajos, A felebaráti szeretet.

Heves Kornél, Rege a jó szomszédról.

Dr. Goldberger Izidor, Luzzatto Mózes Chájjim.

Goda Géza, A gyertyák.

Peisner Ignác, A zsidó népfaji jellege.

Balla Ignác, A Faraó leánya.

Mandl Bernát, Magyarországi zsidók földművelési törekvései a XVIII. században.

Dr. Frenkel Bertalan, Egy embertypus a népdalban.

Dr. Rubinyi Mózes, Hollandiai emlékek.

Patai József, Strófák a magányból.

Dr. Venetianer Lajos, Apikoresz.

Dr. Eisler Mátyás, A női és a zsidó egyéniség.

Társulati közlemények.

VEGYESEK.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: *Chajes P. H.*, Un Commento di R. Shelomò b. ha-Jathom, *Firenze*, 1906. (Külön leny. a *Rivista J.* 1906. évf.-ból). — *Dr. Hirschfeld H.*, The Arabic portion of the Cairo Genizah at Cambridge. (K. l. a *Jew. Qu. R.* 1906. évf.-ból.) — *Ugyanaz*, A Karaite Conversion Story. (K. l. a *Jews' College jubileumi iratából*.) — *Radácsi György*, sárospataki theol. akadémiái tanár, *Bibliai Tanulmányok*, I. kötet, *Sárospatak*, 1906. — *Dr. Guttmann M.*, Clavis Talmudis etc. I, 2, *Csongrád*, 1906. — *Dr. Brann M.*, Geschichte der Juden in Schlesien, Heft IV, *Breslau*, 1907 (a boroszlói rabbiszeminárium ez idei Értesítőjében). — *Dr. Brody H.*, Friedhofsgedanken. Predigt. *Prag*, 1907. — *Theodor J.*, Bereshit Rabba mit kritischem Apparate und Kommentare, Lieferung III, *Berlin*, 1906. — Évkönyv. Kiadja az Izr. Magyar Irodalmi Társulat. Szerkeszti Bánóczi József, 1907, *Budapest*, 1907. — Szentírás. Kiadja az Izr. Magyar Irodalmi Társulat. IV. kötet. A szent iratok. *Budapest*, 1907. — *Apfelbaum A.*, Rabbi Azaria Piccio (Pichio). Collegialrabbiner und Prediger in Venedig (1579–1647), *Drohobycz*, 1907. (Héber nyelven). — *Emlék-Füzet* a csongrádi Szent Egylet (הבית קדישא) századik évfordulója alkalmából tartott jubileumi ünnepekről. Kiadja: *Szendrői László* a csongrádi Chevra Kadisa elnöke. *Csongrád*, 1907. (Vác.) — *Finfer P.*, מסכת התנ"ך *Wilna*, 1906. — *Deissmann A.*, Eine Dorfbibel aus dem altchristlichen Aegypten (K. l. a *Preuss. Jahrbücher* 127. köt. 3. füzetéből). — *Ratner B.*, Ahawath Zion We-Jeruscholaim. Traktate: Kilajim und Maaseroth, *Wilna*, 1907. (Héber nyelven). — Fünfundzwanzigster Bericht der Lehranstalt für die Wissenschaft des Judenthums in Berlin, *Berlin*, 1907.

Dr. Guttmann Mihály csongrádi rabbi a vezérlőbizottság egyhangulag megválasztotta az orsz. rabbiképző-intézet tanárává. Dr. Guttmann az intézetnek második tanára, ki az intézeten végezte tanulmányait. Az első dr. Blau Lajos volt,

ki 1887-ben néhai Brill Sámuel Löw pesti rabbisági elnök utódja lett. Bloch Mózes tanár, ki 93. évét járja, a tanári kar és a vezérlő bizottság előtt tett kijelentései szerint aggkora miatt 30 éves működés után nyugalomba vonul és a jövő tanévben nem lesz többé a tanári kar tagja.

Az orsz. rabbiképző intézet vezérlőbizottsága február hó 22-én tartott ülésében *Fischer Gyula dr.* pesti rabbit az oktatásügyi bizottság elnökévé és *Hevesi Simon dr.* pesti rabbit a homiletika tanárává választotta. Fiatal tetterejüktől sokat remél az intézet, melyen egyebek közt a tanterv is revízió alá kerül.

Osiris Dániel, párisi bankár, 50 millió frankra becsült vagyonát majdnem kizárólag közcélokra hagyta. A felét a párisi Pasteur-intézet kapja. A 82 éves korában elhalt, zsugorinak tartott férfit már életében több épületet és szobrot emeltetett a köz javára. Több zsinagóga az ő műve. A párisi spanyol községet is ő ajándékozta meg zsinagógájával, de kikötötte, hogy az előcsarnokban levő üres emléktáblára tettszése szerint véseti be a leghíresebb 12 zsidó nevét. Ezek voltak: Jézus, Pál, Spinoza stb. A község pert indított és a bíróság elrendelte a hívek érzelmeit sértő tábla eltávolítását. A nagy vagyonból felekezeti célokra alig jutott valami.

Dr. Ziemlich Bernát, nürnbergi rabbi, 57 éves korában meghalt. Kiváló lelkész, szónok, tudós és jótevő volt. Áldás emlékére.

Samuel Zsigmond, berlini bankár, az ottani hitközségnek félmillió márkát hagyományozott.

Zadoc Kahn-Egylet alakult Párisban, melynek célja, hogy szegény deákokat, továbbá tudósok özvegyeit és árváit segítse. A főrabbi halánapjának évfordulóján kibocsátott felhívás egyebek közt ezt mondja: »Ha törekvő fiatal embert bátorítani, ha tudóson segíteni, ha tisztelt néven kívül mással nem rendelkező özvegyeket támogatni kellett, Zadoc Kahn azonnal megmozdult. Fáradhatatlan kérelmező volt, kinek szavára mindig hajlottak és gazdag forrásokat nyitott meg, melyekből az összes szükségletekre jutott. Erre volt büszke mint zsidó és mint rabbi. Boldognak érezte magát, hogy fenntarthatta a tudományok ápolására irányuló ősi zsidó szokást, a tudomány lévén Izrael becsülete a dicsőség és vigasza a nyomorúság napjaiban.« A nagyszivű főrabbi ezirányú tevékenységét — tevékenységének csupán egyik pontja — külön egyesület fogja folytatni. Az egyesület elnöke báró Rothschild Ödön, ki mellett Dreyfus, párisi főrabbi, Leven, az Alliance elnöke, Israel Levi, a Revue d. É. J. szerkesztője s más jelesek állanak.

»Szófo Chájo« Héber Nyelvművelő Társaság alakult Budapesten. Első felolvasó estéjét január hó 13-án tartotta, melyen nagyszámú közönség jelent meg. A héber nyelv ismerete az utolsó évtizedekben óriásilag hanyatlott, úgy hogy már-már pusztán a szakkörökben él. Szép feladat vár tehát az új egyletre, hogy ezt a jelentékeny kulturtényezőt megmentse. Czélszerűnek mutatkozik egy ingyen kurzus berendezése — amilyen pl. az olasz nyelvből is van fővárosunkban — és a felolvasásoknak tartalmassá tétele.

Husz milliós alapítvány. Rothschild Nathánuel ezen tüdőbetegek számára felállítandó szanatórium céljára rendelt hagyatéka felett a tanácskozás kedvező eredményre vezetett és az intézmények rövid idő múlva fel fognak állíttatni.

Rabbiválasztások. Dr. Schönfeld Áron besztercebányai ideiglenes rabbit és hittanárt Besztercebányán, dr. Horovitz Józsefet Karánsebesen rabbivá választották. Mindketten az orsz. rabbiképző-intézeten végezték tanulmányaikat.

Lippe Vilmos kir. ítélő táblabíró, községkerületi elnök és a szolnoki izr. hitközség elnöke, megfestett arczképét hitközsége nagy ünnepségek közt leplezte le márczius hó 11-én.
